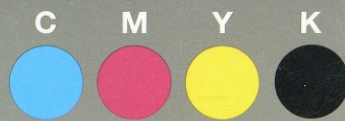
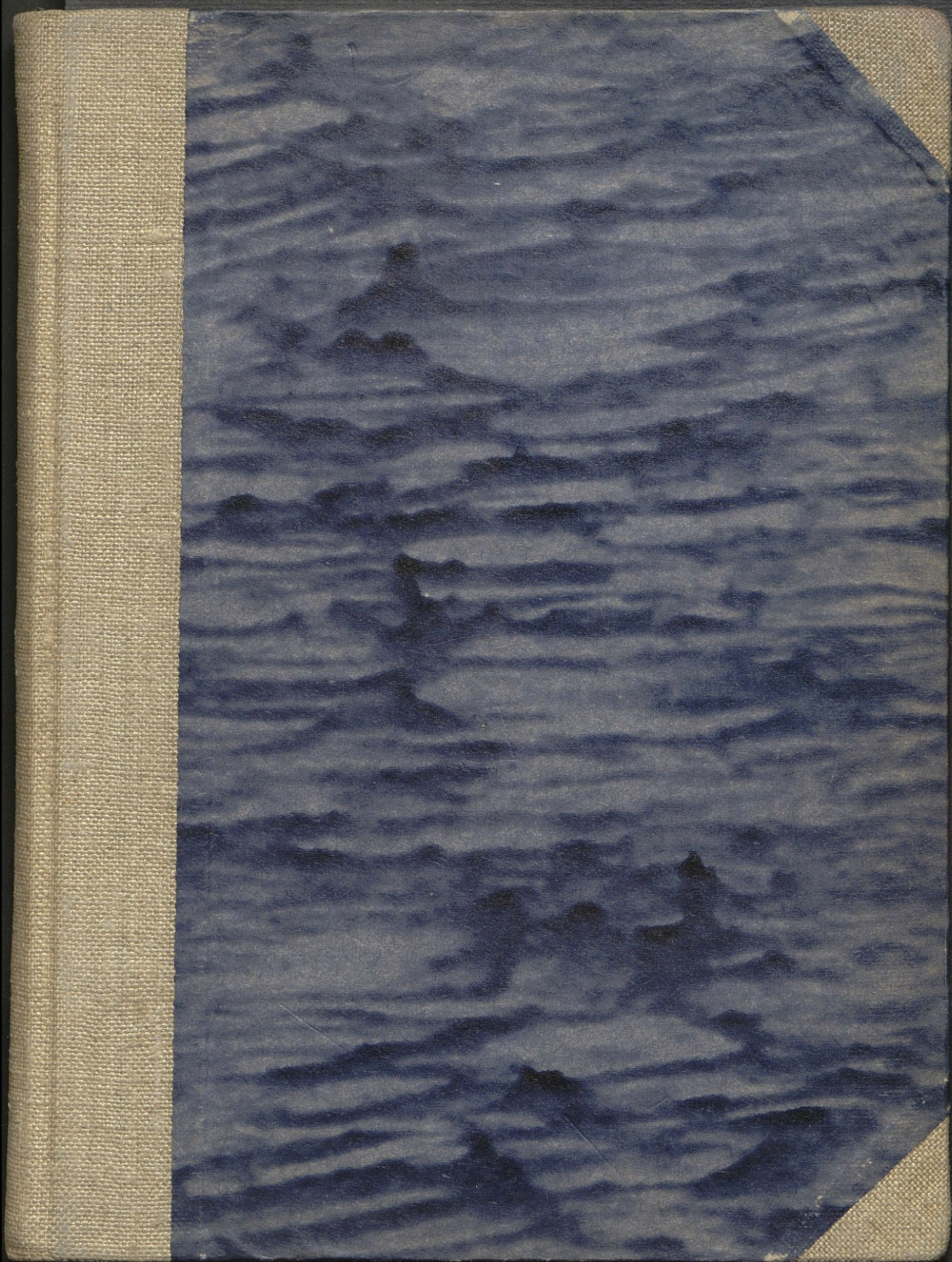

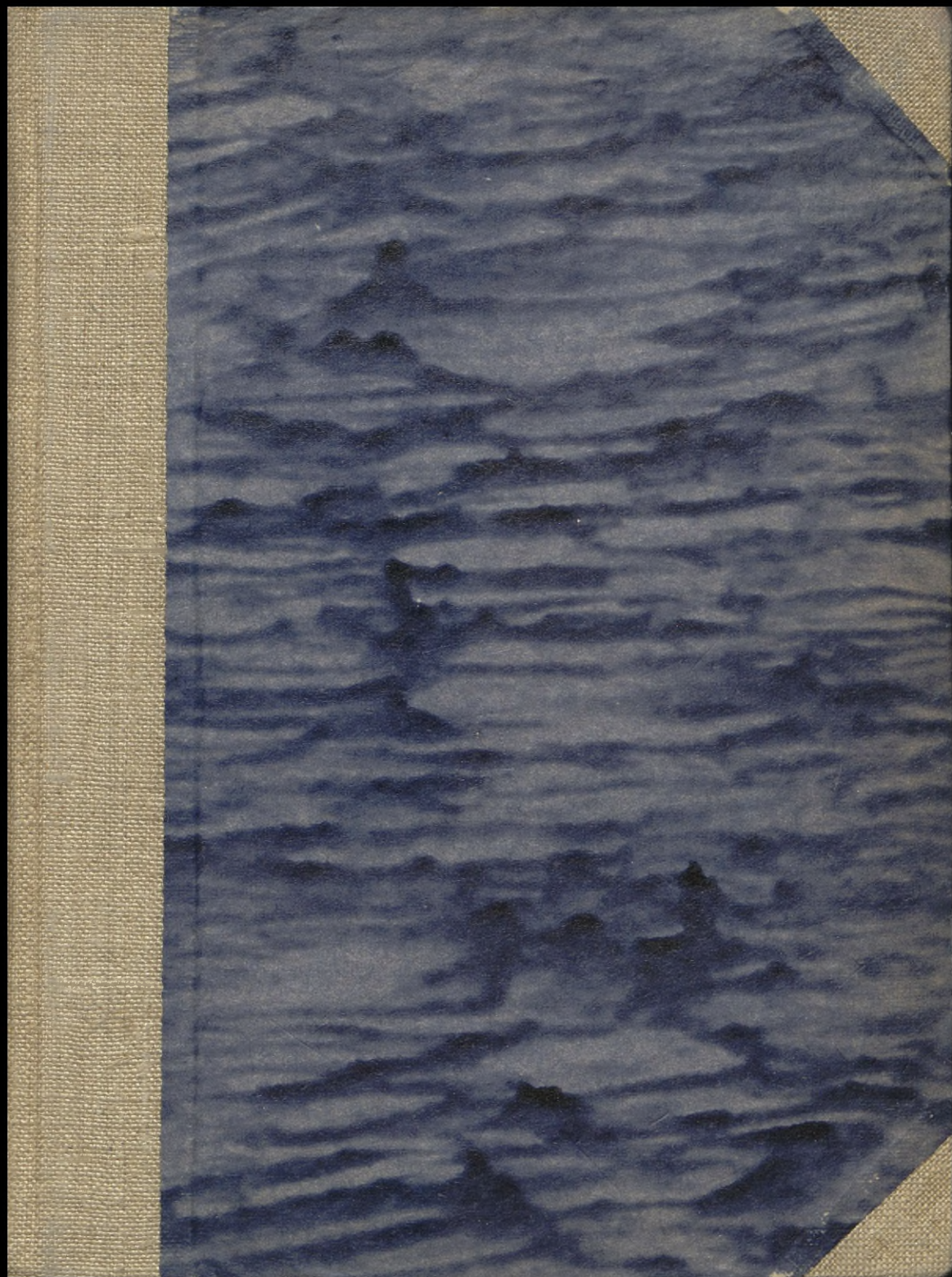
Grey Scale #13

DANES-PICTA .COM

A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

12

ZWIĘZŁY ZARYS
DZIEJÓW SŁOWIAŃSZCZYZNY

BIBLIOTEKA OŚWIATY Powszechnej
TOM 5

Wydawnictwo prowadzone pod redakcją
S. FR. CZARNIECKIEGO

WIEDZA TO
POTĘGA

POTĘGA
TO WIEDZA

KRAKÓW 1948

HENRYK BATOWSKI

ZWIĘZŁY ZARYS DZIEJÓW SŁOWIAŃSZCZYZNY

KRAKÓW 1948
SPÓŁDZIELNIA PRACY I UŻYTKOWNIKÓW Z O. U.
„CZYTELNIK“

Wszelkie prawa zastrzeżone
All rights reserved

Copyright by Spółdzielnia pracy i Użytkowników
„Czytelnik” Kraków
Printed in Poland

2494/2

M—31615

Zam. 993. 5000. druk. kl. VII. sat. 60 g. 61×86.

Państwowe Krakowskie Zakłady Graficzne, Kraków, Wielopole 1.

PRZEDMOWA

Chętnie uczyniłem zadość życzeniu Spółdz. Pracy i Użytkowników z o. u. „Czytelnik“, pragnącej wydać zwięzły przegląd dziejów Słowiańszczyzny. Przy szczęśliwie rosnącym w Polsce zainteresowaniu zagadnieniami słowiańskimi, przegląd taki będzie jedną z najpożyteczniejszych książek w danym zakresie.

Książki takiej w piśmiennictwie polskim nie było dotychczas. Posiadaliśmy różne, nieraz bardzo wysokiej wartości, opracowania różnych fragmentów historii poszczególnych narodów słowiańskich, ale ogólnego przeglądu całości — piśmiennictwo nasze jeszcze nie posiada i zadaniem pracy niniejszej jest lukę tę zapełnić.

Jako pierwsza tego rodzaju próba u nas, rzecz niniejsza musi posiadać swoje wady i niedostatki. Odbić się na charakterze pracy musiała konieczność połączenia naukowej ścisłości z możliwie jak najprzystępniejszym sposobem przedstawienia tematu. Szczupłe zaś, przez obecne warunki narzucone, ramy książki, przy tak wielkim ogromie zagadnienia, musiały narzucić bardzo zwięzłe ujęcie, ograniczające się do przeglądu najważniejszych tylko dat i faktów, z najniezbędniejszą ich oceną.

Nieco szerzej potraktowano jednak rzeczy mniej u nas znane, a to kosztem spraw znanych lepiej. Tak więc stosunkowo szerzej omówiono wypadki dziejów dawniejszych, a z drugiej strony fakty z historii polskiej przedstawiono bardzo zwięzłe, wybierając przede wszystkim te, które mają związek z innymi Słowianami lub nadają się do porównania z dziejami tych ostatnich. Wydarzenia ostatniego ćwierćwiecza, sto-

sunkowo najlepiej znane, a zarazem nieoddzielone jeszcze od nas potrzebną do należytej oceny historycznej perspektywą, są przedstawione najzwięźlej.

Dla ułatwienia orientacji Czytelnikowi nieobeznanemu bliżej z innymi zagadnieniami słowiańskimi, w Dodatkach podano najważniejsze informacje o podziale Słowian na narody w chwili obecnej i o nazwach krajów słowiańskich. Systematyczne tablice chronologiczne oraz mapki mają ułatwić korzystanie z tekstu książki. Wreszcie, na życzenie Wydawnictwa dodano również objaśnienie rzadszych wyrazów obcych użytych w tekście i wykaz najważniejszych książek mogących posłużyć do bliższego zaznajomienia się z poszczególnymi zagadnieniami.

Kraków—Warszawa, w lutym 1948.

Autor

WPROWADZENIE

Polacy są Słowianami: mówią językiem spokrewnionym z mową naszych sąsiadów — Czechów, Słowaków, Łużyczan, Ukraińców, Białorusinów, oraz nieco dalej mieszkających, mową również nam bliskich: Rosjan i Słowian południowych. Z ludami tymi łączy nas wiele punktów stycznych w dziedzinie kultury, zarówno kultury ludowej, wywodzącej się z pierwotnej wspólnej kultury słowiańskiej w czasach najdawniejszych; jak także podobieństw w dziedzinie twórczości artystycznej. Ziemie polskie są zdaniem nauki polskiej najrdziejniejszymi ziemiami słowiańskimi. Z tej to praojczyzny rozeszły się szczepy słowiańskie we wszystkich kierunkach i zwolna tworzyć zaczęły własne dzieje narodowe, w miarę wyodrębniania się poszczególnych grup, z których powstały dzisiejsze narody słowiańskie.

Mieliśmy zatem w tej praojczyźnie słowiańskiej wspólne dzieje, później zaś w miarę oddalania się od nas braci naszych plemiennych, pierwotne wspólne dzieje Słowian zaczęły się rozszczepiać na poszczególne historie narodów słowiańskich.

Już to samo: fakt wspólnego pochodzenia winienby nas skłonić do zainteresowania się dziejami pozostałych narodów słowiańskich. Więcej jednak jeszcze za tym przemawia: oto w dziejach tych pozostałych narodów jest bardzo wiele momentów stycznych z naszą historią, wprost łączących się z naszym rozwojem dziejowym. To znaczy, że nie możemy niemal dobrze poznać własnej swej przeszłości, jeśli nie poznamy zarazem pewnych przynajmniej wycinków z historii innych Słowian, zwłaszcza z nami sąsiadujących.

Całość zaś dziejów słowiańskich przedstawia obraz szcze-

gólniej ciekawy i pouczający — na tle którego to obrazu właśnie nasze dzieje narodowe nabierają nowego wyrazu i znaczenia. Poznać dzieje Słowiańszczyzny w ogóle, to znaczy: lepiej jeszcze poznać własną historię. W dziejach wszystkich narodów słowiańskich przewijają się liczne wzajemnie podobne momenty, które łącznie tworzą pewną całość, tym silniej uwydatniającą poszczególne tendencje rozwojowe dziejów polskich.

Istnieje przede wszystkim jedna wspólna cecha dziejów wszystkich narodów słowiańskich: bezustanna walka obronna, w obronie siedzib, języka ojczystego i kultury narodowej. Ani narody romańskie ani germańskie nie musiały w ciągu wieków poza poszczególnymi, niedługo trwającymi okresami (z wyjątkiem może kilkunastu ataków muzułmańskich na Europę od strony Hiszpanii) toczyć takich bezustannych walk o swoją egzystencję, jak musieli od zarania swych dziejów toczyć je Słowianie — i to aż do czasów najnowszych, do krwawego wczoraj.

Istniejące między Słowianami podziały cywilizacyjne i odrębne tradycje kulturalne nie mogły zatrzeć poczucia wspólności, które odzywało się z niezminiejszą siłą — a szczególnie silnie wtedy, gdy nadchodziło niebezpieczeństwo ze strony wspólnych wrogów. W ramach dziejów narodów słowiańskich uwydatniają się wielokrotnie fakty współpracy międzysłowiańskiej dla wspólnych celów. Często niestety także ujawniają się momenty przeciwne: występowania jednych Słowian przeciw drugim — zawsze z obcego poduszczenia, najczęściej w połączeniu z nie-Słowianami. To także charakterystyczna cecha dziejów słowiańskich: że niesłowiańscy sąsiedzi siali niezgodę między naszymi narodami, by nas podzielonych tym łatwiej pokonać. Już najstarsze legendy słowiańskie o tym opowiadają.

Najnowsze, przełomowe wydarzenia dziejów powszechnych uczyniły te pouczenia historii słowiańskiej szczególnie aktualnymi. Polityka wrogów naszych osiągnęła w ostatnim dziesięcioleciu swój etap szczytowy: w różnieniu Słowian

między sobą i kolejnym podbijaniu poróżnionych, w anektowaniu ziem słowiańskich i tępieniu mowy i kultury Słowian. Wspólne zwycięstwo narodów słowiańskich w r. 1945, które odczyniło wiele z odwiecznych zbrodni popełnianych na Słowiańszczyźnie, rozpoczęło nową epokę dziejów słowiańskich — w której winniśmy tym lepiej zapoznać się z przeszłością wspólną, by wiedzieć jak unikać błędów niegdyś popełnianych, tych, które doprowadziły do następstw tak tragicznych dla wszystkich Słowian.

I.

OKRES NAJDAWNIEJSZY — EPOKA PRASŁOWIAŃSKA

Słowianie należą do rodziny ludów indoeuropejskich, w skład której wchodzi ponadto ludy romańskie, germańskie, kaukaskie, indyjskie i in.

W obrębie tej rodziny w czasach bardzo odległych, parę tysięcy lat przed początkiem ery chrześcijańskiej, wydzielił się najpierw zespół nazwany „bałtosłowiańskim“, obejmujący przodków zarówno dzisiejszych Słowian, jak i dzisiejszych ludów bałtyckich (Litwinów i Łotyszów). Z kolei, w przebiegu dalszego wyodrębniania się indywidualności etnicznych doszło do podziału Słowian — jak o tym będzie niżej mowa — na grupy: wschodnio-słowiańską, zachodnio-słowiańską i południowo-słowiańską, potem z kolei grupy te rozbijały się dalej na mniejsze zespoły, które wreszcie wyłoniły z siebie poszczególne narody słowiańskie (być może, w niektórych wypadkach za pośrednictwem pewnych jeszcze stadiów pośrednich). Twierdzenia powyższe oparte są na danych językoznawczych, które tak właśnie przedstawiają historię pochodzenia Słowian.

Oprócz danych językoznawczych rozstrzygają jednak o odrębności narodu także kryteria socjologiczne i polityczne. Przy uwzględnieniu wszystkich w grę wchodzących kryteriów wyliczyć można trzynaście istniejących obecnie narodów słowiańskich. (Patrz wykres strona 11-ta).

Zgodnie z wynikami prac archeologów (prehistoryków), antropologów i przede wszystkim językoznawców polskich, przyjmuje się, że przodkami dziś istniejących narodów słowiańskich byli „Prasłowianie“ — lud żyjący w tak zwa-

dyferencjacja etniczna >			Słowianie wscho- dni. Ruś		{ Rosianie Ukraińcy Białorusini
Zespół indoeu- ropejski	Zespół bałto- słowiań- ski	Prasło- wianie	Słowia- nie za- chodni	grupa le- chicko- łużycka	{ Słowianie połabscy Polacy Łużyczanie
				grupa czesko- słowacka	{ Czesi Słowacy
dyferencjacja etniczna >			Słowia- nie połu- dniowi	grupa serbo- chorwa- cka	{ Słoweńcy Chorwaci Serbowie Czarnogórcy
				grupa macedoń- sko-buł- garska	{ Macedoń- czyv Bułgarzy

nej praojczyźnie Słowian, jaką najnowsze badania umiejscowiają na obszarze między Odrą a Wisłą, na historycznych dzisiejszych ziemiach polskich. Narodowi polskiemu przypada w udziale obecnie posiadanie właśnie dawnych siedzib przodków wszystkich Słowian, przy czym ziemie te mają charakter zarazem macierzystych ziem dawnego państwa polskiego. Z tych to pierwotnych siedzib przodkowie dzisiejszych narodów słowiańskich z wolna zaczęli się przesuwać we wszystkich kierunkach, z wyjątkiem oczywiście północnego, gdzie naturalną zaporę stanowił Bałtyk. Przesuwali się i rozszerzali swe siedziby na zachód ku Łabie i poza nią nawet, na wschód ku Bugowi i poza Bug, wreszcie, już w czasach historycznych ku południowi, poza Karpaty. Dane prehistoryczne, antropologiczne i językoznawcze pozwalają stwierdzić, iż Słowianie, czyli jak mówić należy dla owych odległych czasów, Prasłowianie, zajmowali ziemie w dorzeczu Odry i Wisły na lat co najmniej tysiąc pięćset przed naszą erą. Szereg wybitnych prehistoryków, z uczonym polskim J. Kostrzewskim na czele, łączy zawiązek skupień ludności prasłowiańskiej z faktem pojawiania się na tych właśnie terenach wykopalisk, określanych nazwą „kultury łużyckiej“, której zasięg przekraczał na

lat mniej więcej 1000 przed naszą erą linię górnej Łaby. Wykopaliska owe różnią się wybitnie od wykopalisk, które uznano za niewątpliwie germańskie, a których granica sięga właśnie do Łaby.

Takie jest stanowisko nauki przede wszystkim polskiej: wspomniany Kostrzewski — prehistoryk, Czekanowski — antropolog, Lehr-Splawiński — językoznawca, Tymieniecki — historyk, a także czeskiej i przeważnie południowo-słowiańskiej. Natomiast nowsi historycy rosyjscy w ZSRR zajmują stanowisko odmienne: twierdzą oni, że słowiańskiego „pranarodu“ mówiącego jakimś „prajęzykiem“ nigdy nie było, ani też nie było jakiegś „praojczyzny Słowian“, lecz że Słowianie w Europie wszędzie, gdzie żyją obecnie, są autochtonami, mieszkańcami pierwotnymi tych krajów. Uczeni radzieccy (nie żyjący już Marr — językoznawca, historycy Griekow, Dierżawin, Udalcow i in.), wysuwając taką tezę, w pewnej mierze wznawiają teorię wypowiedzianą już przed stu laty przez Słowaka Šafárika (po polsku zwanego także: Szafarzyk). Stanowisko uczonych radzieckich o tyle różni się od wyżej wspomnianego polskiego, że przesuwają wschodnią granicę dawnych siedzib słowiańskich daleko ku wschodowi, po Don co najmniej, oraz że dopuszcza możliwość przebywania Słowian (Prasłowian według naszego pojmowania) od samego początku także na południe od Karpat. Uczeni radzieccy twierdzą, że dzisiejsi Słowianie wytworzyli się stopniowo z pewnych „związków pracy“, tj. ludzi znajdujących się ze sobą w stałym związku, tworzących przez to szczepy, które przez zlewianie się ze sobą i krzyżowanie wytworzyły stopniowo dzisiejszych Słowian. Za przodków dzisiejszych Słowian uważają wszystkie grupy ludzkie, jakie żyły na ziemiach dzisiejszej względnie historycznej Słowiańszczyzny od czasów najdawniejszych. Cały szereg procesów etnicznych w ciągu 5—6 tys. lat przed erą chrześcijańską zwołna przetwarzał i formował owe skupienia, nadając im coraz wyraźniejsze cechy, jakie w końcu nadały im charakter wyraźnie „protosłowiański“, tj. słowiański w stadium pierwszego ujawniania się cech wyra-

źnie słowiańskich. Takimi poprzednikami etnicznymi dzisiejszych Słowian byłiby znani z dziejów starożytnych Scyci, których własna nazwa „skolot“ jest jakoby identyczna z pniem „słowian-“, następnie Sarmaci, a później niewątpliwie już słowiańscy Wenedzi i Antowie. Różnice istniejące między dzisiejszymi narodami słowiańskimi, a zwłaszcza poszczególnymi grupami wydzielanymi w Słowiańszczyźnie z punktu widzenia językowego, wyjaśnia się w obecnej nauce rosyjskiej faktem silniejszego lub słabszego krzyżowania się z innymi ludami przebywającymi w różnych okresach na ziemiach słowiańskich lub w ich bezpośrednim sąsiedztwie.

Nie doszło dotychczas do uzgodnienia stanowisk między uczonymi polskimi a rosyjskimi w tej, tak zasadniczej i doniosłej sprawie. Będzie to niewątpliwie jednym z ważniejszych zadań przyszłej współpracy słowianoznawców i historyków polskich i rosyjskich — wspólnie przedyskutować różne zagadnienia jednakowo obchodzące oba narody.

Według uczonych polskich, których stanowisko jest częściowo podzielane przez czeskich (Niederle), żyjący w dorzeczu Odry i Wisły Prasłowianie w okresie obu pierwszych tysiącleci przed naszą erą byli — zwłaszcza w okresie VII—VI w. przed Chr. — przedmiotem najazdów ze strony szczepów germańskich (Bastarnowie, Gepidowie, Silingowie i in.). Szczepy germańskie przewędrowały całą niemal Słowiańszczyznę, niszcząc pierwsze zawiązki kultury słowiańskiej (m. in. wykopiska kultury łżyckiej znajdują się w szeregu wypadków pod późniejszymi warstwami przedmiotów wyraźnie germańskiej kultury materialnej). Pod wpływem najazdów germańskich szczepy słowiańskie, względnie skupienia protosłowiańskie, również zostały wprowadzone w ruch, przy czym ekspansja naszych przodków skierowała się głównie na południowy wschód — poprzez Karpaty. Nastąpiło to już w pierwszych wiekach naszej ery, zapewne od II wieku zaczynając, jakkolwiek niektórzy badacze przesuwają datę tych wydarzeń o kilkaset lat wstecz, inni zaś odwrotnie, umiejscawiają je aż pod koniec starożytności. Z tego to okresu, z pierwszych stuleci

naszej ery, pochodzą pierwsze historyczne świadectwa o Słowianach. Zawdzięczamy je Rzymianom, historykom Pliniuszowi („Młodsze”) i Tacytowi, oraz Grekowi Ptolomeuszowi. Wszyscy oni, żyjący na przełomie I i II w. naszej ery, znają już lud nazywany przez nich Wenedami lub Wenetami i umieszczają siedziby tego ludu nad Wisłą, na północ od Karpat. Ci Wenedzi są niewątpliwie identyczni z przodkami dzisiejszych Słowian zachodnich (nazwa ta utrzymała się nawet w dzisiejszej niemiecku jako „Wenden” dla Łużyczan i „Winden” dla Słoweńców alpejskich). Więcej jeszcze danych o Słowianach przynosi Got Jordanis (Jornandes) w VI w., wymieniający obok Wenedów także i Antów (uważanych przez obecnych historyków rosyjskich za przodków Słowian wschodnich), oraz „Sklawenów”, których uważa się za przodków Słowian południowych. Nazwa Antów występuje w innych źródłach już od II w., nazwa „Sklaweni” zaś łączy się jakoby ze wspomnianym scytyjskim wyrazem „Skoloth”.

Nie tylko szczepy germańskie najeżdżały i częściowo podbijały Słowian. Pojawili się w Europie, zaczynając od IV w., różni inni jeszcze najeźdźcy, pochodzenia mongolskiego, Hunowie i Awarzy. I jedni i drudzy zapisali się krwawo w dziejach słowiańskich, szczególnie zaś Awarzy, którzy poddali swemu zwierzchnictwu większość szczepów słowiańskich w V i VI w.

Na zakończenie niniejszego rozdziału jeszcze tylko krótka informacja o przebiegu rozbicia się Prасłowian na trzy wielkie grupy, wschodnią, zachodnią i południową. Wspomniany wyżej kronikarz gocki Jordanis (Jornandes) oddziela już przodków Słowian południowych, których nazywa „Sklawenoi”, od wschodnich, „Antes”; ale zdaje się nie wiedzieć nic o przodkach Słowian zachodnich, gdyż z tymi Goci i Grecy nie mieli kontaktu. Badania językoznawcze wykazują zaś, iż najwcześniej doszło do rozluźnienia wspólnoty językowej między zachodnimi i wschodnimi skupieniami szczepów prасłowiańskich, przy czym te ostatnie obejmowały zarówno przodków dzisiejszych Słowian wschodnich, jak południowych. Rozdzie-

lenie tych dwu odłamów nastąpiło nieco później, a zarazem odłam wschodni znów zbliżył się z zachodnim. Skupienia południowe pozostały już od tego czasu, zapewne od w. VI, oddzielone od północnych (tj. wschodnich i zachodnich), a stało się to niewątpliwie wskutek nacisku Awarów, którzy weszli na nizinę naddunajską, zarazem zaś odepchnęli skupienia wschodnich Słowian w kierunku zachodnim. Potem jednak doszło do osłabienia tego kontaktu, a zarazem część Słowian zachodnich, przodkowie dzisiejszych Czechów i Słowaków, oddaliła się od reszty swych zachodnich sąsiadów, grupy nazywanej lechicką (przodkowie Polaków i Słowian nadodrzańskich i nadłabskich), zbliżając się ponownie do grupy południowej, póki znów najazd innych przybyszów z Azji, Madziarów (przodkowie dzisiejszych Węgrów) w w. IX łączności tej ponownie i ostatecznie nie przerwał.

II

PIERWSZE WYSTĄPIENIA SŁOWIAN W HISTORII

Jak wspomniano wyżej, pierwsze wiarogodne świadectwa historyczne dotyczą południowej grupy Słowian, którzy najpierw zetknęli się z cywilizowanym światem wczesnego średniowiecza, z cesarstwem wschodnio-rzymskim (bizantyńskim) i ośrodkami żyjącymi w jego kręgu kulturalnym. Szczepy słowiańskie, które zaczynając od II w., przesuwały się ku środkowemu Dunajowi, po przebyciu Karpat, teraz, od IV stulecia, pod naciskiem Gotów, Hunnów, a wreszcie Awarów, pod sam koniec VI w. najeżdżają i zajmują częściowo ziemie Półwyspu Bałkańskiego i pojawiają się na pograniczu Italii. Są to najazdy częściowo czysto słowiańskie, częściowo zaś słowiańsko-awarskie, przy czym Awarzy występują w roli czynnika dominującego, zmuszającego podbite szczepy słowiańskie do towarzyszenia sobie w wyprawach. Liczniejsi od Awarów i umiejący przystosowywać się do okoliczności, Słowianie nabierają jednak niebawem przewagi i nadają charakter słowiański wszystkim ziemiom dzisiejszej południowej Słowiańszczyzny, oraz wielkiej części dzisiejszych Węgier i wschodnim krajom alpejskim, z pograniczem Italii i wschodnim Tyrolem. Był to początek VII w. Niedługo potem, gdy Awarzy ponieśli klęskę pod Konstantynopolem, szczepy słowiańskie powstały przeciw Awarom. Po r. 626 powstaje i istnieje przez ćwierć z górą wieku pierwsze, niedostatecznie jeszcze znane, państwo słowiańskie, kierowane przez jakiegoś Samona (podobno kupca), który zebrał pod swoją wodzą szczepy alpejskie, panońskie (tj. ludność dzisiejszych zachodnich Węgier)

i z dzisiejszych Czech, pomyślnie opierając się zarówno Awarom, jak nacierającym już wtedy na Słowian germańskim Frankom. Nie mamy bliższych danych o stanie tego państwa. Był to niewątpliwie raczej luźny związek szczepów, które obrały sobie wybijającego się zmysłem organizacyjnym i dzielnością człowieka na wodza. Taki ustrój przetrwał u Słowian jeszcze parę stuleci, aż do czasu utworzenia się pierwszych chrześcijańskich państw na wzór zachodni. Państwo Samona trwało niedługo — do jego śmierci w r. 658, po czym rozpadło się ono ponownie na drobniejsze organizmy szczepowe, które stały się niebawem łupem zaborczości sąsiadów, zwłaszcza zaś ponownie Awarów.

Nadto i inne jeszcze szczepy turecko-tatarskie najeżdżały i podbijały ziemie słowiańskie. Wschodnia Słowiańszczyzna w połowie VII w. znalazła się z kolei pod rządami innego jeszcze najeźdźcy, Chazarów, którzy utrzymali się tu do IX—X w., ulegając potem innym koczownikom tegoż pochodzenia, Pieczyngom (Pieczeniegom). Awarzy, Chazarzy i Pieczyngowie zaginęli jednak w końcu bez śladu, natomiast inni najeźdźcy, którzy także od końca VI w. zaczęli pojawiać się na ziemiach dzisiejszej Słowiańszczyzny wschodniej a potem południowej, zachowali się przynajmniej w swej nazwie. Był to turkotatarskiego pochodzenia szczep Bułgarów, którzy z okolic Morza Azowskiego przeszli w ciągu stu lat przez północne wybrzeża Morza Czarnego ku ujściom Dunaju, a przekroczywszy je, w r. 679 osiedlili się w dzisiejszej Dobrudży, gdzie podbili miejscowe szczepy słowiańskie, zakładając niebawem państwo nazwane Bułgarią. Słowianie tamtejsi wchłonęli w siebie w ciągu wieków najeźdźców turkotatarskich i zachowali jedynie ich nazwę.

O sposobie życia szczepów słowiańskich owych czasów posiadamy tylko bardzo szczupłe wiadomości. Do legend należą opowiadania, że Słowianie byli „narodem gołębim“, nie znającym broni, zajmującym się jedynie rolnictwem i pasterstwem, pieśnią i tańcem. W rzeczywistości odznaczał się, jak i obecnie, na pewno mniej surowym usposobieniem, niż Ger-

manie czy Mongoli, posiadali jednak zmysł wojenny w sensie obronnym i odznaczał się dzielnością, która pozwalała im odparować ataki wrogów tak długo, dopóki nie zwyciężyła wyższa sztuka wojenna oraz lepsza organizacja Gotów, Awarów, Greków czy innych najeźdźców. Dawni Słowianie żyli w sposób niewątpliwie prymitywniejszy niż Germanie, nie mówiąc już o Rzymianach i Grekach, ale przewyższali stopniem cywilizacji wschodnich koczowników. Trudnili się rolnictwem i pasterstwem, przy czym lasy i pastwiska były własnością wspólną rodów i w ogóle większych skupień, początkowo także zaś i ziemia orna, która stopniowo dopiero stawała się własnością skupień mniejszych, bliżej ze sobą współpracujących, potem poszczególnych rodzin, aż wreszcie w czasach chrześcijańskich pojawia się indywidualna własność ziemi. Rzemiosła ograniczały się do potrzeb najniezbędniejszych, handel znano zrazu tylko wymienny.

Pierwotny ustrój społeczny Słowian mógł opierać się na systemie patriarchalnym i na gminowładztwie. Zwolna jednak okoliczności zewnętrzne, zwłaszcza najazdy nieprzyjaciół, wytworzyły konieczność obierania przywódców wojskowych, którzy zatrzymywali swą władzę także w czasie pokoju, a posiadając otoczenie spośród wybitniejszych wojowników, przyczyniali się do powstania w pierwotnie zupełnie równym społeczeństwie (nierówni byli tylko niewolnicy — jeńcy wojenni) pewnej warstwy o większych przywilejach, a również majątkowo silniejszej, z powodu większych zdobyczy wojennych (także w podziale zdobyczej ziemi).

Dane o religii są również skąpe. Niewątpliwie wierzyli Słowianie w istnienie duszy i jej życie pośmiertne, a oddawali cześć zjawiskom natury, które personifikowano w różnych bóstwach, duchach, zjawach itd. Informacje, jakie posiadamy o mitologii słowiańskiej z okresu późniejszego, gdy z wielobóstwem zetknęło się chrześcijaństwo, należy traktować bardzo ostrożnie, gdyż pochodzą one bez wyjątku z obozu przeciwników pogańskiej Słowiańszczyzny. Znaczną rolę mogły też odegrać pewne wpływy postronne. Historyk bizantyński

Prokopios w VI w. twierdzi, że Słowianie uznają jednego boga, twórcę piorunów (zapewne „perun“, czczony istotnie u naszych przodków) i przynoszą mu w ofierze bydło; oddają także cześć rzekom i nimfom i niektórym innym bóstwom, wszystkim składają ofiary, a dokonują wróżb przy składaniu ofiar; o losie nie wiedzą i nie przyznają mu władzy nad ludźmi. Zachowane w innych źródłach nazwy bóstw słowiańskich (czczonych u Słowian nadłabskich do XII w.) brzmią np.: Świetowit (Swantewit), Swarożyc, Daćbóg, Prowe, Trigław, i inne.

III

TWORZENIE SIĘ PIERWSZYCH PAŃSTW SŁOWIAŃSKICH

Po wszystkich tych wędrówkach Słowian i ludów z nimi sąsiadujących, oraz po najazdach koczowników na ziemie słowiańskie, ostatecznie w chwili całkowitego wejścia Słowian na arenę dziejów Europy stan zasiedlenia ziem słowiańskich przedstawiał się następująco.

Na zachodzie Słowianie zajmowali pas ziem po lewym brzegu Łaby i Saali, część dzisiejszej Bawarii i Tyrolu, wszystkie kraje wschodnich Alp i wschodnie wybrzeża Adriatyku od rzeki „Płowej“ (Piave) do wybrzeży dzisiejszej Albanii. Północną granicę stanowił Bałtyk, od (mniej więcej) Lubeki po ujście Wisły, po czym granica ziem słowiańskich oddalała się od morza ku źródłom Dźwiny, a stamtąd przechodziła ku północy w stronę jez. Ładoga, by stąd z kolei przejść na wschód po linię (mniej więcej) Suzdał—Riazań. Od strony wschodniej od wyżej wspomnianej linii granica ta przechodziła koło źródeł Donu i Dońca ku środkowemu Dnieprowi i Bohowi, by dojść do ujścia Dniepru, skąd dalej wzdłuż brzegów Morza Czarnego biegła w pobliże dzisiejszych wybrzeży Turcji europejskiej. Wreszcie granica południowa przecinała dzisiejszą Trację Wschodnią i zajmowała obecną północną Grecję (Tesalię), by poprzez obszar dzisiejszej Albanii dojść do Adriatyku. Oczywiście, tak zakreślony obszar nie był wyłącznie — bez wyjątku — zasiedlony przez Słowian. Po pierwsze, były tam znaczne obszary w ogóle niezaludnione, a następnie, między Prutem a Dolnym Dunajem znajdowała się

pokaźna wyspa romańska, wreszcie zaś wybrzeża morskie na południu posiadały znaczny niewątpliwie odsetek ludności greckiej na wybrzeżu adriatyckim, oraz romańskiej i ilirskiej na wybrzeżu czarnomorskim i egejskim. Przypominamy sobie, że w owym czasie nie było jeszcze w Europie Madziarów i że żyzna dolina nad środkowym Dunajem, — „Panonia“ — zaludniona była również przez Słowian, szczepy słoweńskie i słowackie. Natomiast już od II połowy VII w. nad dolnym Dunajem usadowili się mongolscy Bułgarzy.

Słowiańszczyzna w zaraniu swych „historycznych czasów“ była ze wszystkich stron opasana przez wrogie jej ludy, które bądź posiadając dawniejszą i wyższą organizację państwową, bądź górując nad Słowianami liczbą lub techniką wojenną, wpływały na kształtowanie się losów ludów słowiańskich w sposób ujemny. Germanie od zachodu i północy, koczownicy mongolscy od wschodu, Grecy (Bizancjum) od południa — atakowali ziemie słowiańskie i zadawali Słowianom ciężkie ciosy, ale także przyczyniali się do krystalizowania pierwszych organizacji państwowych Słowian.

Było to rzeczą naturalną. Luźne zrazu organizacje rodowe musiały w obliczu niebezpieczeństwa zewnętrznego łączyć się w większe zespoły (historycy rosyjscy nazywają je „demokracjami wojennymi“), skąd był już tylko krok do organizacji trwalszej, państwowej, często tworzonej przy pomocy wybieranej przez ogół, wybijającej się dzielnością i zmysłem organizacyjnym jednostki. Taka była geneza wspomnianego wyżej państwa Samona w VII w. i podobnie musiały powstawać i późniejsze państwa słowiańskie.

Wspomniano wyżej o przybyciu mongolskich Bułgarów do Dobrudży około r. 679 i zorganizowaniu tam przez nich nowego państwa. Według wszelkiego prawdopodobieństwa, państwo to zorganizowane zostało drogą układu z żyjącymi na tych obszarach szczepami słowiańskimi, które zwolna, dzięki swej przewadze liczebnej, nadawały nowemu państwu przeważnie słowiański charakter. Faktem jest, iż od I połowy IX w., więc w sto i ileś lat po usadowieniu się Bułgarów

w tych stronach, władcy (chanowie) bułgarscy noszą już imiona słowiańskie. W walkach obronnych przeciw Grekom Słowianie macedońscy występują wspólnie z Bułgarami już w II połowie VII w. To zesłowiańszczone państwo bułgarskie byłoby zatem chronologicznie najstarszym z dziś istniejących pod tą samą nazwą państw słowiańskich. Historycy rosyjscy (Kluczewskij, obecnie Griekow) uważają, iż wcześniej jeszcze powstał pierwszy związek państwa ruskiego, za jaki uważają państwo Antów w VI w. na północ od wschodnich Karpat, niektórzy zaś (Juszkow) posuwają się nawet do twierdzenia, że państwo to mogło być kontynuacją istniejącego jeszcze w starożytności na ziemiach dzisiejszej Ukrainy państwa Scytów.

W zachodniej części południowej Słowiańszczyzny jako pierwsze pojawia się pod koniec I połowy VIII w. księstwo słoweńskie w Karyntii (książę Borut), które koło r. 745 dostaje się pod zwierzchność Bawarów; z początkiem IX w. niknie udzielność książąt słoweńskich i niemczyzna już wtedy zaczyna się sadowić w Karyntii. Większa część tych okolic południowo-słowiańskich znajdowała się wtedy pod władzą Awarów, ale moc ich złamała monarchia frankońska Karola W. po r. 791. Następstwem tego było zwierzchnictwo frankońskie nad Słowenią i zach. Chorwacją (Dalmacją). Chwilowo zrzucił je w r. 819 Ljudevit, władca chorwacki, który stworzył pierwszy w dziejach związek dzisiejszej Jugosławii, łącząc w swym ręku także część Słowenii i nawet półn. Serbii, ale, pokonany przez Franków, zginął wskutek zdrady rodaków. Niedługo potem powstaje, ale także pod niemieckim zwierzchnictwem, inne państwo słowiańskie w tych stronach, na obszarze Panonii (dzisiejszych zach. Węgier), księstwo Pribiny koło jeziora Błotnego (Blatno).

Od ostatniej ćwierci VIII w. rosnąca w potęgę monarchia frankońska wywiera coraz silniejszy wpływ na sprawy słowiańskie — także i na północnym zachodzie. Od r. 789 dochodzi do pierwszych najazdów frankońskich na ziemie Słowian połabskich. W r. 805 Karol W. każe budować wał „limes Se-

rahicus“ (granicę od strony „Sorbów“, jak się nazywało jedno z ważniejszych plemion słowiańskich w tej stronie; ich ostatnia resztką są dziś Serbowie Łużyccy). Wał ten, wzdłuż Łaby i Saali, stał się polem wypadowym do najazdów germańskich na ziemię słowiańskie. W tej części Słowiańszczyzny na razie jeszcze niemczyzna trzymała się dość daleko; o wiele gorzej było na południu, gdzie sięgała już w głąb ziem słoweńskich, nawet ku Panonii, a przez Bawarię także ku Czechom. Koło r. 805 wtargnęli Frankowie do Czech i zmusili szczepy tamtejsze do płacenia daniny. Karol Wielki potęgą swoją stał się dla Słowian symbolem najwyższej władzy; od imienia jego utworzono tytuł „król“, jaki przyjmować zaczęli od X. w. władcy słowiańscy (najpierw w Chorwacji).

Obok Franków wyciągali ręce po zwierzchnictwo nad Słowianami także cesarze greccy. Temu współzawodnictwu zawdzięczali Słowianie niekiedy większą swobodę ruchów. Koło r. 830 szczepy morawskie, wschodnio-czeskie i słowackie, tworzą własny ośrodek państwowy, pod księciem Mojmirem. Państwo to, zwane „wielkomorawskim“, szukało oparcia w Konstantynopolu i po r. 863 przyjęło chrześcijaństwo za pośrednictwem greckim, dzięki działalności pochodzących ze słowiańskiej wówczas Saloniki (po słowiańsku Soluń) braci Konstantego-Cyryla i Metodego. Przynieśli oni Słowianom zachodnim (zapewne i części Polaków, gdyż ziemia krakowska czas jakiś należała do Wielkiej Morawy) chrześcijaństwo ze słowiańskim językiem nabożeństw (w obrządku wschodnim). Była to mowa Słowian macedońskich, wówczas jeszcze doskonale zrozumiała i na Morawach; język ten zachował się do dziś jako tzw. język cerkiewnosłowiański w księgach religijnych Słowian wschodnich i południowych (prawosławnych). Równocześnie zaś chrześcijaństwo rozpowszechniło się w przeciwnym kierunku ziem słowiańskich: w Bułgarii, której władca Borys I z całym ludem przyjął chrzest w r. 865. Wreszcie zachodnia część Słowian południowych — Chorwaci i Słoweńcy — zetknęła się z chrześcijaństwem jeszcze wcześniej, dzięki akcji kleru rzymskiego, działającego w Dalmacji i docierającego na-

wet do Serbii (od VII w.). Do Słowenów dotarło chrześcijaństwo w połowie VIII w. również z Bawarii.

Władcy Wielkiej Morawy Rościsław i Świętopełk potrafili zachować pewną niezależność wobec Franków i podbić sąsiednie szczepy słowiańskie (Czechów oraz Wiślan tj. ziemię krakowską). Niezgodność wewnętrzna osłabiła jednak to państwo, szczególnie zaś spory religijne, wywoływane przez duchowieństwo niemieckie, które zwalczało obrządek słowiański. Ostatni władca Mojmir II nie potrafił oprzeć się równoczesnemu atakowi Niemców i przybyłych z końcem IX w. na nizinę naddunajską Madziarów. Ci ostatni podbili Słowian panońskich i z pocz. X w. (907?) rozbili zupełnie państwo morawskie. Słowianie panońscy i podkarpaccy dostali się odtąd pod władzę madziarską, przy czym większa ich część zaginęła bez śladu; odrębność swoją zachowali jedynie podtatrzańscy Słowacy.

W połowie IX w. dochodzi do ostatecznego ustalenia stosunków wśród Słowian wschodnich, gdzie istniały już związki państwowości ruskiej, podrywane jednak przez niezgodę wewnętrzną i częste najazdy obcych, szczepów mongolskich i Normanów. Oczywiście, bezpodstawne są twierdzenia uczonych niemieckich, że ci Normanowie dopiero stworzyli państwo ruskie, gdy ono istniało już wcześniej. Ruskie organizacje państwowe, w Nowogrodzie na północy, a na południu w Kijowie, są wynikiem własnych dążeń państwowotwórczych Słowian wschodnich. Drużyny skandynawskie (z nich najważniejsza wokół Ruryka — po rosyjsku Riurik — miała dać początek dynastii rosyjskiej) roztopiły się, podobnie jak w Bułgarii, bez śladu w morzu słowiańskim. Najważniejsze wypadki mogły tu mieć miejsce w latach ok. 840—860.

Z kolei wychodzą na widownię dziejową szczepy czeskie (które wówczas zajmowały również część Bawarii i Austrii). Częściowo chrześcijańskie od r. 845, podbite najpierw przez Franków, potem przez Morawian, szczepy te pod kierownictwem jednego z nich, osiedlonego w okolicach Pragi i noszącego nazwę Czechów, zaczęły tworzyć własną silniejszą orga-

nizację obronną pod koniec IX wieku, stanowiącą zawiązek nowego państwa czeskiego. Kierowani przez książąt z rodu Przemysłowiczów (czes. Přemyslovci — tak lepiej, niż „Przemysłidzi“), Czesi zwolna rozszerzali swe wpływy na szczepy okoliczne całego kraju czeskiego. Ekspansja Czechów zetknęła się w górach granicznych z niemiecką, która opanowała już Bawarię i znaczne obszary na wschód od Łaby. Z początkiem X w. (922) książę czeski ś. Waclaw uznał swą zależność od Niemiec, którą z kolej zrzucił jego następca Bolesław i odtąd cesarze niemieccy muszą nieraz występować zbrojnie, by Czechy w zależności tej utrzymać. Trwającą już stale od r. 1004 lenną zależność państwa czeskiego od Rzeszy historycy czescy tłumaczą jedynie jako ustępowanie przed przemocą i jako pociągnięcie taktyczne władców czeskich.

Na ziemiach południowo-słowiańskich powstają na przełomie IX i X w. dwie wielkie monarchie. Na wschodzie państwo bułgarskie pod rządami Symeona W. (893—927), który przybrał tytuł cara Bułgarów i Greków, ogarnęło niemal cały Półwysep Bałkański. Na zachodzie zaś Chorwacja pod rządami Tomisława, któremu papież przyznał (925) tytuł króla Chorwatów, zjednoczyła znaczną część zachodnich ziem dzisiejszej Jugosławii i zdobyła przeważającą pozycję na Adriatyku. Niestety potęga dwu tych państw słowiańskich związana była tylko z osobą ich władców; po ich śmierci w okresie panowania nieudolnych następców, spory wewnętrzne i religijne (w Chorwacji, między zwolennikami obrządku łacińskiego i słowiańskiego) osłabiły spoistość państwa i dopomogły nieprzyjaciołom zewnętrznym do odrywania coraz to dalszych prowincyj i w końcu spowodowały utratę niepodległości. Dodać należy, iż już od IX w. pojawiają się spory serbsko-bułgarskie, przy czym Serbów przeciw zwierzchnictwu bułgarskiemu wspomagali Grecy. W miarę słabnięcia potęgi bułgarskiej po śmierci Symeona W. szczepy serbskie zyskiwały coraz więcej swobody, ale potem uległy nowym podbojom greckim, zwłaszcza po r. 971, gdy Grecy podbili ostatecznie państwo bułgarskie. Tylko jeszcze w Macedonii opierali się

Słowianie czas jakiś najazdom bizantyńskim; twórca nowego państwa Słowian macedońskich (zwanego też, nie całkiem słusznie, zachodnio-bułgarskim), Samuel (976—1014) doszedł nawet do wielkiej potęgi i opanował całą zachodnią część Półwyspu Bałkańskiego, ale w r. 1018 Grecy również pokonali słabego następcę Samuela i na dłuższy czas położyli kres swobodzie Słowian bałkańskich. Równocześnie pojawiły się pierwsze zakusy Wenecjan na słowiańskie wybrzeża Adriatyku. Tylko jeszcze słabnące w ustawicznych bojach państwo chorwackie, zachowuje niezależność pod królami z krajowej dynastii Trpimirowiczów. Serbią, zwaną wówczas Rascją (serbs. Raška) rządzą książęta i żupani, pod zwierzchnictwem najpierw bułgarskim, potem bizantyńskim.

O państwach Słowian nadłabskich posiadamy stosunkowo mało wiadomości. Dzielili się oni na szereg szczepów: najdalej na zachód byli wysunięci, osiedli za Łabą, Drzewianie. Przez Łabę sąsiadowali z nimi: Połabianie, Brzeżanie, Obodrzyce, Wagrowie i in. Między Łabą a Odrą w części południowej żyły liczne szczepy serbskie (sorbskie): Milczanie, Łużycanie, Głomacze i in., dalej Wieleci (Lucice) itp. W r. 939 osławiony wróg Słowian margraf Gero zaprosił na ucztę i wymordował podstępnie trzynastu książąt słowiańskich. Wiadomo, że Słowianie między Łabą a Odrą tworzyli wielkie związki szczepów: na północny związek obodrzycki (Obodrzyce lub Obotryci byli w nim szczepem najważniejszym), na południu zaś od niego związek wielecki (od Wioletów, Weletów lub Wielotów, zwanych także Lutykami lub Lucicami). W związkach rządząli książęta z udziałem rady starszych. Niemcy opanowali: już w I połowie X w. Łużyce, tworząc tam „marchię“ (pograniczną organizację wojskową) Miśnieńską, a w 948 r. założyli biskupstwo w słowiańskim dotąd Braniborze (odtąd Brandenburg). Słowianie porywali się w IX i X w. nieraz do powstań, Niemcy zaś tłumili te ruchy bezwzględnie i niełudzko. Największe powstanie wybuchło w r. 983, przy czym Słowianie odnieśli liczne sukcesy, wypierając Niemców poza Łabę. Główną rolę odegrał w tym związek wielecki (szczepy: Ratarów,

Doleńców, Czerzpienian i Chyżan); związek ten utrzymał się do r. 1093.

Stosunkowo późno wchodzi na arenę dziejową najważniejszą w następnych okresach państwo Słowiańszczyzny zachodniej: Polska. W połowie X w. dochodzi do wytworzenia silniejszego skupienia szczepów na wschód od Odry, nad Wartą i na zachód od środkowej Wisły, wokół szczepu Polan. Książę tego szczepu Mieszko przyjmuje chrzest w r. 966 i odbiera przez to Niemcom pretekst do najazdów. Energia nowego państwa pozwala niebawem na rozszerzenie się we wszystkich kierunkach, zwłaszcza ku zachodowi, gdzie Polska próbuje przyłączyć do siebie szczepy pobratymcze. Nie znajduje jednak zrozumienia u tych ludów, które silnie przywiązane do pogaństwa, z nienawiścią odnoszą się do chrześcijańskiej teraz Polski; perfidia niemiecka wyzyskuje taki stan rzeczy i używa tych Słowian jako sprzymierzeńców przy zwalczaniu Polski.

Wtedy, z początkiem II połowy X w. dochodzi do pierwszych w historii zapisanych kontaktów polsko-czeskich. Jak to bywa między sąsiadami — zbliżenia i zatargi cechują na przemian ten pierwszy okres stosunków między obu najważniejszymi narodami zachodnio-słowiańskimi. Właśnie z Czech przybyło do Polski chrześcijaństwo — Mieszko I celowo obrał tę drogę jako nie zawierającą niebezpieczeństwa germanizacji. Dało to podłoże dla silnych czeskich wpływów kulturalnych w Polsce średniowiecznej. Zarazem jednak już wtedy pojawiały się zatargi o ziemie graniczne, po które oba państwa wyciągały ręce, m. in. opierając się na fakcie, że wówczas różnica między językiem polskim a czeskim była minimalna, a tym bardziej było tak na terenach pogranicznych, zwłaszcza na Śląsku, niewątpliwie zresztą polskim od początku. Niemcy oczywiście dbały troskliwie o to, by nie doszło do współpracy polsko-czeskiej o charakterze trwałym; niestety niektórzy książęta czescy szli na lep intryg niemieckich. Ważną rolę mógł w stosunkach polsko-czeskich odegrać biskup praski św. Wojciech, wspólny patron obu narodów, który niestety zginął je-

dnak w czasie głoszenia chrześcijaństwa wśród pogańskich Prusów nad Bałtykiem.

Ruś ostatecznie zjednoczona w połowie IX w. z ośrodkiem w Kijowie, staje się niebawem państwem potężnym, które zagraża nawet cesarstwu greckiemu i Bułgarom. Jeden z książąt kijowskich, Włodzimierz (Władimir, 972—1015) przyjmuje wraz z całym ludem w r. 988—9 chrześcijaństwo, ale nie z Rzymu, lecz z Konstantynopola, tj. w obrządku greckim, jaki panował również u Słowian bałkańskich, ale ze słowiańskim językiem liturgicznym. Od tego czasu datuje się podział Słowiańszczyzny na dwa światy kulturalne, wschodni i zachodni, łaciński i grecki według religii. Do pierwszego należała od końca X w. Ruś, Bułgaria i Serbowie, do drugiego pozostali Słowianie (Polacy, Czesi, Słowacy, Słoweńcy i Chorwaci, oraz ci ze Słowian nadłabskich, którzy przyjęli chrześcijaństwo). Podział ten stał się przyczyną wielu nieszczęść dla Słowiańszczyzny, zatargów i wojen między przedstawicielami obu światów. Nietolerancyjne duchowieństwo obu wyznań, z niechęcią odnoszące się do drugiej strony, podsycало istniejące zawiści dynastyczne i sąsiedzkie ludów słowiańskich.

Koniec X w. w zasadzie przedstawia obraz pozytywny: konsolidację trzech przynajmniej większych ośrodków państwowych w Słowiańszczyźnie, Polski, Czech i Rusi, ale zarazem przynosi w sobie zawiązek wielu klęsk późniejszych w postaci podziału religijnego.

IV

ROZWÓJ PAŃSTW SŁOWIAŃSKICH W ŚREDNIOWIECZU (wieki XI—XV)

W pierwszych latach II tysiąclecia naszej ery, północne ziemie słowiańskie znajdują się w sytuacji względnie pomyślnej, podczas gdy kraje Słowian południowych są już niemal w całości podbite przez cesarstwo greckie: w r. 1018 upada także państwo bułgarsko-macedońskie, a nawet królowie chorwaccy uznają zwierzchnictwo bizantyńskie (greckie); nadto od r. 1000 pojawiają się zakusy weneckie na Dalmację. Na północy jednak istnieją dwa potężne państwa słowiańskie, Polska i Ruś, które spełniają rolę obrońców Słowiańszczyzny przed dwoma wielkimi niebezpieczeństwami: Polska przed niemczyzną, Ruś przed koczownikami mongolskimi. Natomiast państwo czeskie, rozrywane przez niezgodę wewnętrzną i stałe intrygi niemieckie, przeważnie nie staje na jednym froncie z Polską przeciw niemczyźnie, lecz prowadzi własną politykę, a nawet niekiedy pod naciskiem Rzeszy łączy się z nią przeciw Polsce, podobnie jak to czynią krótkowzroczni pogańscy Słowianie połabscy (którzy brak rozumu politycznego przypłacili zupełną utratą niepodległości).

Polską rządzi silna indywidualność Bolesława Chrobrego, 992—1025, który rozszerza granice Polski daleko na zachód, pragnąc zjednoczyć dla celów obronnych przeciw Niemcom całą Słowiańszczyznę zachodnią. Opiera on granice Polski na Odrze, zajmuje Łużyce, a chwilowo nawet Czechy. Wobec oporu czeskiego traci jednak ten kraj i przez to upada możliwość stworzenia wielkiego mocarstwa zachodnio-słowiańskiego.

go, które niewątpliwie potrafiłoby stawić czoła potędze niemieckiej o wiele skuteczniej, niż mogły to czynić pojedynczo Polska lub Czechy. Chrobry również przez założenie arcybiskupstwa w Gnieźnie uzyskuje dla Polski niezależność kościelną, co było wówczas bardzo ważnym atutem dla wyzwolenia się spod kulturalnych wpływów niemieckich; Czesi uzyskali własne arcybiskupstwo dopiero w XIV w. Jednakowoż słabi następcy Chrobrego nie umieli utrzymać wielkiego dziedzictwa, społeczeństwo nie rozumiało konieczności politycznych, a późniejsze rozbitcie dzielnicowe i rywalizacja książąt coraz bardziej osłabiały Polskę. Szereg zdobyczy utracono, a tylko chwilowo za Bolesławów, Śmiałego i Krzywoustego, Polska odgrywała znów większą rolę. Śmiały zdobywa na krótki czas Łużycę Dolną, a Krzywousty zajmuje Szczecin (1120) i znów opiera granice Polski na Odrze; nie doceniał on jednak znaczenia posiadania Łużyc jako zabezpieczenia Śląska. Dzielnicą śląską od II połowy XII w. oddala się pod osobnymi książętami od reszty ziem polskich. Zarazem jest Śląsk terenem ekspansji czeskiej.

Straszne najazdy tatarskie w połowie XIII w. i wywołane przez to wyludnienie, otwały drogę kolonizacji niemieckiej, która silnie osłabiła polskość zachodnich kresów ziem polskich; zniemczeniu uległy również polskie dotąd miasta.

Bolesław Chrobry (drugi po chorwackim Tomisławie koronowany król w Słowiańszczyźnie; Symeon bułgarski nosił tytuł cara) — przedstawia jedną z największych postaci dziejowych historii nie tylko polskiej, lecz słowiańskiej w ogóle, dzięki temu właśnie, że on jeden należycie pojął niebezpieczeństwo niemieckie i pragnął dla zwalczania go zjednoczyć jak największą ilość szczepów słowiańskich. I on nie uniknął błędów, a polityka jego wobec Czechów i Słowian połabskich nie zawsze mogła napawać te szczepy chęcią złączenia się z Polską; nie uniknął on wreszcie także już wtedy chęci ekspansji na wschód, popadając w zatargi z książętami ruskimi, wyprawiając się na Kijów itd., co było niewątpliwie rozdrabnianiem sił, potrzebnych gdzie indziej.

Czescy władcy w okresie średniowiecza nieraz nie wykazywali pełnego zrozumienia sytuacji. Zmuszeni do uznania zależności Czech od Rzeszy, raczej się z zależnościami nie wyłamywali. Jednemu z nich, Brzetysławowi, przypisują historycy czescy chęć naśladowania Chrobrego: urządził on wyprawę na Polskę i podobno chciał połączyć oba narody (1039—40). Stale trwała między obu państwami walka o Śląsk, który Czesi opanowali w XIV w. Zależność polityczna i kościelna od Niemiec otwierała szeroko bramę dla niemieckich wpływów kulturalnych i kolonizacji. Pogranicze i miasta czeskie uległy zniemczeniu wcześniej i gruntowniej niż miasta polskie, a niebawem los ten spotkał także większość szlachty i dwór królewski, nie wyłączając osoby monarchy. Wpływom niemieckim ulegał nawet największy władca czeski XIII w., Przemysław-Ottokar II, który rozciągnął chwilowo granice Czech do Adriatyku; zagrożony przez Niemców, szukał on jednak poparcia w Polsce i oto polskie oddziały pomocnicze wspólnie z wojskiem czeskim walczyły przeciw Niemcom w słynnej bitwie na Polu Morawskim w r. 1278, w której Czesi ponieśli jednak klęskę i w tym silniejszą popadli w zależność. Przemysław-Ottokar II zginął, a syn jego Wacław II, również zniemczony, wprowadzić potrafił chwilowo złączyć Polskę z Czechami, koronując się na króla polskiego (1300), ale unia ta szans utrzymania się nie miała i rozpadła się ostatecznie w r. 1306; tenże Wacław II po raz pierwszy zagarnął dla Czech piastowski Cieszyń w r. 1290. Oba społeczeństwom, polskiemu i czeskiemu, brak było zrozumienia potrzeby zbliżenia się wzajemnego, trudno zaś dziś rozstrzygać, czy ówczesna unia polsko-czeska wobec zniemczenia Czech byłaby zniemczenie to zmniejszyła, czy też przeciwnie — czy zagroziłaby germanizacją również Polskę.

Podtatrzańska Słowacja, która z początkiem X w. została zajęta przez Węgrów, chwilowo tylko znajdując się z początkiem XI stulecia w granicach Polski, dzieliła stale losy państwa węgierskiego i nie brała udziału w życiu Słowiańszczyzny. Królowie czescy próbowali kraj ten parokrotnie rewini-

dykować, ale bezskutecznie. W XI w. Słowacja tworzyła rodzaj księstwa udzielnego w ramach Węgier. W XIII w. pojawiła się także tutaj kolonizacja niemiecka, która przyczyniła się do powstania bogatych miast, zwłaszcza górniczych.

Ziemie Słowian połabskich były po śmierci Chrobrego wydane na łaskę zaborczości niemieckiej. Brak uświadomienia o wspólności interesów z Polską, fanatyczne przywiązanie do pogaństwa, oraz wielkie antagonizmy między poszczególnymi szczepami — ułatwiły akcję niemiecką. Wieleci walczyli nie raz przeciw Polsce po stronie Niemców.

Wprawdzie wszczynano także doraźne powstania przeciw Niemcom, np. w latach 1037, 1045, zwłaszcza zwycięski był ruch z r. 1056, ale zaraz potem niweczono uzyskane sukcesy w zamieszkach i zatargach wewnętrznych. W ciągłych najazdach niemieckich od końca XI w. państwo Wieleków niknie, częścią zajęte przez Niemców, częścią przyłączone do Pomorza. Taki sam los spotyka w połowie XII w. związek Obodryców. Ostatnia ostoja pogaństwa, zarazem jedyne w dziejach słowiańskich państwo wyspiarskie, groźne dla wszystkich ludów bałtyckich swą flotą korsarską, państwo Rannów (Rojanów) na wyspie Rugii (Ranie) upada w r. 1168 podbite przez Duńczyków, którzy niszczą świątynię Swantewita w Arkonie. Od XIII w. wyspa ulega silnemu niemczeniu wskutek kolonizacji. Tak samo germanizacja szerzy się na ziemiach wieleckich i obodrzyckich, które już od XIII—XIV w. przybierają, w wyniku bezwzględności niemieckiej i słabej odporności niezgodnych między sobą Słowian, charakter niemal zupełnie niemiecki. Niemczyzna także usadowiła się na Pomorzu Szczecińskim, którego nie potrafiła od XIII w. utrzymać Polska, a które posiadało wprawdzie jeszcze swoich własnych książąt słowiańskich, ale ci także, podobnie jak królowie czescy, sami ulegli wpływowi kultury niemieckiej. Próba sięgnięcia ponownie po Szczecin, podjęta w połowie XIV w. przez Polskę za Kazimierza W., nie dała wyniku. Polska nawet utraciła z początkiem w. XIV w ogóle dostęp do Bałtyku, wskutek usadowienia się Krzyżaków u ujścia Wisły. — Dla ciekawości

warto zaznaczyć, że większość państwerek połabskich, w tym związek wielecki, posiadała ustrój republikański, rządy wicewowe. Republiką był zrazu także Szczecin, Rugia (Rana) była zaś rządzona przez kapłanów.

Ruś rozwija się od XI w. bardzo pomyślnie. Jeszcze w X w. pokonano całkowicie Chazarów, ale na ich miejsce zjawił się nowy potężny wróg, Pieczyngowie. Walczyli z nimi nieraz książęta ruscy, pełniąc wobec najeźdźców ze Wschodu podobną rolę, jak Polska przy odpieraniu ataków niemieczyny. Władza książąt wzrosła wskutek poparcia ze strony Cerkwi, która także wpłynęła pozytywnie na poprawę ustroju społecznego, jak i na stworzenie oświaty. Podobnie, jak przedtem w Bułgarii Symeon W., teraz władca Rusi Jarosław nazwany Mądrym (1019—1054) nie tylko utwierdził państwo pod względem politycznym, lecz także szerzył oświatę, dbał o rozwój sztuki itd.; w tym czasie powstał w Kijowie zbiór praw pt. „Prawda Ruska”. Już jednak wtedy, w poł. XI w., zaczynają się na Rusi podziały na księstwa udzielne, które podobnie jak w Polsce, miały przynieść krajowi wiele szkody. Potomkowie Jarosława rozdzielili Ruś na szereg księstw, które zwalczały się wzajemnie. Już od XI w. dochodzi też do zatargów z Polską o ziemie pograniczne. Najważniejsze księstwa udzielne, jakie powstały w ciągu XII w. były np., obok wielkiego księstwa kijowskiego: czernihowsko-siewierskie, wołyńskie, halickie, połockie, smoleńskie, nowogrodzkie, rostowsko-suzdalskie i murom-riazańskie (Moskwa stała się ośrodkiem państwowym o wiele później — dopiero w XIII w.).

Z Pieczyngami, Połowcami i innymi koczownikami dawali sobie książęta ruscy radę, nie podołali jednak innemu, bez porównania groźniejszemu nieprzyjacielowi: Tatarom, którzy zaczęli w XIII w. najeżdżać Europę, a pierwszą ofiarą ich najazdów stała się Ruś. Od r. 1223 książęta ruscy ponoszą klęskę za klęską, Kijów i inne miasta ruskie ulegają zupełnie zniszczeniu, aż w końcu, po r. 1241 cała Ruś musi uznać zwierzchnictwo tatarskie, które zaciążyło nad Słowiańszczyzną wschodnią na lat przeszło dwieście. Najazdy tatar-

skie w XIII w. objęły niemal w równie groźnej mierze Polskę, która dopiero na zachodnich swych krańcach, pod Legnicą w r. 1241 powstrzymała hordy tatarskie; Tatarzy dotarli nawet do Chorwacji poprzez Węgry. Zniszczenie kraju, zwłaszcza wyludnienie miast, jakie spowodowały najazdy w Polsce, otwarło bramy dla fatalnej potem w skutkach kolonizacji niemieckiej.

Uznający zwierzchnictwo tatarskie, pośredniczący w wybieraniu danin dla Tatarów, książęta ruscy ujawniali jednak znaczną swobodę ruchów w kierunku zachodnim, nie tylko w zatargach z Polską. Zasługuje na osobne wymienienie książę suzdalski Aleksander, przezwany Niewskim, który dwukrotnie uchronił Ruś północną od najazdów germańskich, w r. 1240 pokonał najeżdżających ziemię nowogrodzką Szwedów, a w r. 1242 niemiecki zakon rycerski, który chwilowo opanował Psków. W ten sposób Ruś wzięła udział w walce Słowiańszczyzny z naporem niemieckim.

W XIII w. zaczyna się wzmacniać państwo litewskie, które stopniowo wyrasta na ważny czynnik w Europie wschodniej i w dziejach Rusi, podbijając w XIV w. znaczną część zachodnich ziem ruskich. W chwili unii Litwy z Polską w r. 1385 ogromne połacie zachodniej Rusi dostają się w ten sposób w orbitę wpływów politycznych i kulturalnych Polski. Wskutek tego powstają zarazem nowe zarzewia zatargów między Polską a Rusią, które dotąd ograniczały się do Ziemi Czerwieńskiej, mającej charakter przejściowy, a ostatecznie przyłączonej do Polski w r. 1340 (za czasów ruskich należała do księstwa halickiego). Równocześnie jednak ze wzrostem Litwy, zaczęło także rozwijać się w II połowie XIII w. osobne księstwo moskiewskie, które w przyszłości miało objąć rolę zjednoczyciela ziem ruskich, odrywając ziemie te od Litwy i Polski, i przekształcić się w jednolitą Rosję. Od I połowy XIV w. władcy Moskwy noszą tytuł wielkich książąt wskutek upadku znaczenia Kijowa, podobnie zaś niebawem obrali w Moskwie siedzibę metropolii Rusi. Jeden z pierwszych w. książąt, Dymitr Doński (Dmitrij Donskoj) rozciągnął swoje zwierz-

chnictwo na liczne ziemie ruskie i spróbował zrzucić zwierzchnictwo tatarskie (bitwa na Kulikowym Polu 1380), ale na to były siły Rusi za słabe i wypadło czekać jeszcze lat sto.

W dziejach Rusi zaczyna odgrywać rolę nie tylko Litwa, ale od końca XIV w. także i złączona z Litwą Polska, jednocząca się dzięki Władysławowi Łokietkowi, odsunięta jednak przez Czechów od Śląska, którego musiał zrzec się Kazimierz Wielki w r. 1335, i odepchnięta przez Krzyżaków od Bałtyku. Zbierając siły do rozprawienia się z niemczyzną, Polska zarazem zwróciła uwagę w kierunku wschodnim, w którym unia z Litwą otwierała wielkie perspektywy. Nie doceniając już dostatecznie niebezpieczeństwa niemieckiego i obowiązków wobec ginących w nierównym boju pobratymców nadodrzańskich, społeczeństwo polskie, znęcone ogromem i bogactwem ziem rolniczych na wschodzie, gotowało się do opanowania tych ziem, bez względu na ich niepolski charakter. Jednym ze sposobów opanowania tych ziem miała być unia kościelna, którą Polska szczerze popierała. Unia Florencka (1439) wprowadzona na ziemiach zachodnio-ruskich, należących do Litwy, otwarła tym ziemiom nowe możliwości kulturalne, ale zarazem powiększyła antagonizm polsko-ruski na przyszłość.

Na razie jednak Polska przez dłuższy czas jeszcze zajmuje front przede wszystkim antyniemiecki. Wzmocniona siłami państwa litewskiego, Polska po wygaśnięciu rodu Piastów, w Krakowie (1370) pod nową dynastią Jagiellonów, przygotowuje wielkie zwycięstwo nad Krzyżakami, jakie dzięki wspólnemu wysiłkowi sił polskich i litewsko-ruskich (walczyli w szereгах polskich nadto wojownicy czescy) zostało odniesione w r. 1410 pod Grunwaldem. Było to największe w dziejach przed XX w. zwycięstwo słowiańskie nad Niemcami. Zahamowało ono raz na zawsze niepowstrzymany dotychczas pochód krzyżaków na wschód Europy, ratując nie tylko Polskę, ale i Ruś oraz Czechy przed nieuchronną zagładą. W późniejszej wojnie z Krzyżakami, 1453—66, Polska Kazimierza Jagiellończyka potrafiła odebrać niemczyźnie część zdobyczy nad Bałtykiem, ale

niestety pozostawiła Krzyżaków nadal w Prusach, co było błędem fatalnym, który mścił się na Polsce później.

Ze wzmacniania się pozycji Polski odnosiły korzyść również Czechy. Rządzone po wygaśnięciu rodu Przemysłowiczów przez niemieckich Luksemburgów, Czechy znalazły się w drugiej połowie XIV w. w położeniu bardzo dogodnym, gdyż stały się ośrodkiem cesarstwa niemieckiego. Król czeski i cesarz niemiecki Karol IV wykazywał wiele dbałości o Czechy, założył m. in. w Pradze w r. 1348 uniwersytet (pierwszy uniwersytet w Słowiańszczyźnie; drugi powstał w r. 1364 w Krakowie) oraz podkreślał słowiański charakter kraju, ale nie zapobiegł dalszemu szerzeniu się niemczyzny. Przyłączył on Łużycę do Czech, ale społeczeństwo czeskie nie wspierało tam elementu słowiańskiego i tylko w pewnej mierze mogła ta 300-letnia przynależność Łużyc do Czech powstrzymać proces germanizacji. Niemczyzna zagrażała Czechom poważnie dalszym swoim szerzeniem się, zwłaszcza za nieudolnego Wacława IV, syna Karola. Obronę pozycji narodowych wzięła w swoje ręce część warstw niższych, które dążyły do reformy kościelnej, a z tą łączyły postulaty narodowe. Już w II połowie XIV w. rośnie ruch reformatorski, który po r. 1400 znajduje natchnionego przywódcę w osobie Jana Husa, znakomitego nie tylko głosiciela czystości obyczajów i demokratyzacji społeczeństwa, ale także patrioty i pisarza narodowego. Pod jego wpływem ruch antyniemiecki wzmógł się silnie, doszło do oczyszczenia uniwersytetu praskiego od sztucznej przewagi niemieckiej. Hus, w podstępny sposób ściągnięty do Konstancji, został barbarzyńsko spalony na stosie (1415), lecz uczniowie jego prowadzili akcję dalej. Przeciw niemczyźnie wszczęła się potężna rewolucja, husycka, która odniosła szereg zwycięstw nad krzyżowcami niemieckimi, a w Czechach przyczyniła się do usunięcia elementu niemieckiego z miast. Nie przyniosła wprawdzie stanowi chłopskiemu spodziewanych korzyści, które zapowiadał program równości społecznej, głoszony przez Husa, ale przynajmniej dała prawa mieszczanom, zmniejszając przywileje szlachty. Przyczyniła się także do rozwoju kultury cze-

skiej, oraz poczucia słowiańskiego. Husyci szereg razy ofiarowywali koronę czeską królom polskim, której ci ostatni nie przyjęli, pod wpływem wrogiej husytyzmu hierarchii katolickiej, niemniej jednak związki polsko-czeskie w XV w. uległy silnemu zacieśnieniu. To umożliwiło fakt, że husycki król czeski Jerzy z Podiebrad ułatwił wybór na tron po sobie królewicza polskiego Władysława, który stał się potem i królem węgiersko-chorwackim. Dynastia Jagiellonów złączyła w ten sposób — do r. 1526 — w swym ręku największą część Słowiańszczyzny, gdyż niemal wszystkich Słowian zachodnich, zachodnią Ruś i jedną część Słowian południowych.

Tych ostatnich istotnie tylko część, i to niewielką, albowiem, jakkolwiek jarzmo bizantyńskie, które ciążyło nad Słowiańszczyzną południową z początkiem II tysiąclecia, zostało rzucone, pojawił się inny nieprzyjaciół: Turcy.

Bułgarzy po zupełnej utracie swej państwowości w r. 1018 pozostawali przez z górą półtora wieku pod władzą Bizancjum, ale w r. 1186 powstał i wywojował ponownie niepodległość. Nowe („drugie“) carstwo bułgarskie ponownie osiągnęło znaczny stopień potęgi, pokonując kilkakrotnie, za rządów dynastii Asenowców i Szizmanowców, państwa ościenne. Od XIV w. zaczęły się jednak ponownie konflikty z Serbami, w których Bułgaria utraciła swój dotychczasowy prymat. Rozdarła wewnątrz wskutek sporów religijnych, wywołanych przez pojawienie się ruchu tzw. bogomików, o ideologii podobnej częściowo do husytyzmu, Bułgaria nie potrafiła już oprzeć się niebezpieczeństwu tureckiemu, po pojawieniu się Turków w Europie (1341). W latach 1393—6 dochodzi do zupełnego ujarznienia Bułgarii przez Turków, na przeciąg lat blisko pięciuset. Próbuje Bułgarów wyzwolić w latach 1443—4 król polski i węgierski Władysław, ginie jednak w klęsce pod Warną. Pamięć tego czynu, przechowana w duszy ludu bułgarskiego, jest kamieniem węgielnym tradycyjnej przyjaźni polsko-bułgarskiej.

Serbia zaczyna nabierać większego znaczenia dopiero pod koniec XII w., za rządów rodu Nemanja. Król Stevan otrzy-

muje koronę od papieża (1217). Do szczytu potęgi podnosi Serbię w XIV w. Stefan Duszan, który w r. 1345 ogłasza się „ca-rem Serbów i Greków“. Gromadzi on w swym ręką ogromne obszary ziem południowo-słowiańskich. Słabi jego następcy jednak nie potrafią utrzymać świetnej spuścizny, zwłaszcza zaś nie umieją obronić się przed niebezpieczeństwem tureckim. W r. 1389 jeden z następców Duszana, ks. Łazarz ponosi klęskę na Kosowym Polu, po której już Serbowie nie mogą więcej opierać się potędze Turcji. Serbia istnieje jeszcze czas jakiś jako państwo zależne od Turków — do 1458. Pod koniec XIV w. usiłuje kierownicze stanowisko w Słowiańszczyźnie południowej objąć król bośniacki Tvrtko, który jednoczy w swym ręką wielkie obszary, ale w Bośni szerzą się niesnaski wewnętrzne, walki między katolicyzmem a bogomilami osłabiają kraj, nadto Węgrzy najeżdżają Bośnię szereg razy, tak iż w końcu w chwili ostatecznego najazdu tureckiego w r. 1463 Bośnia pada niemal bez oporu; w parę lat potem Turcy zajmują jeszcze Hercegowinę, oraz najeżdżają wiele razy Chorwację. Pewną dozę niezależności zachowuje tylko niedostępny w swych skałach kraik Czarnogórców, oraz rzeczpospolita kupiecka Dubrownik.

Chorwacja tylko formalnie jest odrębnym państwem. Rozrywana przez walki religijne (między zwolennikami obrządku łacińskiego i słowiańskiego) od X w., Chorwacja pod koniec XI stulecia traci swą własną dynastię (w r. 1097 ginie w walce z Węgrami ostatni król narodowy Piotr) i dostaje się od r. 1102 pod władzę królów węgierskich. Unia węgiersko-chorwacka trwa odtąd przez przeszło 800 lat (do 1918). Chwilowo może jeszcze naród chorwacki, pod władzą banów (namiestników) z rodu Šubić osiągnąć pewną część dawnej potęgi, m. in. w XIII—XIV w. opanowuje Bośnię, która jednak w końcu odrywa się i pada ofiarą zaborczości tureckiej. Ale coraz groźniejsze są zakusy Wenecji na wyspy i wybrzeże Dalmacji. W r. 1409 Wenecjanie usadawiają się w Dalmacji ostatecznie i rządzą tam do końca XVIII w. Chorwatom pozostaje tylko niewielki skrawek wybrzeża (tzw. Chorwackie

Przemyśle, z Rijeką). Od II połowy XV w. Turcy najeżdżają ziemie chorwackie i odrywają od nich coraz to nowe części.

Słoweńcy, najbardziej podzieleni ze wszystkich narodów słowiańskich pomiędzy różne prowincje niemieckie, ulegają coraz silniejszemu uciskowi. Styria i Karyntia stają się już pod koniec średniowiecza krajami w połowie niemieckimi, a język słoweński jest tylko w Krainie tolerowany. Chwilowe rządy czeskie w Styrii i Karyntii w XIII w. nie przynoszą poprawy w tym względzie.

Tak więc koniec średniowiecza przynosi Słowianom południowym wiele klęsk, a większości ich ziem mającą trwać kilkaset lat niewolę turecką. Chwilowo jeszcze przed ostatecznym upadkiem politycznym, zajaśniała wysoko kultura narodowa serbska i bułgarska, zarówno w piśmiennictwie (św. Sawa u Serbów w XIII w., patriarcha Ewtymij u Bułgarów w XIV), jak architekturze i malarstwie. Z XIV w. pochodzi doniosły zabytek prawodawstwa słowiańskiego, Kodeks Duszana w Serbii, stojący godnie obok kijowskiej Prawdy Ruskiej oraz statutów polskich i czeskich z XIV—XV w.

Pod względem społecznym i gospodarczym położenie narodów słowiańskich w średniowieczu nie przedstawiało się zbyt pomyślnie. Wspomniano już wyżej o kolonizacji niemieckiej, która opanowawszy ziemie Słowian połabskich, zagarnęła w swoje ręce miasta w Polsce, Czechach, Słowacji i Słowenii, a zarazem przeważnie opanowała handel tych krajów. W Słowiańszczyźnie bałkańskiej miasta i handel były przeważnie w rękach elementu greckiego. Niekorzystna była również sytuacja na Rusi wskutek podbicia jej przez Tatarów i wybierania przez nich znacznych danin; pomyślne geograficzne położenie miast ruskich i zapobiegliwość mieszczan przyczynia się jednak do powstania znacznego dobrobytu. Na północy Rusi powstały nawet wielkie rzeczpospolite kupieckie, Psków i Nowogród, bogate i potężne pod względem politycznym.

We wszystkich państwach słowiańskich od XI w. zaczął się niepomyślnie układać los ludności wiejskiej. System feu-

dalny, jaki od XI w. zapanował w monarchiach słowiańskich, zepchnął stopniowo wszystkie ciężary gospodarcze na barki ludności wiejskiej, ograniczając zarazem jej swobodę. Szczególnie ciężki był los mas ludowych w XIII i XIV w. w Serbii, Bułgarii i Bośni, tak iż ludność wiejska z uczuciem ulgi przyjęła rządy tureckie, które zmiotły miejscową szlachtę i były nieraz sprawiedliwsze, niż poprzedni słowiański system feudalny. Jedynie w Bośni, gdzie część szlachty słowiańskiej przyjęła islam, czynnik uciskający pozostał i tam los ludu nawet się jeszcze pogorszył. Nieco lepiej przedstawiała się sytuacja w Czechach i w Polsce, ale i tu stopniowo nadchodziło pogorszenie, przeciw któremu odzywały się pojedyncze protesty już w XV w. Podobnie zwiększała się stopniowo zależność chłopów od większych właścicieli na Rusi, a po inwazji tatarskiej stan się jeszcze pogorszył. Tam gdzie obok kontrastów majątkowych i nierówności społecznej pojawiały się jeszcze i przeciwieństwa religijne, jak w Bośni, lub od końca XIV w. na ziemiach ruskich podległych katolickiej Polsce, sytuacja komplikowała się jeszcze bardziej, oczywiście na niekorzyść elementu słabego i eksploatowanego.

POLSKA, CZECHY I RUŚ W XVI—XVIII W. — ROZKWIT
I UPADEK POLSKI I CZECH, WZROST RUSI—ROSJI

Najmniej stosunkowo w tym okresie będzie mowy o Słowianach południowych, którzy ujarzmeni niemal w całości w ciągu XV w. przez Turków, a na zachodzie przez Wenecjan, tylko w minimalnej mierze zachowują jeszcze swą odrębność: stają się przedmiotem a nie podmiotem dziejów.

W r. 1521 Turcy okupują resztki Serbii z Belgradem, dotąd będącym pod panowaniem węgierskim, w pięć lat później kładą (Mohacz, 1526) kres panowaniu Jagiellonów na Węgrzech i w Chorwacji i dopuszczają przez to Habsburgów do usadowienia się w tych krajach na przeciąg czterech wieków.

Niemniej, niewola turecka nie zatarła zupełnie objawów życia Słowian bałkańskich. W tym okresie wybuchały liczne powstania, np. w r. 1595 i kilka w XVII w. Nadto zachowały się jakie takie resztki samodzielności kulturalnej, przy pomocy której Słowianie bronili się przeciw uciskowi duchowemu stosowanemu przez kler grecki. Istniał nadal patriarchat serbski w m. Peć (wznowiony 1557) i trwało arcybiskupstwo bułgarskie w m. Ohrida (w Macedonii), oba zniesione przez Turków dopiero w XVIII w.

Na podlegających Habsburgom ziemiach południowo-słowiańskich od I-szej połowy XVI w. dochodzi do znacznego ożywienia kulturalnego, wskutek działania tam Reformacji i Przeciwreformacji. I szerzący protestantyzm i broniący katolicyzmu działacze pragną trafić do ludu w jego mowie, wobec czego następuje pewien rozkwit piśmiennictwa chorwackiego, a tak-

ze słoweńskiego, które w ogóle Reformacji zawdzięcza swoje początki (1550: pierwsze druki słoweńskie, działalność Trubara). Najazdy tureckie i niesprawiedliwy ustrój społeczny, spowodowały rosnące niezadowolenie mas ludowych, które w r. 1572 wznieciły powstanie przeciw szlachcie (przywódca Gubec, chłop chorwacki). Bunt został krwawo stłumiony, a ucisk wzmógł się jeszcze bardziej, przy czym dołączyła się od XVII w. germanizacja. Oazą wolności i kultury była tylko republika kupiecka Dubrownik, w której w XVI—XVII w. rozkwitała chorwacka literatura piękna.

Sukcesy Polski w walce z Turkami wzbudziły ponownie nadzieje Słowian południowych na pomoc polską. W połowie XVII w. patrioci bułgarscy, nieco później zaś magnaci chorwaccy, szukają pomocy w Warszawie, jedni przeciw Turkom, drudzy przeciw Austrii. Polska nie była w możności pomocy tej udzielić. Ale polskie czyny zbrojne w zwalczaniu Turcji zapoczątkowały także wyzwolenie południowych pobratymców.

Tak przez wieki XVI—XVII pojawiały się pierwsze zapowiedzi odrodzenia Słowian południowych, podczas gdy dwa wielkie narody słowiańskie na północy, jeszcze potężne, zbliżały się jednak do swego upadku, a zato wyrastał trzeci, który z kolei miał stać się najpotężniejszym.

Reformacja przyniosła pewne zapowiedzi odrodzenia, przynajmniej języka, Łużyczanom, dla których w r. 1548 Jakubica przełożył Biblię, a pod koniec XVII w. działa w tym kierunku pastor Frencl (Brancel).

Państwo czeskie za Władysława Jagiellończyka doszło znów do znacznego dobrobytu; podniósł się handel i rolnictwo, rozkwitała literatura. Niestety germanizacja Śląska i Łużyc postępowała dalej. Tarcia religijne jednak nie ustawały i za rządów Habsburgów po r. 1526 (w roku tym zginął ostatni czesko-węgierski Jagiellończyk, Ludwik II w walce z Turkami) dochodziło do zatargów z królami. Zatargi te już w XVII w. doprowadziły do ograniczenia swobód czeskich (1548); jakies 2/3 narodu czeskiego przyjęło wtedy protestantyzm. Po przej-

ściowych sukcesach czeskich z początkiem XVII w., doszło w r. 1618 do wspólnej czesko-niemieckiej rewolucji protestanckiej przeciw katolickim Habsburgom. Król Ferdynand II pokonał jednak rewolucję w bitwie pod Białą Górą k. Pragi, 1620, i dokonując bezwzględnych represyj, rozpoczął także daleko idącą germanizację Czech przez wygnanie większości patriotów czeskich. W r. 1627 kraje czeskie otrzymały nowy ustrój, który silnie ograniczył ich prawa. Ogromne zniszczenie dokonane przez walki wojny 30-letniej dopełniło miary nieszczęść, a nadto król Ferdynand odstąpił Łużyce Saksonii, co oczywiście przyspieszyło dalszą germanizację tego kraju. Czechy zapadają w letarg narodowy na okres do końca XVIII w. W r. 1742 odpada Śląsk (bez Opawy i Cieszyna) na rzecz Prus a w r. 1749 Austria znosi odrębne instytucje centralne dawnego państwa czeskiego, które przez to traci resztki swej odrębności. Pod koniec jednak XVIII w. następuje pewna poprawa losu chłopów i wprowadzona zostaje zasada tolerancji religijnej, a w r. 1791 nawet powstaje katedra języka czeskiego na zniemczonym już uniwersytecie praskim. Są to pewne zapowiedzi odrodzenia.

Oddzielona od najbliższych jej Czech, Słowacja przeżywała od zajęcia Węgier przez Turków zmienne losy, niszczone przez wojny. I tam pojawiła się Reformacja, co spowodowało przejście części Słowaków na protestantyzm. Wskutek założenia uniwersytetu w Trnawie (1635) wzrósł ruch kulturalny w kraju, który przygotował odrodzenie narodu. O ile protestanci słowaccy przyjęli język czeski jako literacki, wśród katolików zjawia się jezuita Bernolák, który zaczyna pisać w języku narodowym (od 1787), a w r. 1793 w Trnawie powstaje słowackie towarzystwo naukowe.

I sąsiadujące z Czechami i Słowacją państwo polskie przeżywało zrazu jeszcze okresy rozkwitu, zwłaszcza po usunięciu niebezpieczeństwa niemieckiego i odzyskaniu dostępu do Bałtyku. Wiek XVI przyniósł wspaniały rozkwit kultury umysłowej w Polsce i w stuleciu tym Polska jest stale jednym z najpotężniejszych państw Europy. Ale już od początku tego

stulecia występują zjawiska mające przynieść groźne w przyszłości następstwa. Przede wszystkim są to objawy wewnętrznych niedomagań ustrojowych i społecznych, zapowiadająca się wszechwładza magnaterii, a potem szlachty: 1505 konstytucja „*nihil novi*“, ograniczająca władzę królewską, 1532 przykucie chłopu do ziemi (*glebae adscriptio*), 1573 danie właścicielom ziemskim pełnej władzy nad chłopem, idące zaś z tym w parze ograniczenie praw i zubożenie miast; te ostatnie jednakowoż przybierają charakter przeważnie polski (tj. tracą charakter niemiecki). W XVII w. nawet przysłowiowa dotąd tolerancja polska wobec różnowierców ulega zmniejszeniu, co na równi z uciskiem społecznym powoduje odwrócenie się od Polski mas ludności ruskiej na ziemiach wschodnich. Szczególnie fatalnie zaciąży na dziejach Polski niezgoda z rosnącym w siłę państwem moskiewskim. Także i wojny z Turcją, jakkolwiek pomyślnie dla Polski zakończone, przez ogromne wyczerpywanie sił polskich stanowią niepomyślne zjawisko tego okresu.

Polska zawikłała się w wojny z Moskwą najpierw tylko pośrednio, gdyż aż do Unii Lubelskiej (1569) ziemie polskie nigdzie nie graniczyły z państwem moskiewskim. Na razie toczyła wojny z Moskwą Litwa — a wojny te zajęły w ciągu XVI w. aż 34 lata. Wskutek wspólnej osoby monarchy i znacznej wspólnoty interesów politycznych Polska jednak musiała zwracać coraz więcej uwagi w kierunku wschodnim, a przez to niestety odwracać się od zachodu, gdzie wskutek tego powstawały sytuacje dla Polski bardzo niekorzystne. Najpierw w r. 1515 musiał Zygmunt I zgodzić się na następstwo Habsburgów po Jagiellonach w Czechach i na Węgrzech, po czym w r. 1526 istotnie Jagiellonowie kraje te utracili. Potem, również zmuszony okolicznościami, w r. 1525 dopuścił do utworzenia w Prusiech świeckiego księstwa niemieckiego na miejscu państwa krzyżackiego — które można było zająć i o czterysta lat wcześniej usunąć ten cień niemiecki w ciele Słowiańszczyzny. Do obu tych kroków zmusiła Polskę m. in. niekorzystna sytuacja polityczna na wschodzie, mianowicie zatargi

z Moskwą, której władcy wiązali się z niemczyzną (Habsburgami) przeciw Polsce.

Zygmunt August zdobył dla Polski Inflanty (1561), tu częściowo likwidując pozycje niemczyzny, ale to wywołało nowy zatarg z Moskwą, szukającą dojścia do Bałtyku. W r. 1569 Unia Lubelska przyniosła dalsze zjednoczenie Litwy z Polską, przy czym Ukraina przeszła pod władzę Polski, która stała się bezpośrednim sąsiadem państwa moskiewskiego. Polacy daremnie krwawili się w wyprawach na Moskwę, a wynikiem wojen polsko-moskiewskich było wprowadzić chwilowe rozszerzenie granic państwa polsko-litewskiego ku wschodowi (układy w r. 1618 i 1634), ale mimo to pozycja Polski na wschodzie uległa niebawem silnemu osłabieniu.

Największą winę ponosił tu właśnie wspomniany wyżej fanatyzm ultrakatolickiego Zygmunta III, i nie tylko jego. Bezwzględne w swej nietolerancji koła wojującego katolicyzmu zyskały sobie tak silny wpływ w Polsce, iż oprócz wspomnianych wyżej błędów wobec Moskwy, popełniono jeszcze inne, wzmagając wrogą prawosławiu politykę na Ukrainie, gdzie zatem momenty religijne przyłączyły się do społecznych, tj. obok ucisku chłopów przez szlachtę, nietolerancja duchowieństwa katolickiego odepchnęła od Polski do reszty masy tamtejsze, zwłaszcza kozaków. Gdy w r. 1620 te same momenty nietolerancji w stosunku do innowierców zadecydowały o nieudzieleniu przez Polskę pomocy powstaniu czeskiemu, o którą z Pragi proszono — Polska znalazła się niebawem, po zgnieceniu Czechów, zupełnie izolowana, z wojną we własnych granicach.

Oto w r. 1648 pod wodzą Chmielnickiego (po ukraińsku Chmelnyćkyj) wybuchło powstanie kozackie, które zadało Polsce wiele klęsk, a w rezultacie oderwało od niej Ukrainę zadnieprzańską. Próba udzielenia Ukrainie autonomii w r. 1657 (tzw. ugoda hadziacka) nie przyniosła wyniku. O Ukrainę doszło do nowej wojny z Moskwą, która odtąd jest już stale górą wobec Polski. W tym momencie (od 1654) kończy się już na korzyść Rosji współzawodnictwo polsko-

rosyjskie na ziemiach ruskich i Polska odtąd znajduje się w odwrocie. Na razie jednak nie miał z tego korzyści pracujący lud ukraiński, poddany z kolei pod panowanie carów, podobnie jak chłop polski nigdy nie miał korzyści z rządów polskich na Ukrainie.

Polska toczyła również wojny z Turkami. Po Warneńczyku myślał o wyprawie przeciw islamowi Olbracht, który usiłował zdobyć dla Polski Mołdawię, po nim jednak na całe niemal stulecie panował zastój na tym odcinku; Turcy w XVI w. wyraźnie zabiegali o dobre z Polską stosunki, a obaj Zygmuntowie nie ujawniali zainteresowania dla losu pobratymców południowych. Dopiero Batory zaczął myśleć o krucjacie antytureckiej. Napady formalnie Polsce podlegających kozaków na ziemie należące do Turcji powodowały jednak od końca już XVI w. groźby ze strony sułtanów, oraz jako rewanż — napady tatarskie. Wiek XVII przyniósł w końcu szereg starć poważnych, ze zmiennym szczęściem prowadzonych: po klęsce polskiej pod Cecorą w r. 1620 przyszło zwycięstwo chocimskie 1621, które wzbudziło wielki entuzjazm u Słowian południowych (największy poeta ich w tych czasach, Gundulić poświęcił temu faktowi i związanym z nim nadziejom swe arcydzieło, poemat pt. „Osman“); po utracie Kamieńca w r. 1672 przyszedł po raz drugi Chocim w rok później, aż wreszcie pod Wiedniem 1683 Polska zadała zaborczości tureckiej cios śmiertelny, z którego się Turcja już nie podniosła. Zwycięstwa Sobieskiego m. in. ułatwiły znacznie późniejsze sukcesy Rosjan nad Turcją, oraz przyniosły wyzwolenie części przynajmniej Słowian południowych, w Sławonii i Węgrzech południowych, oraz Dalmacji. Pod sam koniec XVII w. Polska odzyskuje od Turcji ziemie utracone poprzednio, z Kamieńcem — pokój w miejscowości Karłowci (w Sławonii), a ten sam pokój właśnie, jako wynik zwycięstwa pod Wiedniem przyniósł wyzwolenie dużej części Słowian południowych (jak wyżej).

Były to jednak ostatnie już przebłyśki potęgi Polski. Państwo polskie stoczone od wewnątrz przez wadliwy ustrój spo-

łeczny i samowolę szlachecką, musiało ustąpić pierwszeństwa w Słowiańszczyźnie, dotąd niewątpliwie posiadanego — innemu państwu słowiańskiemu. Duże i gorące zainteresowanie sprawami słowiańskimi, ujawniające się w literaturze polskiej XVI—XVII w., niestety nie wpłynęło na lepsze zrozumienie polityki słowiańskiej przez ogół, wobec czego popełniliśmy w tej dziedzinie szereg fatalnych błędów. To zaś otworło drogę do pierwszeństwa w Słowiańszczyźnie rosnącemu w siłę państwu rosyjskiemu, zrazu jeszcze moskiewskiemu.

Wielkie księstwo moskiewskie wchodziło w epokę nowożytną już z całkiem wyraźnym dążeniem do skupiania kolejno wszystkich ziem ruskich, których tak wielką część na razie jeszcze posiadała złączona z Polską Litwa. Władcy Moskwy ponadto przyjęli po upadku Konstantynopola (1453) herb cesarzy greckich, dwugłowego orła i zaczęli używać tytułu carów (car — skrócenie słowa cesarz) całej Rusi (car wsieja Rusi) — oficjalnie dopiero od r. 1547 (Iwan Groźny). Te ambicje imperialne, oparte na pewnym mistycyzmie, wyrażającym się w wierze, iż Moskwa powołana jest do zajęcia miejsca dawnego imperium rzymskiego („dwa Rzymy upadły, trzecim jest Moskwa, a czwartego nie będzie“ — jak mówiono), przyczyniły się znacznie do rozwoju dążeń wielkomocarstwowych tworzącej się Rosji. Znakomity władca Iwan IV Groźny (1530—1584) przy wszystkich swych ujemnych stronach istotnie potężna indywidualność, stworzył silną podbudowę dla przyszłej potęgi rosyjskiej. Przede wszystkim zlikwidował resztki rządów tatarskich na Rusi, zdobywając państwa tatarskie Kazań i Astrachań (1552—56). Próba dotarcia do Bałtyku we współzawodnictwie z Polską nie powiodła się Groźnemu ostatecznie wskutek zwycięstw Batorego, które zamknęły Rosji na razie drogę do Inflant, ale za to otworzyła się inna droga, na daleki wschód: pod koniec XVI w. prosty kozak Jermak w śmiałej wyprawie zajmuje dla Rosji olbrzymie przestrzenie Syberii. — Oprócz politycznych akcji w dziedzinie zaokrąglania państwa, podjęto również ważny krok

w dziedzinie kościelnej, ustanawiając w Moskwie nowy patriarchat prawosławny (1589).

Dalsze postępy Rosji (oficjalnie nazwę tę wprowadzono aż z początkiem XVIII w., ale dogodniej jest jej używać już dla okresu poprzedniego) powstrzymał na czas jakiś zamęt wewnętrzny. W r. 1598 zmarł ostatni potomek dynastii Rurykowiczów, a w okresie „smuty“, tj. zamieszek, jakie teraz nastąpiły, ekspansja zewnętrzna została na czas jakiś wstrzymana. Po okresie carów samozwańców, wspomaganych przez Polskę, i interwencji polskiej w Moskwie, po wyborze królewicza polskiego Władysława na tron moskiewski w roku 1610, który wskutek złej woli Zygmunta III tronu tego nigdy nie zajął, objęła od 1613 r. władzę nowa dynastia Romanowów, ale przez pół wieku jeszcze nie mogła przywrócić Rosji poprzedniej świetności. Jest to ostatni okres przewagi polskiej nad Rosją; w latach 1611—2 stoją stoją w Moskwie chwilowo oddziały polskie, a w układach 1618 i 1634 Polska otrzymuje od Rosji wielkie obszary.

Tyrania większości carów moskiewskich osłabiała jednak wewnętrzną spójność państwa, wywołując rosnące niezadowolenie ludności, które ujawniło się już za Iwana Groźnego. Po zamieszkach z początkiem XVII w. dochodzi więc do prób stabilizacji stosunków, w postaci pewnego rodzaju konstytucji pn. „Ułożenije“ z r. 1649, która jednak zmian zasadniczych nie wprowadziła, a pogorszyła sytuację chłopów. Ci ostatni wywoływali już szereg razy niepokoje z powodu ucisku, pod którym się znajdowali, a który uległ w XVI i XVII wieku dalszemu, wzmocnieniu. Gdy zaś Moskwa wzięta pod opiekę walczących z Polską kozaków Chmielnickiego i w związku z tym musiały przejść i na teren państwa moskiewskiego wolnościowe dążenia kozaczyzny, nic dziwnego, że tyrański system rządów carstwa odtrącił niebawem pragnących swobody nowych poddanych, jak i zrewolucjonizował ostatecznie masy poddanych dotychczasowych. Nad Donem wszczęło się w r. 1670 wielkie powstanie pod wodzą kozaka Razina, które ogarnęło wielkie połacie kraju, przybierając charakter

powszechnego ruchu chłopów przeciw szlachcie i władzom. Rząd carski potrafił jednak w końcu ruch stłumić, stosując surowe represje, tak jak potrafił unieszkodliwić pewne dążenia duchowieństwa (patriarcha Nikon) do zajęcia w państwie przodującego stanowiska. Przeciwnie, zwolna władza carska coraz bardziej podporządkowywała sobie prawosławie.

Już w XVI w. nawiązano pewne stosunki handlowe ze Zachodem (Anglia), znacznie je rozszerzając w w. XVII, ale sytuacja gospodarcza państwa była w tym stuleciu raczej niepomysłna, pojawiły się m. in. poważne trudności finansowo-gospodarcze.

Mimo wszystkich wstrząsów, mimo złego położenia mas ludności pracującej i trudności gospodarczych, Rosja potrafiła jednak przeżyć szczęśliwie niebezpieczny dla niej wiek XVII i wejść w XVIII, który przyniósł jej nadzwyczajny rozkwit pod wielu względami. Zawdzięcza to Rosja przede wszystkim swemu znakomitemu reformatorowi Piotrowi Wielkiemu (1682—1722), który zeuropeizował kraj w dużej mierze, wprowadził szereg korzystnych reform w administracji, rozbudował handel i rzemiosła, a przede wszystkim w kilku szczęśliwych wojnach ogromnie podniósł znaczenie międzynarodowe państwa i zlikwidował najważniejszych jego wrogów, w końcu zaś uczynił Rosję państwem morskim, zdobywając dostęp do Bałtyku i tworząc na nim flotę. Te zewnętrzne osiągnięcia zyskał Piotr w wojnie przeciw Szwecji, w której po początkowych klęskach w końcu odniósł sukces zupełny, zdobywając dzisiejszą Estonię i wypierając Szwecję w ogóle z jej przodującego stanowiska na Bałtyku. Założył nad Bałtykiem nową stolicę, nazwaną Petersburgiem (1703), oraz port wojenny, Kronsztat. Korzystając z osłabienia Polski, interweniował zyskując od r. 1715 przeważne tam dla Rosji wpływy. Pokroił nowe buntury nad Donem i na Ukrainie (powstanie Mazepy), jednocząc lepiej te prowincje z resztą państwa. Nie powiodło się Piotrowi tylko w wojnie z Turcją: utracił w r. 1711 zdobyty poprzednio Azow i dostęp do Morza Czarnego, ale wskutek nieudolności polityki tureckiej niepowodzenie to nie

spowodowało dla Rosji poważniejszych skutków. Piotr dbał także o oświatę (r. 1724 założył Akademię Nauk, pierwszą w Słowiańszczyźnie), oraz sprowadzał do Rosji uczonych i fachowców zagranicznych. Stworzona w ten sposób potęga nie miała jednak solidnych podstaw na dalszą metę. Nie tylko bowiem nie poprawiono losu ludu wiejskiego, lecz nawet dopuszczono do powiększenia władzy szlachty nad chłopami. — W r. 1721 Piotr przyjął tytuł cesarski (imperator wsierossijskij) i wprowadzona została oficjalnie nazwa Imperium Rosyjskiego.

Następcy Piotra, aż do r. 1796 niemal wyłącznie kobiety (Anna, Elżbieta, Katarzyna II), potrafilি mocarstwowy charakter państwa na zewnątrz nie tylko utrzymać, lecz i wzmoć.

Wiek XVIII wypełniają przede wszystkim wojny z Turcją, a potem interwencje rosyjskie w Polsce. Wojny z Turcją Rosja prowadziła (1736—39, 1769—74, 1789—92) dla swoich celów, lecz także w interesie Słowian, mianowicie południowych, z którymi jeszcze w r. 1711 Piotr W. nawiązał kontakt. Interwencje w Polsce były niestety prowadzone w porozumieniu — przeważnie — z największym wrogiem Polski i Słowian, Prusami, a ze szkodą interesów słowiańskich, na dalszą metę także rosyjskich. Nie rozumiał tego wielbiciel niemieczyny Piotr W., ani zniemczona carowa Anna, ani też Niemka rodem Katarzyna II. Jedyne córka Piotra carowa Elżbieta ujawniała jak gdyby zrozumienie słowiańskich interesów: za jej rządów silnie osłabły wpływy i pozycje niemieckie wewnątrz Rosji, a przede wszystkim wojska rosyjskie wystąpiły przeciw Prusom, zadając późniejszemu twórcy rozbiorów Polski, Fryderykowi II, najcięższe klęski, a nawet zajmując Berlin (1760). Niestety śmierć carowej Elżbiety (1761) zmieniła sytuację i na największą szkodę Słowiańszczyzny pozwoliła uratować się potęgę pruskiej, gdyż następcy Elżbiety, Piotr III i Katarzyna II byli z Fryderykiem w jak najlepszych stosunkach. Katarzyna wraz z nim przeprowadziła rozbiór Polski, ułatwiając mu zabranie rdzennych ziem polskich i stale

aż do śmierci (1796) z Prusami przeciw Polsce współdziałała, nie pozwalając np. w r. 1793 sejmowi polskiemu na zbrojne wystąpienie przeciw pruskiemu zaborowi Wielkopolski.

W wojnach z Turcją Rosja odzyskała Azow, zdobyła północne wybrzeże Morza Czarnego po Dniestr, a nadto zajęła Krym (1783), oraz zyskała prawo opieki nad prawosławnymi w Turcji (1774), co jej dawało wielkie możliwości polityczne na przyszłość. Katarzyna marzyła o wskrzeszeniu cesarstwa greckiego.

Szlachta rosyjska, uniesiona sukcesami zewnętrznymi, nie ujawniała zbyt silnych dążeń do poprawy ustroju. Po nieudanej próbie ograniczenia samowładztwa za Anny, nie uczyniono w tej dziedzinie nic więcej. Za Katarzyny ulepszono trochę administrację, ale los chłopów uległ dalszemu pogorszeniu, czyniąc teraz z nich prawdziwych niewolników, pozbawionych jakichkolwiek praw ludzkich. Lud zrozpaczony podniósł znów żagiew buntu w latach 1773—5 pod wodzą Pugaczowa, który obiecał chłopom wolność i ziemię na własność, ale po doraźnych sukcesach ruchu rząd stłumił powstanie jak najbezwzględniej. Po wybuchu rewolucji we Francji tyrania carska uległa jeszcze wzmocnieniu, a propagujący reformy społeczne pisarz Radiszczew został uwięziony. Do smutnego stanu społecznego dołączyły się jeszcze niekorzystne stosunki gospodarcze, m. in. wskutek obniżenia wartości pieniądza. Zaznaczył się natomiast pewien wzrost oświaty, m. in. powstał w Moskwie uniwersytet, założony w r. 1755 przez wybitnego uczonego rosyjskiego, pochodzącego z ludu, Michała Łomonosowa, a za Katarzyny Towarzystwo Ekonomiczne dla ulepszenia rolnictwa.

Równolegle do wzrostu potęgi Rosji, słabła Polska. Za królów z dynastii saskiej (1696—1763) Rosja odgrywała już przemożną rolę w Polsce, interweniując w duchu utrzymania słabości rządu, stając się od r. 1768 formalnym gwarantem dotychczasowego „nierządu”. Powstanie konfederatów barskich zbiegło się z nowym powstaniem ludu ukraińskiego przeciw Polakom. Oba kosztowały wiele krwi daremnie wylanej,

gdyż społeczeństwo polskie ani nie widziało jeszcze gdzie leży ratunek, ani nie umiało zrozumieć potrzeby zmiany polityki wobec mas ludowych, zwłaszcza ukraińskich, czy białoruskich (również chłopci białoruscy burzyli się przeciw Polsce, m. in. powstanie wybuchło w r. 1740).

Za ostatniego króla, Stanisława Augusta, doszło w Polsce do reform, znajdujących uwięczenie w Konstytucji 3 Maja (1791), a echo w Uniwersale Połanieckim Kościuszki (1794), zapowiadającym ulżenie doli chłopów. Carska Rosja, pod rządami Katarzyny II, złączyła się z największym wrogiem Słowian, Prusami, by złamać dążności odrodzieńcze narodu polskiego. W dwu wojnach, 1792 i 1794 r. Katarzyna II z Prusami i Austrią dokonała trzech rozbiorów ziem państwa polskiego: w r. 1772 zajęła wschodnią Białoruś, w r. 1793 Ukrainę i środkową Białoruś, wreszcie w r. 1795 resztę Białorusi z Wilnem i Polesiem oraz Wołyń. Rdzennie polskie ziemie, Pomorze, Wielkopolska i Mazowsze znalazły się w ręku Prus, a Małopolska pod władzą Austrii.

Rosja uzyskała w r. 1795 od strony ziem polskich granicę mniej więcej taką, jaka istnieje obecnie, z wyłączeniem sąsiedztwa wzdłuż Sanu, gdyż wówczas Lwów zajęła Austria. Granica obecna ma więc pewną już swoją tradycję, dawniejszą niż tzw. Linia Curzona.

Zostaje nam jeszcze powiedzieć parę słów o Słowianach południowych, którzy dzięki zwycięstwom najpierw polskim, a potem rosyjskim, nad Turkami, częściowo już odzyskują swobodę, a przynajmniej mogą jej odzyskanie przygotowywać. Wchodzi tu w grę przede wszystkim Czarnogóra, w której od r. 1696 rządzą biskupi cetyńscy z rodziny Petrović Njegoś i która pierwsza wyzwala się spod zależności od Turcji z pocz. XVIII w., a od czasów Piotra W. utrzymuje stały kontakt z Rosją. W Serbii i Bułgarii wzmacnia się ruch kulturalny, przy czym rozszerza się on do regionów na północ od Sawy, gdyż część Serbów musiała przed prześladowaniami tureckimi uciec ze Starej Serbii do Srijemu (wsch. Slawonii) i Baczki, i tam założyła nowy ośrodek kultury narodowej. Przez krótki

czas (1718—39) Belgrad z częścią Serbii należał do Austrii, która już wtedy usiłowała ten kraj germanizować. Po odzyskaniu tej prowincji, Turcja dała jej pod koniec XVIII w. samorząd, który umożliwił jej przygotowanie wyzwolenia. Uczony Rajić napisał w r. 1795 pierwszą wspólną historię Słowian południowych. Na swoim odcinku wyprzedził go mnich bułgarski, Paisij, który pisząc w r. 1762 swą historię Bułgarów, zapoczątkował bułgarskie odrodzenie narodowe.

W zachodniej części południowej Słowiańszczyzny doszło w r. 1790 do silniejszego podporządkowania się Chorwacji Węgrom, dla wspólnej obrony przed germanizacją, oraz do upadku rządów weneckich w Dalmacji w r. 1797, po czym kraj ten na krótko dostaje się po raz pierwszy Austrii, a Chorwaci domagają się jego złączenia z resztą ziem chorwackich. Także i w Słowenii pojawiają się pierwsze zapowiedzi odrodzenia, m. in. poeta Vodnik wydaje (1797—1800) pierwsze czasopismo słoweńskie. — Czasopismo takie chcieli wydawać w r. 1790 także Łużyczanie, ale władze niemieckie zakazały go zaraz po pierwszym numerze.

VI

WZROST POTĘGI ROSJI W I POŁ. XIX W. — ODRODZENIE KULTURALNE SŁOWIAN ZACHODNICH I POŁUDNIOWYCH.

Przygotowywało się ponowne wejście na arenę dziejową tych narodów słowiańskich, które dotychczas zmuszone były pozostawać w cieniu: Czechów i Słowaków, oraz Słowian południowych (nawet i nieliczni już Łużyczanie niekiedy głos zabiorą). Materialnie najpotężniejszym państwem słowiańskim pozostaje nadal Rosja.

Od początku XIX w. powstały w Polsce dwa ośrodki myśli słowiańskiej: w Warszawie i Wilnie, w których, w łonie towarzystw naukowych i uniwersytetów, równolegle zaś w literaturze pięknej, zajmowano się Słowiańszczyzną, zarówno wszechstronnie i głęboko w dziedzinie naukowej, jak z gorącym afektem w poezji. Znakomite nazwiska ówczesne: Majewski, Surowiecki, Rakowiecki, Brodziński, Niemcewicz, Staszic, Woronicz, i w. in., zaczynając od r. 1800 szerzą wiedzę o Słowiańszczyźnie i miłość do niej w społeczeństwie polskim na gruncie warszawskim, a na wileńskim pod opieką kuratora Czarotoryskiego uniwersytet jest przeznaczony do stania się ośrodkiem rozbudowanego słowianoznawstwa naukowego: Czarotoryski planuje zebranie książek i rękopisów słowiańskich, zapraszanie uczonych, wysyła stypendystów i nawiązuje kontakty z towarzystwami naukowymi w Słowiańszczyźnie, myśli o założeniu towarzystwa słowianoznawczego. To wszystko ma charakter na tle ogólnosłowiańskim pionierski, gdyż Polacy

pierwsi w Słowiańszczyźnie takie koncepcje wysunęli i zaczęli je realizować.

Równolegle do tego rozwija się także polska polityka słowiańska, kierowana przez Adama Czartoryskiego, który jako przyjaciel nowego władcy Rosji, ces. Aleksandra I i jego minister spraw zagranicznych, snuje plany wskrzeszenia Polski, w oparciu o Rosję, ze wspólnym monarchą, przy czym polityka nowej unii miałaby mieć ostrze antyniemieckie. Czartoryski usiłował cara nakłonić do wojny przeciw Prusom okupującym rdzenne ziemie polskie, a wobec tego w przyszłości sojusz polsko-rosyjski musiałby stać się skierowany przeciw Prusom. Niestety silne wpływy pruskie w Petersburgu uniemożliwiły realizację tego planu z r. 1805. — Równocześnie Czartoryski popierał usilnie i wydatnie powstanie serbskie przeciw Turkom.

Prusy pokonane zostały wówczas nie przez Rosję, lecz przez Francję, z którą więc Polacy nadal łączyli swe losy, tak jak było to już od III rozbioru. Car nie docenił doniosłości związania ze sobą, drogą dobrowolnej decyzji, narodu polskiego, a mający w Rosji wielkie znaczenie Niemcy czynili nadal wszystko, by nie dopuścić do zbliżenia obu narodów słowiańskich. Utworzone przez Napoleona w r. 1807 z części zaboru pruskiego „Księstwo Warszawskie“, w dwa lata później powiększone o ziemię lubelską odebraną przez Polaków Austrii, musiało zająć z konieczności pozycję antyrosyjską, gdyż tego wymagał związek z Francją. Aleksander I dawał tylko mgliste obietnice, patriotom polskim zaś chodziło nadto o Białystok, Wilno i Krzemieniec, będące ważnymi ogniskami kultury polskiej. W r. 1812 mimo zabiegów Czartoryskiego Polacy wystąpili zbrojnie przeciw Rosji, biorąc udział w wyprawie Napoleona na Moskwę. Po klęsce francuskiej nastąpiła jednak możliwość zbliżenia. Aleksander I postanowił sobie pozyskać Polaków, widział zaś niewątpliwie korzyści materialne dla Rosji w pokojowym powiększeniu granic cesarstwa o całość ziem polskich, jak to, pod wpływem Czartoryskiego, planował. Planom tym wszakże przeciwstawiali się nacjonaści rosyjscy.

Wskutek opozycji Prus, Austrii i Anglii Aleksander nie potrafił jednak w całości planów swych urzeczywistnić. Na Kongresie Wiedeńskim utworzono „Królestwo Polskie“ tylko z części ziem Księstwa Warszawskiego, a część zachodnią z Poznaniem i Toruniem oddano z powrotem Prusom; nadto z Krakowa z okolicą utworzono „wolne miasto“. Pierwotne życiwe dla Polaków intencje Aleksandra uległy pod wpływem wrogich Polsce kół rosyjskich rychłej zmianie, ogólny zaś zwrot cesarza ku reakcji dopełnił reszty: powstał ruch podziemny, zmierzający do zerwania związku z Rosją i odzyskania ziem na wschód od Bugu. Patrioci polscy pozostawali w kontakcie z demokratycznym odłamek tajnej opozycji w Rosji. Wskutek represyj rządowych (carat miał w Królestwie własną tajną policję) wrzenie rosło, zwłaszcza po śmierci Aleksandra (1825) i wstąpieniu na tron Mikołaja , który wszczął prześladowania spiskowców rosyjskich i wpadł na ich stosunki z patriotami polskimi. W wyniku stałego naruszania konstytucji przez Mikołaja, w listopadzie r. 1830 wybuchło powstanie w Warszawie i od lutego 1831 doszło do wojny z wojskami rosyjskimi, a sejm warszawski pozbawił Mikołaja I i dynastję Romanowów tronu polskiego. Polacy ponieśli jednak w lecie 1831 klęskę, a Mikołaj zniósł konstytucję i wprowadził brutalne rządy wojskowe, jak najbardziej ograniczył odrębność urzędów polskich i zaczął popierać rusyfikację Królestwa. Jeszcze bezwzględniej postępowały władze carskie na Litwie i Rusi, i to już pod koniec rządów Aleksandra, gdy np. w r. 1824 doszło do wielkich prześladowań młodzieży wileńskiej, których ofiarą padł m. in. Mickiewicz, zesłany do Rosji. Tym silniejsze były represje po r. 1831; zniesiono wtedy m. in. uniwersytet w Wilnie, podobnie zresztą jak i w Warszawie.

Mimo to w społeczeństwie polskim, zwłaszcza na emigracji, snuto nadal plany zbliżenia z innymi Słowianami, nie wyłączając Rosji. Zwłaszcza demokratyczny odłamek społeczeństwa polskiego zaraz po r. 1831 podkreśla konieczność złączenia się Słowian w duchu demokracji, i obalenia caratu. Jest to szczytna i chlubna inicjatywa polska, a bierze w niej udział rów-

niez wróg caratu ale szczery przyjaciel narodu rosyjskiego Adam Mickiewicz. W Paryżu powstaje Polskie Towarzystwo Słowiańskie, a jakkolwiek wspaniale zapoczątkowane badania naukowe nad Słowiańszczyzną, po zniesieniu uniwersytetu i Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie, muszą znacznie zmniejszyć swój zakres, nie upadają jednak bynajmniej. I w nich odegrał wielką rolę Mickiewicz, gdy objął od r. 1840 mającą ogromne znaczenie dla Słowiańszczyzny pierwszą w świecie katedrę literatur słowiańskich w Paryżu i tam szerzył wiadomości o Słowianach wśród społeczeństwa zachodniego. Doniosły był akt polityczny w postaci utworzenia w r. 1848 „Legionu“, w którego programie jest pomoc dla Czechów, Rosjan i innych Słowian w duchu braterskim i demokratycznym. Mickiewicz wyraża tu najwyższe polskie pojmowanie obowiązków wobec Słowiańszczyzny.

Polski udział w ruchach w r. 1848 był tylko logicznym następstwem poprzednich polskich wystąpień rewolucyjnych, z których pewne posiadały już wyraźne określenie swych celów demokratycznych, jak np. rewolucja krakowska 1846, życzliwie powitana przez przywódców socjalizmu. Wystąpienia polskie silnie odbijały od ówczesnego reakcyjnego „słowianofilstwa“ rosyjskiego. W r. 1848 Polacy wystąpili na zwołanym w Pradze kongresie słowiańskim z wyraźnymi hasłami demokratycznymi, silnie różniącymi się od konserwatywnego nastawienia Słowian austriackich. Równocześnie zaś działający od r. 1831 ponownie w polityce, przywódca prawicy polskiej Czartoryski, pomimo swego skrajnego antydemokratycznego stanowiska w sprawach ustroju Polski, od kilku lat otaczał opieką Słowian w Turcji i Austrii, a podczas wojen rewolucyjnych 1848—9 r. we Włoszech i na Węgrzech czynił wielkie zabiegi, by jak najpomyślniej ukształtować sytuację mniejszych narodów słowiańskich pod względem dyplomatycznym.

W szczególności przyczynił się on do zawarcia w r. 1849 układu między Węgrami z jednej, a Słowakami, Chorwatami i Serbami z drugiej strony, w którym to układzie Słowianom na Węgrzech zapewniono pełny samorząd względnie autono-

mię. Układ ten nie wszedł w życie, wskutek upadku rewolucji węgierskiej, zgniecionej przez absolutystyczną Rosję (która pośpieszyła Austrii z pomocą przeciw Węgrom i Polakom), ale w każdym razie stanowi on jeszcze jeden ważny dokument polskiego pozytywnego udziału w sprawach słowiańskich tego czasu (jakkolwiek polski obóz konserwatywny poza tym nie rozumiał dążeń ludów słowiańskich).

Losy narodu polskiego były w tym okresie jak najściślej związane z losami Rosji — jak to zresztą już wynika z poprzednich ustępów.

Rosja Aleksandra I przechodziła zrazu bardzo obiecujący okres reform z początkiem XIX w., w których nie zapomniano nawet o drobnym ulżeniu losowi chłopów. Reformy, które układał komitet doradców cara z udziałem wybitnego męża stanu Spieranskiego, oraz Czartoryskiego, miały w końcu doprowadzić do przeobrażenia Rosji w państwo konstytucyjne — i nawet projekt konstytucji powstał istotnie (w okresie około r. 1820), ale nie wszedł w życie. Pod koniec swych rządów bowiem car uległ wpływom reakcji petersburskiej, a co więcej ówczesnej reakcji europejskiej, kierowanej przez austriackiego kanclerza Metternicha, i zaczął wycofywać się z zajętego poprzednio stanowiska. Nie chciało jednak wycofać się z nich społeczeństwo, tj. ta jego część, która w czasie wojen prowadzonych z Napoleonem poznała liberalne urządzenia na zachodzie Europy. W Rosji po r. 1815 powstały liczne tajne stowarzyszenia, głównie wojskowe, których celem było przetworzenie państwa absolutystycznego w konstytucyjne, a nawet w republikę. Te związki rewolucyjne pozostawały w pewnym kontakcie z patriotami polskimi i na ogół uznawały prawo Polski do zupełnej niepodległości. Wyróżnić tu należy istniejące na Ukrainie „Towarzystwo Zjednoczonych Słowian“, które posiadało charakter bardzo demokratyczny, a składało się z Rosjan, Ukraińców i Polaków. Wszystkie te związki uległy gwałtownej likwidacji przez władze, po nieudalym powstaniu w grudniu 1825 (po rosyjsku grudzień — diekabrj, stąd nazywa się uczestników tego ruchu „dekabrystami“). Powstanie chciano

wywołać w związku ze wstąpieniem na tron Mikołaja I, który jednak wykorzystał złą organizację spiskowych i łatwo ich pokonał, zdusiwszy potem najostrzejszymi represjami wszelkie ruchy wolnościowe w państwie. Spisek dekabrystów nie miał oparcia w masach, była to, jak wiele poprzednich tego rodzaju ruchów w Rosji, próba rewolucji szlacheckiej przeciw monarchii samowładnej (podobnie jak było w Polsce r. 1830, gdzie powstanie objęło szlachtę i miasta, ale nie lud wiejski). Dekabryści szukali kontaktu z ruchem rewolucyjnym w Polsce, wspólnie snuli plany federacji słowiańskiej i uznawali prawo Polski do niepodległości.

Mikołaj I przez cały czas swoich 30-letnich rządów był typem najbardziej reakcyjnego władcy, jakiego można sobie wyobrazić: przyniósł jako obrońca absolutyzmu, a wróg wolności, ogromne szkody Polsce, Rosji i innym narodom. Rządy jego z roku na rok przynosiły zacieśnienie systemu policyjnego, który nie zawahał się przed ograniczeniem swobody nauczania na uniwersytetach i przed skrępowaniem oświaty w ogóle (do ludu oświaty w ogóle nie dopuszczano). Los chłopów był coraz cięższy, wobec rosnącej samowoli właścicieli ziemskich. Pewne reformy administracyjne i finansowe nie polepszyły zasadniczych wad ustroju państwa, a również powodzenia zewnętrzne nie mogły wpłynąć na poprawę ogólną.

Na zewnątrz Rosja, po początkowych klęskach w wojnie z Napoleonem, potrafiła w końcu, dzięki wielkiemu patriotycznemu wysiłkowi całego narodu, wliczając tu udział mas ludowych, pokonać najazd francuski w r. 1812 i decydująco przyczynić się do obalenia Napoleona. Również car Mikołaj toczył liczne wojny: z Persją, Turcją, szczepami kaukaskimi, które kończył zwycięsko. Przyczynił się też, występując w roli żandarma absolutyzmu europejskiego, do pokonania rewolucji węgierskiej w r. 1849. Terytorium Rosji powiększyło się w pierwszej połowie XIX w. o ziemie polskie, Finlandię (1809), Besarabię (1812), deltę Dunaju (1829) i znaczne obszary na Kaukazie. Absolutysta Mikołaj zbliżył się oczywiście z drugim najbardziej reakcyjnym państwem w Europie, Prusami,

które zaczęły wywierać znaczny wpływ na politykę carską, m. in. w kierunku wrogim dla Polski.

Wszystkie korzyści zewnętrzne, jak powiedziano, nie mogły zmienić faktu, że Rosja, podminowana przez niezadowolenie wewnętrzne, była kolosem na glinianych nogach. Opozycyjnie nastrojone społeczeństwo, przy zacofaniu jednak gospodarczym i społecznym, nie umiało się zorganizować i należyście wystąpić. Mimo ucisku myśli, rozwinęła się w tym okresie wspaniała literatura rosyjska, z nazwiskami tak świetnymi, jak Puszkina, Lermontowa, Gogol (Hohol: rodem Ukrainiec), Żukowski, Gribojedow, krytyk Bielinski, oraz nauka (m. in. sławistyka). Ale największe umysły rosyjskie, jak Puszkina, Lermontowa, Bielinski, i in., dusiły się w policyjnej atmosferze Rosji Mikołaja I i najczęściej padały jej ofiarą, kończąc życie w tragicznych okolicznościach.

Pojawiło się wtedy kilka kierunków umysłowych i społecznych. Wystąpili zwolennicy naśladowania wzorów zachodnich, tzw. zapadnicy, oraz ich przeciwnicy, zwolennicy ślepego trzymania się tradycji staroruskich, tzw. sławianofile. Ponadto, już po 1830 r. trafiły do Rosji idee socjalistyczne, których głównym szerzycielem był znakomity działacz społeczny A. I. Hercen, zmuszony później żyć na wygnaniu, skąd niemiłosiernie zwalczał samowładztwo i szowinizm wyższych sfer rosyjskich. W latach po r. 1830 coraz częściej powstawały kółka dyskusyjne, zwolenników parlamentaryzmu, republikanizmu i utopijnego socjalizmu (Stankiewicza, Hercena, Ogariowa, później „Pietraszewcy“, do których m. in. należał słynny potem pisarz Dostojewski). Rząd carski prześladował ten ruch umysłowy nieublaganie i wskutek dość słabej organizacji łatwo go likwidował, tak jak tłumił różne lokalne powstania, których np. w dziesięciolecie 1826—1835 było 145, a w latach 1845—1854 aż 348. O ile chodzi o stosunek do Polski, społeczeństwo rosyjskie, nawet w kołach liberalnych, dawało się porywać nastrojom nacjonalistycznym, zwłaszcza w okresie powstania 1831, a tylko socjaliści z Hercenem na czele zajęli odrazu obiektywne stanowisko. Oczywiście, odegrały także w tych nastro-

jach rolę nadmierne wówczas polskie rewindykacje terytorialne, obejmujące znaczną część ziem białoruskich i ukraińskich (o te roszczenia rozbiły się też rozmowy między patriotami polskimi a dekabrystami). W stosunku do innych Słowian ujawniano pewne, ale dość słabe zainteresowanie, kierując je głównie ku prawosławnym Słowianom bałkańskim; rząd carski odnosił się do wszelkiej akcji słowiańskiej wyraźnie wrogo, poparcie zaś Rosji dla Serbii wychodziło ze specjalnych przesłanek politycznych.

Białorusini znajdowali się w tym czasie jeszcze w stadium uśpienia, ich odrębna kultura narodowa znajdowała się dopiero w ząbkach (interesowali się nią filomaci wileńscy), a Ukraińcy zaczęli tę odrębność podkreślać, co spotykało się z niechęcią ze strony rządu, a później z represjami. Ucisk społeczny na Ukrainie zwiększał jeszcze bardziej narastający zatarg na tle narodowościowym. Próby organizowania się w duchu demokratycznym i słowiańskim, podjęte pod koniec I połowy XIX w., z udziałem największego poety ukraińskiego Tarasa Szewczenki („Bractwo Cyrylo-Metodejskie“ w Kijowie, 1845—7), zostały przez rząd bezwzględnie zlikwidowane (Szewczenkę zesłano), jedynie zaś na obszarze ówczesnej austriackiej Galicji mieli Ukraińcy nieco większą swobodę. Niestety intrygi austriackie, oraz błędy zachowawczych kół polskich sprawiły, że narodowy ruch Ukraińców zaczął zwracać się przeciw Polakom, oskarżając ich o uciskanie ludu ukraińskiego i utrudnianie rozwoju kultury ukraińskiej (antagonizm polsko-ukraiński pojawił się już w r. 1848 na pierwszym kongresie słowiańskim w Pradze).

O dziejach pozostałych narodów słowiańskich można w tym okresie powiedzieć stosunkowo niewiele.

Najwięcej przypadnie tu odradzającym się z trzystoletniego uśpienia Czechom, którzy z właściwą sobie pracowitością i systematycznością zaczęli odrabiać „zaległości“. W Czechach pojawił się od początku XIX w. w wielu kierunkach ożywiony ruch odrodzenia narodowego, zwłaszcza jednak silny w dziedzinie języka i literatury. Czesi posiadali genial-

nego filologa Dobrovskiego (pisał on jednak głównie po niemiecku), który dał kierunek całej nauce o językach słowiańskich. Liczni działacze kulturalni, jak autor słownika czeskiego Jungmann, poeci Hanka i Čelakovský, i w. in., stworzyli piśmiennictwo nowoczesne, z ożywionymi zainteresowaniami słowiańskimi, czerpiące hojną garścią z wzorów polskich. W r. 1820 powstało Czeskie Muzeum Narodowe w Pradze, w 1831 Macierz Czeska — stowarzyszenie oświatowe i naukowe, rozwinął się teatr i czasopiśmiennictwo. Rząd austriacki (od r. 1804 kraje czeskie należały do utworzonego wtedy Cesarstwa Austriackiego) z wolna ujawniał pewną ustępliwość wobec czeskich praw językowych, zwłaszcza w szkolnictwie. Silnie zaś podniósł się dobrobyt kraju, zarówno w rolnictwie, jak w przemyśle. Po r. 1840 Czesi zaczynają formułować także postulaty polityczne, żądając przywrócenia historycznej odrębności państwa czeskiego, ale mimo to pragną pozostać w ramach Austrii; w duchu tym działają znakomity historyk Palacký, dalej Brauner, Rieger i in. Trzeźwe hasło narodowe formułuje dziennikarz Havlíček-Borovský: „Najpierw Czech, potem Słowianin“. W r. 1848 dochodzi w okresie narad kongresu słowiańskiego w Pradze do wybuchu powstania, które jednak — źle zorganizowane — rząd łatwo tłumi i ogranicza pewne swobody przedtem przyznane. Wynikiem w każdym razie ruchu 1848 roku jest zupełne usamodzielnienie gospodarcze mas ludowych i chłop czeski staje się niebawem najbardziej oświeconym i najzamożniejszym w Słowiańszczyźnie.

Najbliżej z Czechami spokrewnieni Słowacy przechodzą w I połowie XIX w. okres wahań między podtrzymywaniem nadal jedności kulturalnej z Czechami, a podkreślaniem (zapożyczanej już w XVIII w.) odrębności. Zwolennikami jedności są m. in. dwaj znakomici, po czesku piszący Słowacy, poeta Kollár, autor m. in. programu „literackiej wzajemności słowiańskiej“ (1836; były tu wpływy polskie), oraz historyk i etnograf Šafárik, autor m. in. pierwszej historii piśmiennictw słowiańskich (1826) i bardzo cennych „Starożytności Słowiańskich“ (1837). Od r. 1843 przeważał prąd odrębności:

od tego czasu Słowacy zaczynają pisać w narzeczu środkowo-słowackim, podniesionym do poziomu języka literackiego. Zasłużył się dla niego głównie poeta Štúr. Patrioci słowaccy (Štúr, Hurban, Hodža i in.) wzięli żywy udział w akcji słowiańskiej 1848 r. Że zaś zapoczątkowana jeszcze w XIX w. madziaryzacja czyniła coraz dalsze postępy, Słowacy z chwilą wybuchu rewolucji węgierskiej w r. 1848 najpierw uchwalili program polityczny, żądający autonomii dla Słowacji, a następnie sformowali oddział ochotniczy i wystąpili przeciw Węgrom, bez większych zresztą rezultatów, i nie otrzymując w końcu niemal niczego ze swych żądań.

Nawet najmniejszy naród słowiański, Łużyczanie, ujawniają w tym okresie dużą aktywność dla odrodzenia narodowego, jakkolwiek spotyka ich w r. 1815 ciężki cios, gdyż większa część ich obszaru dostaje się pod panowanie pruskie, tak dla Słowian nieprzyjazne. W pozostałej w Saksonii części zaczynają wychodzić czasopisma łużyckie, coraz więcej literatów zaczyna pisać o przeszłości i kulturze łużyckiej (najpierw po niemiecku) — tworzą poeci, jak Zejleř, naukowcy, jak Jórđan, głównym zaś działaczem jest Smoleř, który od r. 1842 wydaje w Budziszynie regularnie tygodnik łużycki; w r. 1847 powstaje Macierz Łużycka, stowarzyszenie oświatowe i naukowe.

Przechodzimy do Słowiańszczyzny południowej, która również ożywa. Największą dla tego zasługę ma w części zachodniej dzisiejszej Jugosławii utworzenie przez Napoleona z Dalmacji, części Chorwacji i Słowenii (które Francja zajęła w latach 1805—9 i utrzymała do 1813) pierwszego zawiązku Jugosławii w czasach nowożytnych, pn. Prowincje Iliryskie. Nowoczesna administracja, oraz dobre szkolnictwo przyczyniły się tam wielce do wzmocnienia poczucia narodowego i przygotowały ruch odrodzenia. W Słowenii mimo trwającej nadal do r. 1848 usilnej germanizacji, pojawia się własna literatura piękna (Prešeren) i czasopiśmiennictwo (od 1830), a w r. 1848 Słoweńcy żądają od Austrii utworzenia „Słowenii“, jednoczącej wszystkie ziemie słoweńskie z równouprawnieniem naro-

dowym; uzyskują tylko zmniejszenie germanizacji w szkołach.

Nieco więcej uzyskali Chorwaci, którzy mieli jednak formalnie nadal własne państwo. Już w okresie napoleońskim rozpoczęli patrioci akcję na rzecz języka chorwackiego, dotąd niedopuszczanego do urzędów — dopiero jednak w r. 1847 wprowadził sejm chorwacki język narodowy jako służbowy do urzędowania. Już przedtem wszakże zwłaszcza od r. 1832, który to rok uważany jest za datę początku odrodzenia, pisało wiele po chorwacku i odbywały się przedstawienia teatralne chorwackie. Poeci i politycy, Kukuljević, Gaj, Mihanović, Vraz — potrafili rozbudzić społeczeństwo. Czynili to zrazu pod hasłem „iliryzmu“, ruchu, który miał objąć wszystkich Słowian południowych wspólnym mianem „ilirskim“ (Austria zakazała tej nazwy w r. 1843). Ważnym krokiem było wprowadzenie w piśmiennictwie narzecza „sztokawskiego“, którego używają także Serbowie, przez co powstała podstawa dla zbliżenia chorwacko-serbskiego i wspólnego działania. Prawidłą dla nowego wspólnego języka literackiego Serbów i Chorwatów, opartego na narzeczu „sztokawskim“, stworzył znakomity pisarz serbski Wuk Karadžić.

W r. 1848 Chorwaci chwilowo mieli nadzieję na usamodzielnienie się od Węgier i odzyskanie Dalmacji; pod wodzą bana (namiestnika) Jellačića czasowo istotnie uzyskali to, co chcieli, ale następnie rząd austriacki zawiódł wszelkie obietnice dane poprzednio i poddał także Chorwatów reżimowi germanizacyjnemu. W wojnie przeciw Węgom w r. 1848—9 przypieczętowane zostało braterstwo chorwacko-serbskie. Jak wspomniano wyżej, Polacy usiłowali pośredniczyć między Słowianami a Węgrami i istotnie uzyskali od Węgrów wiążące obietnice zaspokojenia żądań chorwackich i serbskich.

Największe znaczenie miała I połowa XIX w. dla Serbów, którzy w tym okresie odzyskali zawiązek swego państwa. Pod wodzą Karadjordja tj. „Czarnego Jerzego“, Serbowie wszczęli w r. 1804 powstanie przeciw Turcji, które przy dyplomatycznym (Czartoryski) i wojskowym poparciu Rosji rychło wy-

zwoliło właściwą Serbię. Kraj ten stał się jak gdyby niezależnym państwem o ustroju zaprojektowanym przez Czartoryskiego — i utrzymał się wśród nieustannych walk do r. 1813. W tym ostatnim roku wobec zaangażowania się Rosji w wojnie z Napoleonem, Turcy zadali Serbom decydującą klęskę. Karadjordje zbiegł z kraju, a Turcy wszczęli niebywale okrutne represje, które wywołały nowe powstania. Pod wodzą Miłosza Obrenovića Serbowie osiągnęli w r. 1815 pewne sukcesy i najpierw faktyczną, a potem, po wojnie rosyjsko-tureckiej 1828—9 r., również formalną autonomię w ramach Turcji jako księstwo serbskie (1830). Było to niezwykle zwycięstwo powstania czysto ludowego nad potężnym wciąż jeszcze państwem tureckim. Chłopskie społeczeństwo serbskie zorganizowało się dobrze i niebawem przekształciło się w państwo parlamentarne. Absolutystyczne dążenia Obrenovićów spotkały się z oporem ludu (konstytucja 1838 r.), a przy dyplomatycznej pomocy polskiej — Czartoryski posiadał po r. 1830 wielkie wpływy w Turcji i przez to w Serbii — wprowadzono od r. 1842 reżim o wiele liberalniejszy, tzw. „ustawobranitelijów“, tj. obrońców konstytucji (do 1858). Wysoki poziom pod względem kulturalnym i materialnym osiągnęli w tymże czasie Serbowie w południowych Węgrzech, w Baczce i Banacie, tworząc tam w m. Nowy Sad („serbskie Ateny“) ważny ośrodek kulturalny, m. in. instytucję oświatową i naukową Macierz Serbską (Matica Srpska), 1826. W r. 1848 Serbowie ci powstali przeciw Węgrom i na krótki czas osiągnęli autonomię w nowej prowincji, nazwanej Wojwodiną (Srijem, Baczka i Banat).

Podobnie i Jugosłowianie w Bośni przeżywali w tym czasie okres niepokoju, ponieważ feudalna szlachta miejscowa sprzeciwiała się reformom administracyjnym planowanym przez sułtana; Bośnia stała się krajem faktycznie autonomicznym (do 1850, gdy Turcy pokonali autonomistów), opartym na średniowiecznym ucisku mas ludowych. — Istniało jeszcze jedno państewko serbskie, Czarnogóra, która w XVIII w. coraz silniej podkreślała swoją faktyczną niezależność od Turcji,

walcząc w sojuszu z Rosją i atakując także Francuzów w r. 1805, gdy ci zajęli Kotor. W I połowie XIX w. rządzi w Czarnogórze m. in. Piotr II Petrović-Njegoš, książę-władcyka (biskup), mąż stanu i znakomity zarazem poeta, autor najcenniejszego dzieła literatury południowo-słowiańskiej, poematu „Górski wieniec“ (1847). — Z początkiem XIX w. utraciła natomiast swą niezależność rzeczpospolita dubrownicka, zajęta przez Francuzów i włączona przez nich do Dalmacji w r. 1808, po czym kraj ten został anektowany przez Austrię, 1815.

Żyjący pod największym uciskiem i w zupełnym zapomnieniu Bułgarzy (o ich istnieniu nie wiedział jeszcze w r. 1826 wspomniany wyżej encyklopedyczny sławista Šafárik, a „odkrył“ ich światu dopiero Karpatorus Venelin w swym dziele o Bułgarii z r. 1829), pobudzeni do nowego życia przez „Historię“ mnicha Paisija, organizują się z początkiem XIX w. do boju najpierw kulturalnego, o wyzwolenie spod supremacji duchowej Greków. Greckie duchowieństwo hellenizowało Bułgarów wszelkimi sposobami, nie dopuszczając do zakładania szkół bułgarskich i wydawania książek. Energiczną akcję przeciw temu wszczęli patrioci bułgarscy: Sofronij, Neofit, Beron, Aprilov, Fotinov, Bogorov i in. Sōfronij wydał już w r. 1806 pierwszą książkę bułgarską, w r. 1835 Aprilov założył pierwszą nowoczesną szkołę bułgarską, a w r. 1844 wyszło pierwsze czasopismo bułgarskie. Oświatą bułgarską zaopiekowała się emigracja polska w Paryżu, a zajął się nią osobiście Mickiewicz, który w ostatniej podróży swego życia planował bliższe przyjrzenie się tym sprawom.

VII

WPŁYWY ROSJI W SŁOWIAŃSZCZYŹNIE. — OKRES PANSLAWIZMU. — NEOSLAWIZM (1849—1913)

Okres II połowy XIX w. i pierwszych lat następnego stulecia przedstawia się nam pod względem zewnętrznego wyglądu jako okres prymatu rosyjskiego w Słowiańszczyźnie. Jest to wrażenie czysto powierzchowne, gdyż opiera się tylko na wrażeniu materialnie silnej pozycji Rosji na terenie międzynarodowym (nie zmniejsza tego wrażenia nawet fakt porażki wojennej Rosji w r. 1853—5 i dyplomatycznej w 1878) — ale niemniej bardzo silne wrażenie. Dopiero wypadki 1904—5 r. wpływają na osłabienie tego wrażenia, ale mimo wszystko Rosja na zewnątrz pozostaje mocarstwem, wielką potęgą słowiańską. W rzeczywistości ma się rzecz nieco inaczej, gdyż coraz jaśniej ujawnia się, że kolos rosyjski stoi na glinianych nogach, — a to z powodu rozkładu wewnętrznego. W istocie okres ten stanowi przygotowanie wielkiej rewolucji rosyjskiej, jaka wybucha w okresie następnym, a której zapowiedzi mnożą się w II połowie XIX w. Zapowiedzi te nie są obojętne dla pozostałych narodów słowiańskich, ponieważ Rosja w okresie tym usiłuje nawiązać jak najbliższe kontakty z częścią przynajmniej narodów słowiańskich i wywierać na nie silny wpływ polityczny. Jest to okres tzw. panslawizmu, mniej lub więcej w różnych okresach jawnego, ale w każdym razie działającego — nie tylko zresztą z inicjatywy Rosji, lecz nieraz wychodzącego od innych także narodów słowiańskich.

Po zgnieceniu ruchów rewolucyjnych 1848—9 r. przez reakcję europejską, w którym to zgnieceniu najsilniejsza ostoja

tej reakcji, carska Rosja, brała czynny udział, oczywiście stanowisko Mikołaja I było jeszcze silniejsze, Rosja stała u szczytu potęgi. Emigracja polska w republikańskiej Francji nadal wysoko podnosiła sztandar wolności narodów i swobód obywatelskich. Nigdy bardziej wyraźnie w dziejach słowiańskich nie uwidaczniało się przeciwieństwo: Polska to wolność, Rosja carska to ucisk. Mniejsze narody słowiańskie, 'przytłoczone nawrotem absolutyzmu w Austrii, nie odgrywały żadnej roli. Zupełną paralelę do roli Rosji tworzyło postępowanie Turcji, która w r. 1850 krwawo zdużyła dążenia Jugosłowian bośniackich do autonomii.

Miedzy dwoma absolutystycznymi monarchiami, które pod władzą swoją trzymały wielkie ilości Słowian, doszło teraz do konfliktu: w r. 1853 między Turcją a Rosją wybucha zatarg, który prowadzi do wojny, przy czym po stronie Turcji stają mocarstwa zachodnie, Anglia i Francja, a także w tym obozie stają Polacy, z nadzieją w sercu, że wywalczą coś dla swego kraju. Oportunistyczna Austria pozostaje na boku. Wojna ujawnia, że kolos rosyjski jest o wiele słabszy, niż się wydawało, i źle do wojny przygotowana Rosja ponosi klęskę, w wyniku której Mikołaj I odbiera sobie życie. W wojnie tej Rosja była skłonna podnieść sztandar pansławizmu i powołać do broni wszystkich Słowian prawosławnych, ale ci zdawali już sobie sprawę z niebezpieczeństwa, jakie groziłoby im potem od absolutnej Rosji: nie ruszyli się zatem. W szczególności Bułgarzy wstępowali nawet do polsko-kozackich pułków w armii tureckiej; odwiedził wtedy Bułgarię Mickiewicz, który zainteresował się oświatą bułgarską. W Traktacie Paryskim, który zakończył wojnę, Rosja utraciła deltę Dunaju i skrawek Besarabii, a Serbia poddana została pod opiekę mocarstw. Turcja zobowiązała się dać większe prawa swym chrześcijańskim poddanym, co miało polepszyć los Słowian tureckich (w rezultacie większej poprawy jednak nie było).

Nie udało się politykom polskim niestety przeforsować niczego w sprawie Polski, należało więc czekać na jakąś następną sposobność. A także na ewentualność klęski innego

z zaborców ziemi polskiej. Ta sposobność nadarzyła się niebawem, w postaci klęski Austrii w wojnie włoskiej 1859 r. W Wiedniu odczuto konieczność przebudowy państwa na rzecz dania praw narodom i miał się tego podjąć Polak Gołuchowski, 1860 r. Szowiniści niemieccy nie pozwolili mu na realizację jego daleko idących planów, ale w każdym razie, po drugiej jeszcze klęsce Austrii (1866, wojna z Prusami), przecież od roku 1867 w Małopolsce („Galicji“) społeczeństwo polskie zyskuje stopniowo większe prawa polityczne i znaczną swobodę kulturalną. Niestety, nie szło to w parze z postępem społecznym i rozwojem ekonomicznym. Zabór austriacki posiadał wprowadzić dwa polskie uniwersytety, politechnikę i Akademię Umiejętności, ale zarazem był najbardziej pod względem gospodarczym i socjalnym zacofaną dzielnicą polską, a nader ciężkie położenie ludu wiejskiego, zarówno polskiego, jak ukraińskiego, nie interesowało rządzących krajem konserwatystów polskich. Ci ostatni nie umieli również zrozumieć istoty problemu ukraińskiego. Antagonizm polsko-ukraiński pogłębiał się stale, zarówno na tle narodowym, jak społecznym, przy czym znaczną rolę odgrywały tu również intrygi Wiednia i nawet Berlina.

Znacznie gorzej wiodło się Polakom w obu pozostałych zaborach. W Rosji coprawda za nowego cara Aleksandra II ucisk zrazu nieco zelżał, ale w danych warunkach było to zjawisko chwilowe. W polskie ręce dostała się część administracji i oświata, jednakże mąż zaufania rządu Wielopolski, osobiście patriota, ale zły polityk, nie rozumiał prądów i nastrojów społecznych. Niezręczną polityką o charakterze konserwatywnym w rezultacie doprowadził do nowego zaognienia, marnując przez to wszystkie uzyskane korzyści.

„Czerwoni“, tj. ugrupowanie akcji czynnej, licząc na korzystną koniunkturę międzynarodową (czcze obietnice poparcia z Anglii i Francji), wywołali w styczniu 1863 r. powstanie, które nie miało szans powodzenia. Mimo bezprzykładnego bohaterstwa powstańców, nie umiających jednak pozyskać sobie szerokich mas ludowych, musiało skończyć się klęską

po półtorarocznych walkach. Nastąpiły teraz wzmożone najbardziej bezwzględniejsze represje ze strony caratu, szczególnie zaś na Litwie i Rusi zaczęło się teraz już systematyczne tępienie polskości. W Królestwie Kongresowym odebrano Polakom uzyskane poprzednio swobody; nawet nazwę Królestwa Polskiego zmieniono na „Kraj Priwislenski”.

W wyniku powstania wzrosła niestety wrogość wzajemna między Polakami a Rosjanami, chociaż postępowe koła polskie głosiły nadal konieczność odróżniania narodu rosyjskiego od caratu, a demokraci rosyjscy, z bawiącym w Londynie Hercenem na czele, otwarcie uznawali prawa Polaków. Jednakowoż w Rosji ówczesnej zapanowała fala szowinizmu, a podburzany nadto jeszcze przez Prusy rząd carski robił wszystko, by przepaść między obu narodami pogłębiać. Stan ten trwał niestety przez kilka dziesięcioleci i zmieniony został na trwałe dopiero przez nową Rosję po roku 1917, przez uznanie z jej strony prawa narodu polskiego do niepodległości.

Społeczeństwo polskie zajęło po powstaniu nowe stanowisko: nie wyrzekając się dalszych celów, na razie wyrzekło się czynnej walki politycznej i rozpoczęło akcję na rzecz umacniania i zwiększania pozycji gospodarczych, oraz, o ile to było możliwe, kulturalnych. Prąd ten nazwano pozytywizmem. Liczna zaś emigracja popowstaniowa na Zachodzie, prowadziła nadal walkę przeciw caratowi, na rzecz zjednoczenia Słowian w duchu demokratycznym i złączenia polskiego ruchu narodowego z powszechną walką ludów o prawa narodowe i społeczne.

Pod koniec XIX w. prawicowe koła polskie w zaborze rosyjskim, wychodząc z założenia, że najgroźniejszym wrogiem Polski i Rosji są przecież Niemcy, zaczęły szukać mimo wszystko możliwości zbliżenia z Rosją, ale szukały jej u bliższych sobie pod względem społecznym nacjonalistów rosyjskich. Ci ostatni nie chcieli jednak uznać prawa Polski do niepodległości, lecz najwyżej do ograniczonego samorządu. Za usługi oddawane Rosji swą polityką „ugodową“, polskie stron-

nictwo „narodowych demokratów“ spotykało się z niechęcią i wśród własnego społeczeństwa i u samych władz carskich, które (przy istnieniu tu niewątpliwych wpływów pruskich) nie życzyły sobie bynajmniej zbliżenia polsko-rosyjskiego. Akcja ta jednak miała przynajmniej o tyle pewne znaczenie, że już wtedy zaczęła zwracać uwagę rdzennych Rosjan na niebezpieczeństwo niemieckie, włączając tu wpływy berlińskie u dworu carskiego i w wyższej biurokracji. Rozwijająca się od końca XIX w. współpraca socjalistów polskich i rosyjskich; znajdowała się jeszcze w początkach i nie mogła odegrać większej roli.

Najgorzej wiodło się Polakom w zaborze pruskim, gdzie twórca nowych Niemiec, kanclerz Bismarck, po zwycięstwie nad Francją (1871), zainaugurował politykę najbezwzględniejszego tępienia polskości, zwalczając jednocześnie język polski w szkole i kościele, odbierając Polakom ziemię i politycznymi represjami dusząc wszelki ruch samoobrony. Bismarck występował przeciw Polakom również na forum zagranicznym, judząc przeciw Polsce w Petersburgu; czynił tak już poprzednio, zawierając m. in. w r. 1863 z rządem carskim specjalny układ skierowany przeciw powstaniu polskiemu. Antypolską politykę prowadzono w Prusach również po upadku Bismarcka. W r. 1894 powstało osobne stowarzyszenie dla wykupu ziemi z rąk polskich, tzw. hakata, a w 1907—8 r. rząd pruski wprowadził osobną ustawę o wywłaszczeniu Polaków, wywołując tym protesty całego świata cywilizowanego, w tym także wielu Rosjan ze znakomitym pisarzem Lwem Tołstojem na czele.

Tym silniej zaczęły w wyniku tej polityki pruskiej szukać zbliżenia z Rosją polskie koła prawicowe, życie wykazało jednak, że w warunkach istniejących za caratu było to niemożliwe. Próbował taką politykę oprzeć na założeniach ogólnosłowiańskich przywódca narodowych demokratów Dmowski, inicjując tu wspólnie z czeskim prawicowcem Kramářem nowy ruch słowiańskiego zbliżenia, znany pod nazwą neoslawizmu („nowej słowiańskości“), mający ułożyć między Sło-

wianami stosunki na zasadach sprawiedliwości i równości, oraz obrony przed ekspansją niemiecką. Pod tymi hasłami odbył się w Pradze w r. 1908 nowy zjazd słowiański, ale opór szowinistów rosyjskich obrócił w niwecz wszelkie próby polepszenia stosunków polsko-rosyjskich. W oczach rządu carskiego i rosyjskich kół nacjonalistycznych neoslawizm mógł służyć tylko celom imperialistycznym państwa carów, dla wzmacniania wpływów Rosji w łonie mniejszych narodów słowiańskich i kierowania nimi w dogodny dla caratu sposób. Natomiast lewica, zarówno polska jak rosyjska, odniosła się do zjazdu praskiego negatywnie, widząc w nim tylko chęć porozumienia się sfer posiadających, nieuwzględnianie zaś interesów mas pracujących. Akcja polskich i rosyjskich socjalistów przyczyniła się znacznie do niepowodzenia neoslawizmu, przez ujawnienie egoistycznych celów rządu i polskich kół prawicowych które ułatwiały caratowi jego ekspansję.

Akcja przeciw neoslawizmowi była ważnym polem współpracy socjalistów polskich i rosyjskich. Współpraca ta przynosiła swoje owoce także na innych polach. Wielki przywódca lewicy rosyjskiej Lenin już w r. 1913 wyraźnie wypowiedział się na rzecz uznania słuszných praw narodu polskiego do niepodległości.

To oświadczenie Lenina, będące godnym odpowiednikiem polonofilskiego stanowiska Hercena w XIX w., otwierało nową erę w stosunkach obu narodów.

Sama Rosja w chwili, gdy padły owe słowa Lenina, znajdowała się u progu rewolucji. Do tego doprowadził ją cały dotychczasowy rozwój wewnętrzny, a w szczególności właśnie okres II poł. XIX i początek XX wieku.

Klęska Rosji w wojnie 1853—5 roku, skłoniła następcę Mikołaja I, Aleksandra II, do wprowadzenia pewnych reform, ponieważ nowy car zdawał sobie sprawę z tego, że klęska była spowodowana przez ogólny stan w państwie, a tego przyczyną był niesłychany ucisk polityczno-społeczny Rosji mikołajowskiej. Najważniejszą reformą było wyzwolenie włościan w r. 1861 i obdzielenie ich, zresztą minimalnie, ziemią. Re-

forma ta, przeprowadzona niekonsekwentnie, z myślą o ochronie interesów właścicieli ziemskich, bynajmniej nie stworzyła zdrowych stosunków rolnych i pokrzywdziła najuboższe masy przy rozdziale ziemi. Wywołało to głębokie niezadowolenie w masach i doprowadziło do powtarzających się wystąpień chłopskich przeciw dworom. Tylko w dwu latach 1861—3 ruchy chłopskie miały miejsce w 3000 wypadków.

Ruch rewolucyjny szerzył się w społeczeństwie także niezależnie od spraw podziału ziemi. Inteligencja demokratyczna, kierowana przez wybitne umysły Czernyszewskiego, Dcbrolubowa i Niekrasowa, występowała zdecydowanie przeciw absolutyzmowi i systemowi policyjnemu. Mikołaj Czernyszewskij, zarazem przeświadczony zwolennik idei słowiańskiej, głosił niezbędność obalenia dotychczasowego porządku i przygotowywał rewolucję. Powstała m. in. tajna organizacja „Ziemia i wola“ (potem „Narodnaja wola“) z celem wywołania rewolucji. Nastroje rewolucyjne ogarnęły przede wszystkim młodzież. Rząd odpowiadał bezwzględными represjami; m. in. Czernyszewskij, jeden z najwybitniejszych umysłów Rosji XIX w., przebył 27 lat w więzieniu i na zesłaniu.

Ówczesne organizacje rewolucyjne nie posiadały jeszcze oparcia w szerokich masach; opierały się bądź na młodzieży, bądź — ale tylko w nieznacznej mierze — na ludzie wiejskim. Nadchodził dopiero czas tworzenia nowych organizacji rewolucyjnych, robotniczych, równoległe do powstawania przemysłu, który zatrudniał robotników na warunkach bezwzględnego wyzysku. Wskutek tego pojawiły się pierwsze masowe wystąpienia robotnicze, strajki itd., już od lat 70-ych.

Na życie Aleksandra II urządzano liczne zamachy, z których powiódł się w końcu urządzony w r. 1881. Następca jego, Aleksander III, wzmocnił reakcyjno-policyjny system i odwołał pewne zamierzane przez poprzednika reformy. Mimo wzmoczonego ucisku przygotowywała się już jednak szeroka rewolucyjna organizacja proletariatu rosyjskiego (w r. 1863 powstała, na razie za granicą, pierwsza rosyjska grupa mar-

ksistowska); pod koniec XIX w. coraz częstsze strajki mają już żywiołowy charakter.

Na zewnątrz pozornie Rosja jest jeszcze nadal potęgą. W r. 1871 zrzuciła nałożone jej po wojnie krymskiej ograniczenia flotowe na Morzu Czarnym, a w r. 1877 zawarła z Austrią porozumienie co do podziału wpływów na Bałkanach. W wyniku tego wypowiedziała wojnę Turcji, przy czym rząd uległ tu słowiańskim nastrojom społeczeństwa, sympatyzującego z ruchem narodowym Słowian południowych. Wojna była długa i ciężka. Zakończyła się z początkiem 1878 roku pokojem w San-Stefano, który dał Rosji poważne nabytki w Armenii i miał stworzyć wielką Bułgarię, jako ostoję wpływów rosyjskich na Bałkanach. Układ ten jednak musiała Rosja poddać rewizji, wskutek sprzeciwu Anglii, a Bismarck na urządzonym przez siebie w Berlinie kongresie tak pokierował sprawą, że zyski rosyjskie zostały bardzo zredukowane. Efekt bardzo kosztownej wojny okazał się minimalny, Rosja otrzymała jednak zwrot skrawka Besarabii, utraconego w r. 1856. Bismarck, mimo swej widocznej nieprzychylności dla Rosji, tak potrafił omotać jej nieudolną dyplomację, że zmusił Rosję nawet do sojuszu z Niemcami i Austrią (tzw. sojusz trzech cesarzy, 1881—7), po czym jednak Rosja w końcu potrafiła się otrząsnąć z tej zależności od Niemców i weszła w sojusz z Francją, mający już ostrze antyniemieckie. Mimo to przyjaźń obu dynastij oraz wyższej biurokracji i generalicji trwała nadal.

Początek XX w. przyniósł w dziedzinie zewnętrznej wydarzenia, które odbiły się jak najsilniej w dziedzinie wewnętrznej. Oto w r. 1904 carat zaplątał się w wojnę z Japonią, w której wskutek nieprzygotowania i nieudolności dowódców wojska rosyjskie poniosły klęskę. Już przed wojną wrzenie w masach było coraz silniejsze — teraz klęska tak bardzo obniżyła prestiż dynastii, rządu i władz w ogóle, iż doszło nie tylko do prawdziwie rewolucyjnych wystąpień robotniczych w ogromnych rozmiarach, do napadów chłopskich na dwory, ale także do buntów wojska i floty. Ostre represje, m. in.

rzeź robotników petersburskich w historycznym dniu 22 stycznia 1905, stały się początkiem przypływu fali rewolucyjnej. Car i klika rządząca w obawie przed nowym, jeszcze potężniejszym wybuchem zdecydowali się w końcu na wprowadzenie ustroju przynajmniej pozornie konstytucyjnego. W r. 1905 wprowadzono więc parlament („duma”), o prawach bardzo ograniczonych, do którego jednak masy przeforsowały znaczną ilość bardzo radykalnych posłów. Niezadowolony rząd rozwiązał parlament, ale nowe wybory przyniosły skład jeszcze radykalniejszy. Wobec tego Duma została ponownie rozwiązana i na podstawie specjalnie spreparowanej ordynacji wyborczej odbyły się „wybory” do trzeciej, która posiadała już dogodną dla rządu większość. Ale to tylko zwiększyło wrzenie w kraju, a czwarta Duma, wybrana w 1912 r., posiadała już znów większą ilość elementów bezwzględnie opozycyjnych.

Rewolucja 1905 r. zmusiła rząd do pewnych ustępstw także wobec Polski, gdzie robotnicy bardzo dzielnie demonstrowali (Łódź, Warszawa), zwłaszcza w dziedzinie szkolnictwa, ale za III Dumy (od 1907) wrócono do poprzedniego systemu ucisku. Nadto rząd postanowił oderwać Chełmszczyznę od reszty Królestwa i wcielić ją wprost do Rosji.

Postępowe i radykalne elementy rosyjskie, z założoną w r. 1893 partią rosyjskich socjaldemokratów na czele, były przekonane, że z panującym systemem nie może być kompromisu i tym silnie różniły się od innych bardziej zachowawczych ugrupowań opozycyjnych, jak „konstytucyjni demokraci” i in. Lenin, który w tym czasie kierował już ruchem socjaldemokratycznym, zorganizował pracę rewolucyjną w sposób wszechstronny: czasopismo „Iskra” od 1900, II zjazd i założenie partii socjaldemokratycznej, 1903, założenie Rady delegatów robotniczych w Petersburgu, 1905, itd. Jak rosły siły rewolucyjne, dowodzi fakt, iż np. w I Dumie było 17 socjaldemokratów, w II już 65, podczas gdy „kadetów” (konstytucyjni demokraci) w II było 91, a w I jeszcze 160. Od II zjazdu partii w roku 1903 zwyciężył w niej kierunek nadany przez Lenina, a przyjęty przez większość (= „bolszinstwo”,

stąd „bolszewicy“), nadający partii ścisłą organizację według zasad marksistowskich.

Mimo pozornego zwycięstwa reakcji w r. 1907, w rzeczywistości wrzenie wzmagало się ustawicznie i masy rosyjskie były gotowe do rewolucji. Rząd starał się odwrócić uwagę opinii w kierunku zagadnień zewnętrznych. Temu miała służyć polityka nowego ministra spraw zagranicznych Izwolskiego, który dążył do zapewnienia Rosji przeważającego wpływu na losy Cieśnin tureckich (Bosforu i Dardaneli), oraz na Bałkanach. W tym celu Izwolskij zawarł nowe porozumienie z Austro-Węgrami, które jednak nadużyły tego porozumienia i anektowały Bośnię-Hercegowinę, z ogromną szkodą dla interesów słowiańskich, 1908. To omal nie doprowadziło do wojny rosyjsko-austriackiej, w wyniku naprężenia serbsko-austriackiego, ale gdy Niemcy oświadczyły w Petersburgu, że poprą Austrię, Rosja musiała się wycofać, gdyż była do wojny zupełnie nieprzygotowana. Ten uszczerbek dla prestiżu usiłowała polityka carska powetować przez popieranie zbliżenia serbsko-bułgarskiego, co istotnie doprowadziło do sojuszu tych państw przeciw Turcji, 1912. Skierowanie uwagi społeczeństwa na tory polityki panslawistycznej, popierania Słowian przede wszystkim prawosławnych, z odległym celem opanowania przez Rosję Konstantynopola, istotnie powiodło się w dużej mierze i ułatwiło rządowi sytuację także w chwili wybuchu wojny 1914 r.

Silnie skomplikowały się w Rosji stosunki narodowościowe, wobec nieustępliwego stosunku prawicy do Polaków, Ukraińców itd. Ukraińcy, drugi co do liczebności naród słowiański, już od połowy XIX w. wysuwali zdecydowanie postulat uznania tej ich odrębności (sformułował go naukowo znakomity historyk Kostomarow, w rozprawie „Dwie narodowości ruskie“, 1861). Ale rząd zarówno Aleksandra II, jak jego następców, Aleksandra III i Mikołaja II, jednakowo nie zezwalał na wprowadzenie języka ukraińskiego do szkół i na wydawanie gazet w tym języku. Wszelkie objawy odrębności tępiąco bezwzględnie. Pewna poprawa nastąpiła dopiero

od roku 1905. I na Ukrainie szerzył się socjalizm (Drahomanow), masy ludowe organizowały się mimo wszelkich przeszkód w ruchu spółdzielczym i oświatowym („Proświta“). — Znacznie natomiast lepiej przedstawiało się położenie Ukraińców („Rusinów“, jak ich wtedy nazywano, podczas gdy w Rosji używano terminu „Małoross“) w Galicji wschodniej, gdzie posiadali oni równouprawnienie językowe jak Polacy, szkoły ludowe i średnie, oraz pewną ilość katedr na uniwersytecie lwowskim; już w r. 1873 powstało we Lwowie Towarzystwo Naukowe im. Szewczenki. Wskutek intryg austriackich dochodziło jednak do coraz ostrzejszych zatargów między Ukraińcami a Polakami; strona polska ujawniała niedostateczne zrozumienie sytuacji, a ukraińska ślepą nienawiść do polskości, która objawiła się w zamordowaniu namiestnika Polaka w r. 1908. — Ukraińcom na Bukowinie powodziło się nieco gorzej, zupełnie zaś źle pod wynaradawiającym uciskiem na Rusi węgierskiej (obecnej Ukrainie Zakarpackiej).

Pozostałe narody słowiańskie ujawniły w tym okresie, wszystkie bez wyjątku, znaczny stopień rozwoju we wszystkich dziedzinach.

Czesi w twardej, nieustępliwej walce z niemczyzną krok za krokiem zdobywali w Austrii nowe pozycje; w okresie 1863—79 byli w opozycji, domagając się przyznania krajom czeskim podobnej pozycji równouprawnionego z Austrią państwa, jaką uzyskały Węgry w r. 1867. Rząd chwilowo zgadzał się na częściowe uwzględnienie tych żądań, w rezultacie jednak, wskutek zwłaszcza opozycji Niemców czeskich, pragnących utrzymać swoje przywileje, cesarz Franciszek Józef (1848—1916) nie dotrzymał danej uroczyste obietnicy koronowania się na króla czeskiego. Wróciwszy do parlamentu w r. 1879, Czesi uzyskali np. rozdzielenie uniwersytetu praskiego na czeski i niemiecki (1882) i kolejno szereg innych zarządzeń w kierunku równouprawnienia z Niemcami. Najważniejsze dla nich zarządzenia językowe, które wydał Polak, ówczesny premier austriacki Badeni w r. 1897, zostały obalone przez szowinistów „wszechniemców“ austriackich. Dopie-

ro wprowadzenie powszechnego prawa wyborczego w Austrii (1907) przyniosło pewne drobne poprawy, na ogół jednak Czesi stale byli traktowani jako element drugorzędny. Wskutek wszakże ogromnego rozwoju handlu, przemysłu i rolnictwa stały się kraje czeskie mimo to najbogatszym stosunkowo składnikiem Słowiańszczyzny, a w tym leżały dla Czechów wielkie możliwości polityczne na przyszłość. Niestety od końca XIX w. pojawił się niepotrzebny spór o ziemię cieszyńską. Jeszcze w jednym kierunku szła ekspansja czeska, mianowicie ku zacieśnieniu związków ze Słowakami, których usilnie wspomagano w ich walce z madziaryzacją.

Słowacy osiągnęli po r. 1860 pewne ulgi kulturalne, m. in. kilka gimnazjów, założyli też jako centralną instytucję oświatową Macierz Słowacką (Matica Slovenská) w Turczańskim św. Marcinie. Po odzyskaniu odrębności państwowej przez Węgry w r. 1867, rząd tamtejszy rozpoczął jednak intensywną politykę madziaryzacyjną, przy czym gimnazja słowackie i Macierz uległy zamknięciu (1874—5). Słowacy bronili się, głównie dzięki patriotycznemu duchowieństwu, w którym od początku XX w. odgrywał wielką rolę prześladowany przez Węgrów Hlinka (w r. 1907 doszło do przelewu krwi w jego parafii wskutek gwałtów węgierskich). Słowacy są podzieleni pod względem wyznaniowym, na katolików (około 80 proc.) i protestantów. Ci ostatni, stanowiąc grupę ludności o wyższym wówczas poziomie kulturalnym, orientowali się ku Czechom, zgadzając się na postulat jedności narodowej czeskosłowackiej. Kierunek ten reprezentowało od r. 1898 czasopismo „Hlas“.

Zarówno w czeskim, jak w słowackim społeczeństwie odgrywał już od końca XIX w. coraz wybitniejszą rolę znakomity czeski filozof i socjolog, prof. Masaryk, który czeskiej myśli politycznej dał nowoczesne formy, a silnie przyczynił się do zbliżenia czesko-słowackiego.

Łużyczanie z trudem wegetowali, darzeni w II połowie XIX w. pomocą, najpierw okazywaną przez Polaków (Bogusławski, Parczewski), potem coraz systematyczniej przez Cze-

chów. Polak Bogusławski dał Łużyczanom silną podniechę do chowu dla ich walki obronnej z niemczyzną, wydając w r. 1861 pierwszą i dotychczas jedyną historię ich narodu, Parczewski zaś przyczynił się do założenia w dolnołużyckim Chociebużu w r. 1880 oddziału Macierzy Łużyckiej, który odtąd budził do życia bardziej jeszcze na niebezpieczeństwo zupełnej germanizacji narażoną Łużycę Dolną. Łużyczanie są wyznaniowo podzieleni na katolików (mniejszość) i protestantów. Mniejszość katolicka trzymała się, dzięki większej tolerancji rządu Saksonii, gdzie ci katolicy żyją, znacznie lepiej; m. in. z jej łona wyszedł największy poeta łużycki, Bart-Ćišinski (zm. 1907). Duchowym przywódcą Łużyczan stał się wybitny uczony językoznawca i historyk prof. Muka, a obok niego redaktor „Serbskich Nowin“ M. Smoleń.

Podobnie jak Czesi, rozwijał się i nieliczny naród słoweński, ale osiągnął politycznie mniej niż Czesi, m. in. nie potrafił osiągnąć osobnego uniwersytetu słoweńskiego w Lublanie, a w Karyntii i Styrii nadal podlegał usilnej germanizacji. W r. 1866 najbardziej ku zachodowi wysunięta część Słowenii, tzw. Słowenia Wenecka koło m. Udine (słow. Videm) dostała się pod władzę Włoch. Zarówno ci Słoweńcy, jak mieszkający w zachodniej części prowincji Gorica, w Trieście i Istrii byli zmuszeni prowadzić ustawiczną walkę z Włochami, którzy nie chcieli uznać przeważnie słoweńskiego charakteru tych okolic, a korzystali z poparcia władz austriackich. Tak w walce na dwie strony hartował się ten dzielny naród alpejski, który doszedł do bardzo wysokiego stopnia rozwoju kulturalnego i gospodarczego, likwidując u siebie niemal zupełnie analfabetyzm już z początkiem XX wieku, oraz organizując oświatę ludową i spółdzielczość.

Chorwaci po zawodzie, jaki ich spotkał ze strony Habsburgów po r. 1849, znosić musieli również ucisk germanizacyjny, a następnie zostali zmuszeni do ułożenia się na nierównych prawach z Węgrami. W r. 1868 doszło do ugody chorwacko-węgierskiej, w której Chorwacji zapewniono autonomię (własny rząd i sejm—„sabor“), ale wpływ Węgier był

we wszystkich dziedzinach przeważający. Nadto Węgrzy drogą swoistej interpretacji aktu umowy oderwali Rijeke od Chorwacji i podporządkowali ją bezpośrednio sobie („corpus separatum“), popierając tam element włoski przeciw Słowianom. Chorwaci szukali oparcia w hasłach jedności jugosłowiańskiej, przede wszystkim w zbliżeniu ze Serbami, którą to akcją kierował przede wszystkim wielki patriota, biskup Štrosmajer. Ufundował on w Zagrzebiu Akademię Umiejętności, którą nazwano Jugosłowiańską (1867; z kolei w r. 1872 zreorganizowano istniejącą już od początku XIX w. Akademię w Krakowie, w 1886 utworzono w Belgradzie, 1891 w Pradze, 1911 w Sofii). Prąd jugosłowiański zwyciężył nad kierunkiem odrębności chorwackiej, który reprezentował Kvaternik (był on m. i. w stosunkach z Polakami i w r. 1864 zawarł formalny sojusz z Polskim Rządem Narodowym, który ze swej strony wymógł na Węgrach obietnicę niepodległości dla Chorwacji). Kvaternik wzniecił w r. 1871 powstanie przeciw Habsburgom i ogłosił się królem, ale zginął w nierównej walce. Położenie mas ludowych było jak wszędzie w Austro-Węgrzech bardzo niekorzystne. To zaostrzało jeszcze bardziej antagonizmy narodowościowe.

Znaczne wzmocnienie kierunku jugosłowiańskiego przyniosło objęcie pod zarząd przez Austro-Węgry w r. 1878 dotychczas tureckiej prowincji Bośni-Hercegowiny. Żyjący tam Jugosłowianie (w jednej trzeciej muzułmanie, ale uważający się za Słowian) nie chcieli być ani Serbami ani Chorwatami, wobec czego jedynie możliwe było i jest rozwiązanie w duchu wspólnoty jugosłowiańskiej. W Bośni-Hercegowinie były szczególnie zaostrzone stosunki agrarne. Rząd wiedeński popierał feudalnych właścicieli ziemskich, przeciw którym stale burzyli się chłopci, żyjący w najcięższych warunkach. Konflikt socjalny zaoğniał jeszcze bardziej, i tak wystarczająco rozpalony, zatarg między serbskimi i chorwackimi patriotami a reakcyjnym reżimem Austro-Węgier. Rząd austriacki gnębił ideologię jugosłowiańską, ale nie potrafił przeszkodzić jej szerzeniu się; w r. 1905 doszło do stałego już porozumienia

między Chorwatami a żyjącymi w Chorwacji-Slawonii i Dalmacji Serbami, wobec czego rządy w sejmie krajowym objęła „koalicja serbsko-chorwacka“. Nastroje jugosłowiańskie wzmożyły się jeszcze po anektowaniu przez Austro-Węgry Bośni w r. 1908. Rząd próbował je zdusić falą prześladowań, skierowanych głównie przeciw Serbom, ale daremnie. Węgrzy ze swej strony, podejmowali próby madziaryzacji niejednokrotnie, ale spotykali zawzięty opór ze strony Chorwatów, którego nie złamało nawet chwilowe zniesienie autonomii przez cesarza Franciszka Józefa na wniosek rządu węgierskiego, 1912. Siły chorwackie musiały nadto kruszyć się na walkę z Włochami w Istrii i Dalmacji, których rząd nie chciał zjednoczyć z powrotem z Chorwacją. — W walce z madziaryzacją płynął też żywot Serbów południowo-węgierskich, których odrębność w tzw. Wojwodinie została zniesiona w r. 1860. Serbowie ci potrafili rozwinąć wysoko swą kulturę duchową i materialną (kraj to bardzo bogaty), w niejednym wyprzedzając swych rodaków z niepodległej Serbii.

Serbia przechodziła w XIX w. liczne zmiany dynastyczne i przewroty, posiadając władców przeważnie skłonnych do absolutyzmu, przeciw któremu bezustannie burzyło się chłopskie społeczeństwo serbskie. Najwybitniejszym z książąt był Michał Obrenović, który snuł szerokie plany wyzwolenia wszystkich chrześcijan bałkańskich spod władzy Turcji, zawierając w tym celu sojusze z Czarnogórą, Grecją i Rumunią, oraz układ z Bułgarami, 1868, przewidujący stworzenie wspólnego „Cesarstwa Jugosłowiańskiego“. Planów tych nie zrealizowano, a ks. Michał zginął, zamordowany z poduszczenia konkurencyjnej dynastii Karadjordjevićów, wygnanej przedtem z kraju. Plany antytureckie kontynuował jego następca Milan, który zaczął równolegle do powstania w Bośni i Hercegowinie, w r. 1876, w przymierzu z Czarnogórą, wojnę przeciw Turkom, ale Serbia poniosła w niej klęskę i tylko interwencja Rosji uratowała Serbów. W drugiej wojnie, 1878, Serbowie odnosili już pewne sukcesy i otrzymali na Kongresie Berlińskim niepodległość i znaczne

powiększenie terytorium, o Nisz i kilka innych powiatów. Niezadowolony z tych rezultatów, Milan jednakowoż szukał z kolei oparcia w Austrii. Z jej pomocą otrzymał tytuł królewski (1882) i zaatakował Bułgarię (1885), ale poniósł w wojnie tej klęskę. Odtąd Serbia, w której powtarzały się niepokoje wewnętrzne, wahała się między oparciem o Rosję lub Austrię, aż do śmierci ostatniego Obrenovića, zamordowanego w r. 1903. Na tron wrócili Karadjordjeviće, którzy za Piotra I prowadzili politykę ścisłego porozumienia z Rosją, a przeciw Austrii. M. in. w związku z aneksją Bośni przez Austrię omal nie doszło do wojny. W Serbii szerzył się wielki ruch patriotyczny, mający na celu przygotowanie narodu do wyzwolenia wszystkich ziem serbskich spod władzy austriackiej i tureckiej. Ruch ten łączył się z jugosłowiańskimi patriotami w Chorwacji, ale równocześnie ujawniał się też antagonizm serbsko-chorwacki w sprawie Bośni i Srijemu, co groziło starciem dwu nacjonalizmów: zapominano niekiedy o idei jugosłowiańskiej, która mogła pogodzić ambicje obu narodów. Gospodarczo i społecznie była Serbia ówczesna krajem silnie zacofanym, a działalność światlejszych umysłów, m. in. twórcy socjalizmu serbskiego Svetozara Markovića, nie mogła przynieść większych wyników wobec ostrego policyjnego reżimu za rządów Obrenovićów.

Niebezpieczeństwo starcia istniało również w stosunku do drugiego sąsiada Serbii, Bułgarów, mianowicie w związku z Macedonią, do której i Serbowie i Bułgarzy wysuwali pretensje (Serbowie dopiero po r. 1878), bez względu na fakt, że Słowianie macedońscy, tj. Macedończycy, nie chcieli być ani Serbami, ani Bułgarami, lecz chcieli rządzić sami sobą. Bułgarzy rozwinęli w Macedonii udatną agitację, która pozyskała tam istotnie wiele umysłów, a m. in. dla przekonania tych, którym nie wystarczała propaganda, założono w r. 1894 tzw. Wewnętrzną Macedońską Organizację Rewolucyjną (WMRO). Organizacja ta zbrojnie zwalczała Serbów i Greków na terenie Macedonii, a została opanowana przez zwolenników włączenia Macedonii do Bułgarii. Wszczęła ona w r. 1903 wielkie powstanie przeciw Turcji, które nie powiodło się zupełnie; zginął wte-

dy największy ówczesny działacz macedoński Goce Delčev. Powstanie skłoniło mocarstwa do opracowania szeregu reform mających zapewnić chrześcijanom macedońskim samorząd i równe prawa z muzułmanami. Reformy te przyniosły jednak niewiele, a Serbia i Bułgaria nadal dążyły do aneksji tego kraju.

W tym celu oba te państwa zawarły między sobą w r. 1912 sojusz antyturecki (zarazem antyaustriacki), który przewidywał podział Macedonii między oba państwa. Ludu macedońskiego o zdanie nie pytano.

Drugie państwo serbskie, Czarnogóra, stała się od r. 1851 księstwem świeckim. Czarnogórcy walczyli nadal pomyślnie z Turkami, zwolna zwiększając swe niewielkie terytorium; na Kongresie Berlińskim uzyskali uznanie międzynarodowe niepodległości i dostęp do Adriatyku, 1878. Ks. Mikołaj („Nikita“) Petrović-Njegoš wprowadził w końcu w r. 1905 ustrój konstytucyjny, a w pięć lat później przyjął tytuł królewski. Czarnogóra prowadziła politykę serbską. W r. 1908 gotowała się do wojny z Austro-Węgrami o Bośnię i Hercegowinę, w oparciu o Serbię i Rosję, z którą pozostawała w sojuszu. Wewnątrz kraju panowały jednak stosunki niepomyślne, wobec zacofanej administracji i ubóstwa ludności. Znaczna część Czarnogórców dążyła do zjednoczenia z Serbią, która posiadała, mimo wszystko, demokratyczniejszy reżim (zwłaszcza po r. 1903).

Bułgarzy wreszcie, po daremnych próbach porozumienia z Turcją, weszli ostatecznie na drogę zbrojnej walki o niepodległość, wywołując w r. 1876 wielkie powstanie (zginął wtedy ich znakomity poeta rewolucjonista Botev). Gwałty tureckie spowodowały w r. 1877 interwencję Rosji i po klęsce Turcji utworzenie w traktacie w San-Stefano (1878) autonomicznego księstwa Bułgarii, obejmującego Macedonię, z dostępem do Morza Egejskiego. Temu sprzeciwiła się Anglia, obawiająca się dopuszczenia Słowian do tego morza, wobec czego na Kongresie Berlińskim zmniejszono obszar Bułgarii znacznie. Macedonię pozostawiono Turcji, a z obszaru na południe od Bałkanów utworzono osobną autonomiczną prowincję p. n. Rumelia Wschodnia. Księstwo Bułgarii otrzymało dość liberalną kon-

stytucję, na wzór belgijskiej. W r. 1885 zamach przyłączył do Bułgarii Rumelię; powiększona w ten sposób Bułgaria była największym państwem bałkańskim (to spowodowało zawistnego króla Milana serbskiego do zaatakowania Bułgarii, która jednak atak ten zwycięsko odparła). Demokratyczne społeczeństwo bułgarskie musiało znosić rządy autokratów, jak ks. Aleksander Battenberg, a zwłaszcza jego następcę, ks. Ferdynand Koburski, który to władca skierował politykę bułgarską ku zbliżeniu z Austrią, wbrew sympatiom do Rosji, przeważającym w społeczeństwie bułgarskim. Mimo częstych kryzysów rządowych, postępował w pracowitym i oszczędnym narodzie bułgarskim rozwój materialny i kulturalny (uniwersytet w Sofii, 1889), państwo bogaciło się, a cała uwaga społeczeństwa była skierowana ku odzyskaniu granic z San-Stefano, co można było osiągnąć tylko przez wojnę z Turcją.

W tym celu zawarto wspomniany już wyżej, a przez Rosję popierany, sojusz z Serbią (oraz z Czarnogórą i Grecją) w r. 1912. Po szeregu zwycięstw nad Turkami, które przyniosły Bułgarii korzystną granicę w Tracji, z Adrianopolem, doszło jednak w r. 1913 do sporu z Serbami i Grekami o podział Macedonii, przy czym w nowej wojnie Bułgaria została pobita i utraciła większość swych zdobyczy; także Turcja odebrała Adrianopol, a Rumunia zabrała Bułgarii część wybrzeża czarnomorskiego (połudn. Dobrudża). Rozgoryczeni na Serbów, jakkolwiek sami sobie w dużej mierze winni, Bułgarzy odsunęli się teraz od Słowiańszczyzny — ku Austrii i Niemcom. Była to porażka dyplomatyczna Rosji carskiej.

VIII

SŁOWIAŃSZCZYNA 1914—1939: WYZWOLENIE I PIERWSZA NIEPODLEGŁOŚĆ

W okresie I wojny światowej 1914—18 Słowianie byli podzieleni przymusowo między dwa obozy walczące: po jednej stronie stała Rosja, Serbia i Czarnogóra, a po drugiej pozostałe narody słowiańskie, zmuszone służyć Niemcom i Austro-Węgrom (obok Polaków, Czechów, Słowaków, Chorwatów i Słoweńców należeli tu również Bułgarzy, popchnięci do tego przez króla-Niemca). Najtrudniejsze było położenie rozdartych między trzy państwa, Polaków.

W zaborze rosyjskim konserwatywna część społeczeństwa polskiego, widząc najgroźniejszego wroga w Niemcach, chciała zbliżenia z Rosją. Ale większość Polaków zwróciła się przeciw caratowi, spodziewając się, że po jego obaleniu porozumienie się z narodem rosyjskim nie będzie rzeczą trudną. Wprawdzie rząd carski pod wpływem opinii zachodniej zgadzał się przyznać Polsce po wojnie pewną autonomię, ale nie chciał słyszeć o zupełnej niepodległości. Do tej zaś zupełnie słusznie dążyli politycy polscy, zarówno w kraju, jak na Zachodzie, gdzie powstała we Francji armia polska. Chwilowa próba podjęta przez Niemcy i Austro-Węgry łudzenia Polaków majakiem „Królestwa Polskiego“ o nieokreślonych granicach, proklamowanego przez te dwa państwa w r. 1916, nie doprowadziła do niczego, zwłaszcza wobec zaostrenia kursu antypolskiego w Prusach i nawet w Galicji, przy pozorach ulg w tej ostatniej.

Zwrot zasadniczy przyniósł rok 1917. Rewolucja rosyjska uznała prawo narodu polskiego do niepodległości: pierwsza

(lutowa) jeszcze z pewnymi zastrzeżeniami, ale druga (październikowa), w całej pełni, przy czym nowa Rosja socjalistyczna ponadto w r. 1918 uroczyście przekreśliła wszystkie akty rozbiorów Polski. Przez to została otwarta droga do ułożenia stosunków polsko-rosyjskich na zupełnie nowej podstawie przyjaznego współżycia.

Z końcem r. 1918 powstała nowa Polska, uznana przez Traktat Wersalski. Nie miała ona jednak zdrowych podstaw. Otrzymała od zachodu tylko część ziem zagrabionych przez Prusy, natomiast na wschodzie zajęła znaczne obszary należące wprawdzie do Polski przedrozbiorowej i zawierające ważne ośrodki kultury polskiej, ale posiadające większość niepolską, białoruską i ukraińską. Wbrew najistotniejszemu własnemu interesowi, ówczesne rządy polskie nie zwracały uwagi na niebezpieczeństwo niemieckie, a głównego wroga widziały w Rosji radzieckiej, z którą toczono niepotrzebną wojnę w r. 1920. Również wobec drugiego sąsiada słowiańskiego, Czechosłowacji, nie prowadzono jedynie właściwej polityki wskazanej przez jednakowo obu państwom zagrażające niebezpieczeństwo niemieckie. Okupowanie polskiego Zaolzia przez Czechów w r. 1919 i różne późniejsze zadrażnienia wywołały atmosferę między obu państwami niechętną, a mimo wysiłków rozumnej części społeczeństwa polskiego, pragnącej porozumienia z obu słowiańskimi sąsiadami, rząd sanacyjny nie umiał znaleźć wspólnego języka ani w stosunku do ZSRR ani do Czechosłowacji.

Rosja carska rozpoczęła wojnę w r. 1914 właściwie niechętnie, zmuszona do tego przez swoje interesy strategiczne na Bałkanach, przez związanie z polityką mocarstw zachodnich i przez bezpośrednią agresję niemiecką. Stosunki dworu carskiego z niemieckim i interesy wyższych sfer rosyjskich bynajmniej nie tworzyły atmosfery przyjaznej dla wojowania z Niemcami, toteż wojnę prowadzono nieudolnie. Nieprzygotowana należycie do wojny, źle zaopatrzona i dowodzona, armia rosyjska, mimo dzielności żołnierza i początkowych sukcesów, odnoszonych kosztem olbrzymich ofiar, w końcu uległa nie-

przyjacielowi. W rządzie panował defetyzm i nawet wyraźne germanofilstwo. Popełniano olbrzymie nadużycia na szkodę wojska i mas pracujących, co wzmogło nastroje rewolucyjne i doprowadziło do wybuchu z początkiem r. 1917. Wobec zdecydowanego stanowiska mas robotniczych wojsko przeszło częściowo na stronę rewolucjonistów i ostatni car (Mikołaj II) złożył koronę. Ster objął rząd tymczasowy, złożony głównie z przedstawicieli umiarkowanych stronnictw prawicowych oraz centrowych, z udziałem socjalrewolucjonisty Kierzeńskiego. Rząd ten postępował chwiejnie, a rady delegatów robotniczych i żołnierskich uznały go za kontrrewolucyjny i wystąpiły przeciw niemu, pod kierownictwem Lenina, Stalina, Kalinina i Mołotowa, aby zdobyć rządy dla Rad (Sowieców). Energia i konsekwencja bolszewików zwyciężyły i porwały za sobą masy. Pod koniec roku, 7 listopada 1917 (25 października st. st., dlatego rewolucja październikowa) władza przeszła w ręce Sowieców, które natychmiast rozpoczęły przekształcać ustrój Rosji, zapowiadając przede wszystkim zawarcie sprawiedliwego pokoju, uregulowanie kwestii narodowościowej, nacjonalizację przemysłu i oddanie ziemi chłopom. Jednym z pierwszych aktów nowego rządu było unieważnienie rozbiórów Polski. Ponieważ jeszcze trwała wojna z Niemcami i Austro-Węgrami, nowy rząd zawarł z tymi państwami pokój w Brześciu (1918) i energicznie zaczął zwalczać kontrrewolucję. Po trzyletnich walkach wojska kontrrewolucyjne i czterem państw obcych im pomagających zostały zwyciężone. W r. 1920 toczyła się też wojna z Polską, zakończona pokojem w Rydze w r. 1921, jaki oddał Polsce znaczne obszary zamieszkałe przez większość białoruską i ukraińską.

Najważniejszym aktem przebudowy Rosji było utworzenie własnych narodowych republik radzieckich — obok Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej ((RFSRR), także Ukrainy, Białorusi i innych. Wszystkie te republiki złączyły się w r. 1922 w wielką federację nazwaną „Sojuz Socjalistycznych Sowieckich Republik” (SSSR), tj. Związek Socjalistycznych Republik Rad (ZSRR). Słowianie,

zgrupowani w republikach: rosyjskiej, białoruskiej i ukraińskiej, reprezentują ok. 75% ludności Związku.

Przed Związkiem stanęły olbrzymie zadania: odbudowy zniszczeń wojennych i całkowitej przebudowy w duchu gospodarki socjalistycznej. W szeregu kolejnych „pięciolatek“ systematycznie spełniano te zadania, przebudowując Rosję z państwa przeważnie rolniczego na potężne państwo przemysłowe; rolnictwo przeszło na system kolektywny (kołchozy). Wielką uwagę poświęcono rozbudowie siły zbrojnej, tworząc z Armii Radzieckiej najnowocześniejszą pod względem organizacji i techniki armię słowiańską.

Ogromną opieką otoczono naukę, literaturę i sztukę. W związku z tym również narody ukraiński i białoruski mogły już swobodnie rozwijać swą kulturę narodową. W Kijowie i Mińsku powstały uniwersytety i akademie nauk, oraz rozkwitać zaczęła literatura ukraińska i białoruska.

Było to możliwe, ponieważ w myśl zasad Lenina i Stalina została w zupełności rozwiązana kwestia narodowościowa. Każda narodowość otrzymała w ramach federacji radzieckiej własną państwowość, lub przynajmniej republikę autonomiczną, z możliwością nieskrępowanego rozwoju własnej kultury i języka. Wszystkie te zasady uświęciła nowa konstytucja ZSRR, zwana Stalinowską, uchwalona w r. 1936.

Nowe życie rozpoczęli również po I wojnie światowej Czesi i Słowacy. W czasie wojny prowadzili oni akcję dyplomatyczną i wojskową w Rosji i na Zachodzie, pod wodzą patryotów czeskich, filozofa prof. Masaryka i dra Beneša, oraz Słowaka, gen. Štefánika. Umieli oni pozyskać opinię świata dla swoich celów, a utworzone przez nich ochotnicze czeskosłowackie oddziały wniosły także swój wkład w dzieło zwycięstwa. W chwili upadku Austro-Węgier Czesi ogłosili 28 października 1918 niepodległość. Nowe państwo nazwano Republiką Czechosłowacką; pierwszym prezydentem został Masaryk, a osobną uchwałą zgłosili swój akces Słowacy, odrywając się od Węgier. Powstanie nowego państwa zatwierdziły traktaty mię-

dzynarodowe z r. 1919 i 1920 (St. Germain-en-Laye, Trianon, również Wersalski). Nowe państwo otrzymało historyczne granice Czech i Moraw z częścią b. Śląska austriackiego, oraz zamieszkałą przez Słowaków północną część Węgier; nadto została do Czechosłowacji włączona jako kraj autonomiczny Ukraina Zakarpacka („Podkarpatská Rus“). Sporna była tylko granica od strony Polski, na Śląsku Cieszyńskim, Spiszu i Orawie. Arbitraż mocarstw rozstrzygnął ten spór w roku 1920 w niepomysłny dla Polski sposób. Stosunki czechosłowacko-polskie układały się wskutek tego niepomysłnie, wbrew istotnemu interesowi obu państw i wbrew woli obu społeczeństw.

Czechosłowacja w okresie 1918—38 była państwem mającym wszelkie szanse pomyślnego rozwoju, gdyby nie dwie zasadnicze kwestie, których nie umiano rozwiązać. Chodziło o stosunek wzajemny Czechów i Słowaków oraz o mniejszość niemiecką. Czesi wysunęli fikcję jednolitej narodowości „czechosłowackiej“ i nie chcieli uznać prawa Słowaków do autonomii, co powodowało prądy separatystyczne w Słowacji, pod kierownictwem katolickiego stronnictwa ks. Hlinki, które silnie osłabiały odporność państwa. Istnienie zaś potężnej, liczącej 30% ogółu ludności, mniejszości niemieckiej, szukającej oparcia w Rzeszy, było stałym źródłem niepokoju, zwłaszcza po opanowaniu Niemiec przez hitleryzm, który rychło znalazł podatny grunt wśród Niemców czeskich. Podminowana od wewnątrz przez niezgodę stronnictw, i przez separatyzm słowacki, Czechosłowacja nie była zdolna do oparcia się poważnemu niebezpieczeństwu zewnętrznemu, mimo posiadania sojuszków z Francją i ZSRR. Po śmierci Masaryka (1935) i zajęciu fotelu prezydenckiego przez Beneša sytuacja zaczęła się, w związku z ogólnym rozwojem w Europie, silnie pogarszać. Rozbudowywany usilnie sojusz z Jugosławią i Rumunią przeciw Węgrom („Mała Ententa“) nie mógł tu nic pomóc.

W r. 1938, po zagarnięciu Austrii, hitleryzm zwiększył nacisk na Czechosłowację, podsycając zarazem akcję separatystów słowackich. Pozostawiona sama sobie (traktat sojuszu z ZSRR miał działać tylko w razie wystąpienia Francji i An-

glii, te zaś odmówiły pomocy), Czechosłowacja musiała poddać się losowi. Na konferencji w Monachium jesienią 1938, Anglia, Francja, Niemcy i Włochy, nie pytając się w ogóle Pragi o zdanie, przyznały Hitlerowi prawo zajęcia znacznych pogranicznych obszarów Czech, Moraw i Śląska, z ludnością niemiecką i liczną mniejszością czeską. Równocześnie sanacyjny rząd warszawski, wbrew nastrojom sympatyzującego z pobratymcami społeczeństwa polskiego, wymusił na Czechach zwrot Zaolzia. Faktyczne współdziałanie z Niemcami osłabiło tu w rezultacie pozycję samej Polski, przyczyniając się do okrażenia jej od południa i do wzmocnienia w ogóle pozycji Niemiec. Przede wszystkim zaś wywołało silne rozgoryczenie w społeczeństwie czeskim. Nie na tym koniec: Węgry, korzystając z poparcia Niemiec i Włoch, również uzyskały przyznanie sobie znacznej części południowej Słowacji i Ukrainy Zakarpackiej. Łącznie Czechosłowacja utraciła blisko 33% swego terytorium.

Zmniejszone i zubożałe państwo przeszło też przebudowę wewnętrzną. Słowacy uzyskali teraz pełną autonomię: z Czechosłowacji stała się Czecho-Słowacja, państwo dualistyczne (obok rządu centralnego istniał także krajowy rząd słowacki). Zarówno w krajach czeskich jak w Słowacji do głosu przyszły elementy prawicowe, faszyzujące, które ułatwiły Berlinowi dalsze postępy. Niemcy poddały Pragę i Bratysławę ścisłej kontroli i przygotowywały nową akcję. Rządzący w Pradze agrariusze czescy nie myśleli o oporze; nowy prezydent (po rezygnacji dra Benesza po Monachium Hácha był marionetką niemiecką. Klerykalni ludowcy słowaccy kierowani przez zdrajców Tisę i Tuke, na żądanie Berlina ogłosili 14 marca 1939 oderwanie się Słowacji i utworzenie „niepodległej“ republiki słowackiej, a równocześnie Hitler wymusił na rządzie praskim zgodę na zajęcie Czech i Moraw przez armię niemiecką, po czym 15 marca kraje czeskie zostały jako „Protectorat Czech i Moraw“ z iluzoryczną autonomią włączone w skład Rzeszy Niemieckiej. „Republika Słowacka“ przyjęła opiekę polityczną i wojskową Niemiec, zajmując teraz zdecydowanie

antypolskie stanowisko. Równocześnie Węgry zajęły resztę Ukrainy Zakarpackiej. Spośród państw słowiańskich tylko ZSRR protestował przeciw bezprawnej akcji Hitlera.

Słowianie południowi przechodzili podobne koleje.

Serbia, zaatakowana w lecie 1914 przez Austro-Węgry, a w rok później także przez Bułgarię, uległa, po początkowych sukcesach, przemocy wrogów; z początkiem 1916 upadła także walcząca razem z Serbią Czarnogóra. Zreorganizowana na Zachodzie, armia serbska wygnała w r. 1918 okupantów i przyczyniła się do wyzwolenia ziem południowo-słowiańskich należących dotąd do Austro-Węgier. Ziemie te dążyły do wyzwolenia od dawna i w r. 1917 przedstawiciele ich zawarli z rządem serbskim (na wyspie Korfu) układ postanawiający utworzenie wspólnego państwa pod nazwą Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców (SHS); formę monarchiczną narzuciła tu Serbia i zrealizowała ten plan z końcem r. 1918. Formalnie rządził król serbski Piotr I Karadjordjević, w rzeczywistości zaś jako regent, skłonny do absolutyzmu syn jego Aleksander, król od r. 1921.

Większość ludności nowego państwa nie życzyła sobie jednak takiego właśnie ustroju, dalekiego od demokracji, centralizmem swoim przy tym bardzo niekorzystnego dla wyżej od Serbii stojących pod względem gospodarczym i kulturalnym ziem chorwackich i słoweńskich. Złączeni w nowym państwie Serbowie, Czarnogórcy, Chorwaci, Słoweńcy i Macedończycy (narodowości tych ostatnich centraliści serbscy w ogóle nie uznawali i zmuszali ich do deklarowania się jako Serbowie), wykazywali bardzo różne poglądy na sprawę ustroju, wszyscy jednak zgodnie występowali przeciw centralizmowi i przeważnie przeciw monarchii. Rząd królewski przeciwnie: zwalczał zarówno prądy federalistyczne, jak demokratyczne, zakazując m. in. działalności partii komunistycznej. Głównym ośrodkiem dążeń federalistycznych była Chorwacja, której przodujący polityk Radić żądał przebudowy państwa w duchu przyznania każdej narodowości jak naj-

szerszej autonomii. Koła rządzące odpowiadały na to, że istnieje tylko „jedna narodowość jugosłowiańska” i na tym tle dochodziło do coraz ostrzejszych zatargów, które skończyły się zamordowaniem Radića w r. 1928 w gmachu parlamentu w Belgradzie. Kryzys, jaki przez to powstał i groził rozsadzeniem państwa, chciał zażegnać despotyczny król Aleksander I przez zniesienie konstytucji i wprowadzenie dyktatury w r. 1929; w związku z tym dotychczasowe Królestwo „SHS” otrzymało nową nazwę Jugosławii. Jednakowoż dyktatura (i kryptodyktatura od r. 1931, po narzuceniu przez króla nowej, antydemokratycznej „konstytucji”), nie mogły rozwiązać trudnego problemu. Masy burzyły się coraz bardziej, a grupy demokratyczne, pracujące w podziemiu, z komunistyczną partią na czele, zyskiwały coraz więcej zwolenników. Osobny rozdział przedstawiała tu coraz bardziej się jątrząca kwestia macedońska. W Macedonii jugosłowiańskiej Serbowie, nie uznający istnienia osobnej narodowości macedońskiej, narzucali przemocą język serbski, dołączając do ucisku politycznego i socjalnego jeszcze i narodowościowy. W Macedonii toczyła się w tym czasie bezustannie wojna domowa.

Po zamordowaniu Aleksandra I w r. 1934 przez spiskowców macedońskich i chorwackich, po daremnych próbach utrzymania kryptodyktatury, rząd belgradzki poszedł na częściowe ustępstwa, zarówno łagodząc — ale tylko w minimalnej mierze — ucisk policyjny, jak i uwzględniając, przynajmniej częściowo, postulaty Chorwatów. W r. 1939 zawarta została między rządem a Chorwatami umowa, na mocy której Chorwacja otrzymała daleko idącą autonomię. Przyszła ona jednak zbyt późno, by uspokoić wzburzone umysły.

O ile Czechosłowacja przez cały czas swego istnienia w pierwszym okresie (do r. 1938) prowadziła konsekwentną politykę zagraniczną współpracy z demokracjami zachodnimi a od r. 1935 także sojuszu ze Związkiem Radzieckim, inaczej zupełnie wyglądało to w wypadku Jugosławii. Ta ostatnia tylko w pierwszym okresie zajmowała podobne stanowisko. Później, podobnie jak Polska za czasów Becka, Jugosławia za-

częła szukać zbliżenia z państwami faszystowskimi: Niemcami i Włochami. To chwilowo przyniosło jej uspokojenie w zataргach granicznych z Włochami, ale podsycalo zarazem niezadowolenie społeczeństwa, a odsuwało na daleką metę szanse wyzwolenia setek tysięcy Jugosłowian pozostałych jeszcze po niesprawiedliwych dla Jugosławii traktatach z lat 1919 i 1920 pod władzą Włoch (Istria, Przymorze Słoweńskie, Triest, Rijeka) i Austrii (Karyntia, od r. 1938 w ramach Niemiec).

Pozostaje Bułgaria. Rozgoryczoną klęską 1913 r., Bułgaria zajęła w chwili wybuchu I wojny światowej stanowisko wyczekujące. Wbrew woli społeczeństwa król Ferdynand zaatakował w r. 1915 Serbię i chwilowo odzyskał Macedonię, ale w trzy lata później wyczerpana Bułgaria musiała złożyć broń i nie tylko utraciła zdobycze wojenne, lecz także pewne dalsze obszary, m. in. dostęp do Morza Egejskiego. Kraj znalazł się w ciężkiej sytuacji gospodarczej, a trudności mnożyły się wskutek licznych przesileń wewnętrznych. Po wojnie ujął ster przywódca radykalnego stronnictwa chłopskiego Stambolijski, wprowadzając pewne reformy społeczne oraz starając się o zbliżenie z Jugosławią. To głównie było przyczyną obalenia go przez spisek prawicowy w r. 1923, po czym nastąpił trwający aż do r. 1934 okres rządów prawicy; masy burzyły się niejednokrotnie przeciw temu reżimowi (1923, 1925 i in.). Król Borys III oparł się na Włochach faszystowskich i wojsku, a stosunki z Jugosławią uległy zaognieniu, głównie wskutek terrorystycznej działalności rewolucjonistów macedońskich z WMRO, znajdujących azyl w Bułgarii. Dopiero nowy przewrót w r. 1934, dokonany przez postępową inteligencję, wprowadził zmianę stosunków, likwidując WMRO i dokonując zbliżenia do Jugosławii i ZSRR. Król potrafił jednak po pewnym czasie odzyskać pełnię władzy i znowa wprowadzał system poprzedni, zbliżając Bułgarię do państw faszystowskich.

Wielką rolę odgrywał w tym rewizjonizm bułgarski, tj. dążność do odzyskania ziem utraconych w r. 1913 i 1919. Rewizjonizm ucichł po r. 1934, a wzmoógł się znów w 1938, w związku z akcją Niemiec i Węgier.

W okresie 1919—39 stosunki wzajemne między państwami słowiańskimi pozostawiały wiele do życzenia. Przede wszystkim, istniała wzajemna nieufność między ZSRR a pozostałymi państwami słowiańskimi, spowodowana przez nieznamość wzajemną oraz przez tendencyjną politykę niedemokratycznych rządów w Polsce, Jugosławii i Bułgarii; w mniej-szej nieco mierze, również i Czechosłowacji. Jak wiemy, Polska prowadziła nawet wojnę z republikami radzieckimi w r. 1920, ale po jej zakończeniu nawiązała z nimi stosunki dyplomatyczne. Znacznie później uczyniły to pozostałe państwa słowiańskie (Czechosłowacja i Bułgaria w 1934 r., Jugosławia w 1940!). Minimalna była wymiana gospodarcza między państwami słowiańskimi.

Wszczynano pewne akcje słowiańskie, ale ograniczały się one do spraw nieraz abstrakcyjnych. Przede wszystkim zaś — prowadzono je bez Rosjan, Ukraińców i Białorusinów. Jasne jest, iż akcje te w danych warunkach miały charakter polowiczny i nie mogły być trwałe. Niedemokratyczne rządy mniejszych państw słowiańskich, nie wyłączając Polski, nawet nie zezwalały swym obywatelom na poznawanie stosunków w ZSRR, trudno więc było mówić o współpracy ogólnosłowiańskiej w tym okresie. Jedyne odcienie trwalszej współpracy słowiańskiej istniał między Czechosłowacją a Jugosławią w ramach sojuszu Małej Ententy, skierowanego przeciw Węgrom. Poza tym, jak wiemy, złe były stosunki polsko-czechosłowackie, oraz polsko-radzieckie. Dobre za to polsko-jugosłowiańskie i polsko-bułgarskie ograniczały się do słabej wymiany kulturalnej. Nieco żywsze były stosunki gospodarcze między Czechosłowacją a obu państwami południowo-słowiańskimi, ale niebawem silny nacisk ekonomiczny

Niemiec na te ostatnie zaczął w ich gospodarce grać decydującą rolę, co odbiło się także na ich całkowitym wciągnięciu w orbitę wpływów niemiecko-włoskich.

Sytuacja zaś międzynarodowa państw słowiańskich była taka, iż zaniedbywanie przez ich rządy możliwości zbliżenia z ZSRR było karygodnym błędem, który pociągnął za sobą nie dające się obliczyć szkody.

Polska i Czechosłowacja sąsiadowały z rewizjonistycznymi i bezwzględnie wrogo nastrojonymi Niemcami, które przygotowywały atak na te dwa państwa, między sobą niezgodne, a od niepewnych sojuszników na Zachodzie oddalone. Czechosłowacja coprawda zawarła w r. 1935 także sojusz z ZSRR, ale uwarunkowany w sposób, pozbawiający akt ten praktycznej wartości. Tylko zaś istotne oparcie o największe państwo słowiańskie z jego olbrzymim rezerwuarem ludzkim i materialnym, mogło zabezpieczyć Polskę i Czechosłowację przed koniecznością poddania się przemocy niemieckiej.

Jugosławia stała się również sąsiadem Niemiec od r. 1938, a od samego początku sąsiadowała z faszystowskimi i zaborczymi Włochami. Monarchia jugosłowiańska lekceważyła niebezpieczeństwo, a ze względu na możliwość uprawiania dyktatury w kraju nie chciała dopuścić w ogóle do nawiązania stosunków z ZSRR. Bułgaria, prowadząc rewizjonistyczną politykę, bliska była raczej Niemcom i Włochom. Zdecydowała się na politykę skierowaną przeciw Słowianom, co podobnie, jak w r. 1913 i 1918, pociągnęło za sobą fatalne następstwa.

Polska Becka posunęła się do zawarcia z Niemcami w r. 1934 układu nieagresji, chociaż hitlerowska Rzesza nie zamierzała żadnych układów dotrzymywać. Stosunki polsko-radzieckie w tym samym czasie były mniej więcej tylko poprawne, przy czym nie brakło i zatargów. O stałym po r. 1930 naprężeniu stosunków z Czechosłowacją była już wyżej mowa.

Czechosłowacja, posiadająca również sojusz z Francją i niepełny z ZSRR, oraz sojusz z Jugosławią i Rumunią przeciw Węgrom, otoczona była ze wszystkich stron przez państwa sobie niechętne. Wszystkie sojusze zawiodły w chwili

niebezpieczeństwa w r. 1938; ZSRR nie mógł przyjąć Czechosłowacji z pomocą wobec odmowy Polski i Rumunii przepuszczenia wojsk radzieckich przez odnośne terytoria tych państw.

Jugosławia posiadała sojusz z Czechosłowacją i Rumunią przeciw Węgrom, a z Grecją i Turcją przeciw Bułgarii, ale zupełnie nie była zabezpieczona przeciw swoim głównym wrogom, Niemcom i Włochom. I to się na niej pomściło tak samo, jak pomścił się na Czechosłowacji w r. 1938 brak odpowiedniego ułożenia stosunków z Polską, jak pomścił się i na Polsce brak sojuszu ze Związkiem Radzieckim oraz dopuszczenie do upadku Czechosłowacji. I Jugosławia beczynn timer przyglądająca się w r. 1938—39 atakowi niemieckiemu na Słowian północnych, padła w r. 1941 jego ofiarą. Brak oparcia się o ZSRR i brak zgody wzajemnej okazał się dla wszystkich tych państw słowiańskich w tym okresie największym nieszczęściem.

IX

SŁOWIANIE A II WOJNA ŚWIATOWA

Oto kalendarz kolejnych wydarzeń:

- 1 września 1939 — najazd niemiecki na Polskę.
- 6 kwietnia 1941 — najazd niemiecki na Jugosławię.
- 22 czerwca 1941 — najazd niemiecki na ZSRR.

Już z poprzedniego rozdziału wiemy, że jeszcze przed wybuchem wojny Niemcy anektowały kraje czeskie i podporządkowały sobie Słowację. W marcu 1941 zajęły wojskowo, za zgodą zdradzieckiego rządu sofijskiego, Bułgarię. W ten sposób od marca 1939 do lata 1941 wszystkie państwa słowiańskie z wyjątkiem ZSRR, znalazły się pod okupacją faszystów niemieckich.

Ogromna machina wojenna Niemiec szybko pokonała niedostatecznie do wojny przygotowaną Polskę. To było drugie z kolei państwo słowiańskie, które padło ofiarą agresji hitlerowskiej — po Czechosłowacji. (Zaznaczyć trzeba, że wtedy na terytorium Polski formowały się ochotnicze oddziały czeskie przy armii polskiej, które po załamaniu frontu polskiego przeszły do ZSRR). Polacy znaleźli się pod barbarzyńskim reżimem hitlerowców, tym samym, który już od pół roku wcześniej, jakkolwiek w pozornie łagodniejszej formie, ciążył nad krajami czeskimi, zorganizowanymi w Protektoracie Czech i Moraw. Inne zaś, rzekomo niezawisłe państwo zachodnio-słowiańskie, tzw. Republika Słowacka, była w istocie kolonią niemiecką, a rządzący tam zaprzędani Niemcom, Tiso, Tuka, Mach i in., nie ustępowali w służalczości wobec Niemiec kierowni-

kom „Protektoratu“ w rodzaju Háchy, Moravca i in. Ci słowaccy zdrajcy Słowiańszczyzny wysłali nawet swoje oddziały wojskowe na rozkaz Niemiec przeciw Polsce, a później przeciw ZSRR.

Faszystom niemieckim nie wystarczyło oczywiście podbić dwu państw słowiańskich. W programie swym dalszego tępienia, względnie podporządkowywania sobie Słowian, Berlin zwrócił dalej uwagę na już w dużej mierze zawisłe od Niemiec pod względem gospodarczym Bułgarię i Jugosławię. Sympatie króla Borysa III i premiera Filova do Niemiec i faszyzmu ułatwiły Hitlerowi akcję w Bułgarii, która w końcu dała się nakłonić, wbrew woli demokratycznej większości społeczeństwa, do przystąpienia z początkiem 1941 do tzw. Paktu Trzech, instrumentu, jakiego Niemcy używały dla podporządkowywania sobie mniejszych narodów i zmuszania ich do polityki antyradzieckiej. Jasne było bowiem, że najpoważniejszym wrogiem Niemiec jest i pozostaje największe państwo słowiańskie, ZSRR. Niemiecko-radziecki pakt o nieagresji zawarty w sierpniu 1939 był oczywiście tylko krótką pauzą, która miała niebawem przerodzić się w wojnę orężną. Dał on Rosji możliwość lepszego przygotowania się do ostatecznej rozprawy.

Chwilowo tak samo jak w Bułgarii, powiodło się Niemcom również w Jugosławii, gdzie germanofilski premier Cvetković również zdecydował się przystąpić do Paktu Trzech. Natychmiast jednak po podpisaniu tego aktu Cvetković został obalony przez zrewolucjonizowane masy, które żądały solidarności z państwami słowiańskimi i demokracjami zachodnimi. Nowy rząd zajął zupełnie odmienne stanowisko, a odpowiedzią rozwścieżonych Niemiec był równie zdradziecki atak na Jugosławię w dniu 6 kwietnia 1941, jak na Polskę 1 września 1939. Niemcy wykorzystały przy tym zdradę Borysa III, który złamał zawarty z Jugosławią w r. 1937 traktat wieczystej przyjaźni, i zaatakowały Jugosławię również od wschodu, z terytorium bułgarskiego. Atak ten był szczególnie dla armii jugosłowiańskiej groźny, gdyż odciął ją od sprzymierzonej

Grecji i mającej nadejść stamtąd pomocy angielskiej. Po dwu tygodniach beznadziejnej walki na kilku frontach (Jugosławię zaatakowały nadto Włochy z dwu stron, oraz Węgry) armia jugosłowiańska musiała kapitulować, ale nie kapitulował lud. Masy wszczęły przygotowania do walki partyzantkiej, pod kierownictwem Komunistycznej Partii Jugosławii z marszałkiem Tito na czele.

Berlin wykorzystał również fakt zbyt późnego przyznania autonomii Chorwatom (lato 1939) i znalazł możliwość osłabienia walczącej Jugosławii od wewnątrz. U boku wkraczających armii niemieckich i włoskich stanęli faszyci chorwaccy pod wodzą Pavelića, którzy przez swoich agentów wywoływali wrzenie na tyłach armii jugosłowiańskiej. Za poparciem Niemiec Pavelić obwołał zaraz w kwietniu 1941 w Zagrzebiu tzw. Niepodległe Państwo Chorwackie, które w istocie nie było ani niezawisłe, ani nie było państwem, ani nie było chorwackie, stało się tylko drugą Słowacją, kolonią niemiecką dla łatwiejszego wykorzystywania podbitych terenów i dla siania zamętu między Jugosłowianami. Niedługo potem Niemcy zezwolili na utworzenie zawiązku państwa serbskiego pod rządami faszyzującego również gen. Nedića, a Włochy ze swej strony usiłowały wskrzesić dawne państwo czarnogórskie (co im się nigdy w rezultacie nie udało).

Zamiary Niemiec były jasne: zniszczyć Słowian biologicznie. Wychowani przez Niemców faszyci słowaccy, czescy, chorwaccy, serbscy i bułgarscy (później znaleźli się także w Słowenii), na rozkaz Berlina prześladowali demokratów i Żydów, uprawiali agitację antyradziecką i w ogóle tworzyli ze swoich krajów miniaturowe Niemcy.

Jednakowoż stwierdzić trzeba z naciskiem, że masy ludowe w krajach okupowanych przez Niemców bynajmniej nie stały po stronie swoich sfaszyzowanych rządów. Wszędzie powstawały grupy oporu, przeważnie kierowane przez komunistów, którzy mieli największe doświadczenie w akcji konspiracyjnej, gdyż już na wiele lat przed wojną byli zmuszeni do konspiracji i do zwalczania krajowych form faszyzmu. Gru-

py oporu oczekiwały pomocy od największego państwa słowiańskiego.

Hitler zamierzał napaść na ZSRR już na wiosnę 1941 i właśnie dlatego chciał zabezpieczyć sobie flankę od południa przez przyciągnięcie Jugosławii do „Paktu Trzech“. Gdy to się nie udało, projektowany atak musiał ulec opóźnieniu i ZSRR zyskał trzy miesiące drogocennego czasu na dalsze przygotowanie do obrony. Pokrzyżowało to ogromnie plany wojenne Niemiec i tym trzeba sobie m. in. tłumaczyć specjalnie ostrą reakcję Hitlera na ostateczne odrzucenie Paktu przez Jugosławię. Barbarzyństwa niemieckie w Jugosławii przewyższały wszystko, co przedtem Niemcy już pokazały światu.

Polityka radziecka uważnie śledziła postępy hitlerowców w Europie. Już w r. 1940 komisarz (obecnie minister) Mołotow w czasie swej wizyty w Berlinie ostrzegał Niemcy przed dalszą ekspansją, podkreślając zainteresowanie ZSRR dla państw południowo-słowiańskich. Równocześnie dyplomacja radziecka rozwijała usilną akcję w Jugosławii i Bułgarii, ostrzegając je przed wiązaniem się z Hitlerem. W Bułgarii wpływ niemiecki na rząd Filova okazał się jednak silniejszy i wojska niemieckie w marcu 1941 wkroczyły do Bułgarii za zgodą gabinetu sofijskiego. Wobec tego rząd ZSRR ponownie ostrzegł Niemcy, równocześnie zaś wszczęte zostały przygotowania do zawarcia paktu jugosłowiańsko-radzieckiego. Porozumienie między obu państwami zostało ostatecznie zawarte w nocy na 6 kwietnia 1941, w którym to dniu Hitler zaatakował Jugosławię. Bezpośredniej pomocy rząd radziecki nie mógł już Jugosławii okazać. Ale najbliższe wypadki udowodniły, że jedyną ostoją i nadzieją Słowian jest ZSRR.

Wystąpienie Niemiec przeciw Związkowi Radzieckiemu 22 czerwca 1941 r. ujawniło niebywałą siłę odporną narodów wschodnio-słowiańskich oraz ogromny radziecki potencjał wojenny, o wiele wyższy niż któregośkolwiek innego państwa słowiańskiego przed r. 1939.

Równocześnie zaś wojna niemiecko-radziecka zapoczątko-

wała okres nowej, wszechstronnej i owocnej współpracy słowiańskiej. W oparciu o ZSRR zaczęły się organizować nowe siły zbrojne podbitych już przedtem przez Niemcy narodów słowiańskich: polskie i czeskosłowackie, a także doszło do wzmożenia akcji oporu w Jugosławii i Bułgarii. Jednakowy los narodów słowiańskich pod okupacją niemiecką i głośno przez Niemcy wypowiedane hasło wytěpienia Słowian, zjednoczyły duchowo wszystkie narody słowiańskie wokół jedyne-go jeszcze istniejącego i broniącego się państwa słowiańskiego. Czynniki radzieckie ujrzały również w idei słowiańskiej, pojętej jako ruch mas ludowych przeciw atakowi niemieckiemu, jeden więcej element skutecznej walki obronnej. Na imperialistyczny, nacjonalistyczny panslawizm sprzed r. 1914, dążący do opanowania innych krajów słowiańskich, nie było oczywiście miejsca w ZSRR, ale dla nowej współpracy demokracji słowiańskich przeciw hitleryzmowi miejsce, oczywiście było, gdyż w każdym razie trzy czwarte ludności Związku należą do rodziny słowiańskiej. Druga wojna światowa przyniosła zatem akces do współpracy słowiańskiej ze strony największego państwa słowiańskiego. To było oczywiście najbardziej pozytywnym momentem dla rozwoju tej współpracy, która przed r. 1939 nie mogła się w pełni rozwijać.

I oto w sierpniu 1941 zebrał się w Moskwie pierwszy wiec wszechsłowiański z udziałem czołowych działaczy politycznych i kulturalnych wszystkich narodów słowiańskich (jedynie Łużyczanie nie mieli możliwości wysłać tam swego przedstawiciela). Kongres postanowił zorganizować intensywną akcję antyniemiecką i antyfaszystowską wśród wszystkich Słowian świata dla skoordynowania sił w celu wspólnej obrony. Jako ciało wykonawcze utworzono Komitet Wszechsłowiański w Moskwie, który uczynił bardzo wiele dla zrealizowania zamierzeń całej akcji. Corocznie odbywające się odtąd w Moskwie wiece wszechsłowiańskie mogły z zadowoleniem patrzeć na swoje dzieło. Padło hasło: „Do broni, Słowianie!” — i istotnie po raz pierwszy w dziejach wszystkie patriotyczne

czynniki słowiańskie znalazły się obok siebie, na jednym froncie obrony wolności narodu i jednostki.

Narody słowiańskie broniły się dzielnie. Obok Kutna, Warszawy i Helu błyszczą nazwy: Moskwa—Leningrad—Stalingrad. Obok nich nazwy wielu innych miejsc zwycięskiej walki obronnej w ZSRR i w Jugosławii. Tam bowiem od lata 1941 walczyły oddziały partyzanckie pod wodzą późniejszego marszałka Józefa Broza-Tito, które przez cztery lata potrafiły oprzeć się ogromnej przewadze nieprzyjaciela. Tak jak Armia Czerwona, obok której walczyły oddziały nowoutworzonego Wojska Polskiego oraz formacje czeskosłowackie, usunęła w końcu w okresie r. 1944—5 nieprzyjaciela z granic ZSRR, podobnie dokonała tego na terytorium Jugosławii w tym samym czasie Armia Narodowo-Wyzwoleńcza. Również w Bułgarii walczyli nieustannie partyzanci przeciw okupantom niemieckim i krajowym faszystom, osiągając w końcu jesienią 1944 zupełną przewagę. Nowy zaś rząd sofijski wysłał zreorganizowane wojska bułgarskie przeciw Niemcom, wobec czego obok wojsk jugosłowiańskich i Armii Czerwonej także bułgarska siła zbrojna przyczyniła się do wygnania okupanta z ziem Jugosławii. Nie zabrakło wreszcie w czynie zbrojnym również Słowaków: patrioci słowaccy wznieśli w sierpniu 1944 r. powstanie przeciw Niemcom i ich słowackim służalcem w Bratysławie i przez parę miesięcy wytrwale opierali się przewadze nieprzyjaciela. Stworzony w Bańskiej Bystrzycy rząd rewolucyjny przygotował zręby nowej, demokratycznej Słowacji i proklamował wskrzeszenie Republiki Czechosłowackiej. W górach pogranicza słowacko-morawskiego działali również partyzanci czescy. A więc wszystkie narody słowiańskie, z wyjątkiem tak nielicznych Łużyczan, wzięły udział w akcji zbrojnej cporu przeciw hitleryzmowi i faszyzmowi. Honor pierwszeństwa i największej wytrwałości w najgorszych warunkach należy się tutaj narodowi polskiemu, który od września 1939 nie złożył nigdy broni.

Równoległe z wojskową, rozwijała się także dyplomatyczna współpraca słowiańska. ZSRR uznał w lipcu 1941 polski

rząd gen. Sikorskiego i rząd czeskosłowacki. Z oboma zawarte zostały umowy wojskowe normujące tworzenie oddziałów ochotniczych polskich i czeskosłowackich na terytorium ZSRR. Nadto czynniki radzieckie utrzymywały ożywiony kontakt z ruchem partyzanckim w Jugosławii i Bułgarii. Z Czechosłowacją została przez ZSRR zawarta nadto w grudniu 1943 dalsza umowa o ścisłej powojennej współpracy i sojuszu wojskowym przeciw ewentualnemu wznowieniu agresji hitlerowskiej. Z powodu antyradzieckich nastrojów i wystąpień rządu polskiego w Londynie, ZSRR zerwał z nim stosunki dyplomatyczne, otoczył natomiast opieką polskie czynniki demokratyczne, grupujące się wokół Związku Patriotów Polskich w ZSRR. Utworzony na wyzwolonej polskiej ziemi Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego objął władzę na oswobodzonej przez Armię Czerwoną części terytorium polskiego z ośrodkiem w Lublinie, a od stycznia 1945 przetworzył się w Rząd Tymczasowy, który obejmował administrację coraz to dalszych połaci ziemi polskiej w miarę wyzwalań ich przez Armię Czerwoną i Wojsko Polskie.

W Jugosławii kierowniczym czynnikiem była Antyfaszystowska Rada Wyzwolenia Narodowego Jugosławii. Ciało to na swej II sesji w mieście Jajce w listopadzie 1943 uchwaliło zręby nowego ustroju Jugosławii jako demokratycznej federacji pięciu narodów: Serbów, Czarnogórców, Macedończyków, Chorwatów i Słoweńców. Tak trudną kwestię macedońską rozwiązano teraz możliwie najlepiej przez uznanie odrębności narodowej Macedończyków, a podobnie uznano i odrębność Czarnogórców. Każdy z tych narodów miał od chwili wyzwolenia żyć we własnym zupełnie autonomicznym kraju, z osobnym rządem i sejmem krajowym. Tylko pewne kwestie, jak polityka zagraniczna, waluta i cła oraz armia miały być zastrzeżone dla rządu centralnego. Przebudowa ta była najszcześliwszym rozwiązaniem, jakie można było sobie dla Jugosławii wyobrazić. Daje ona gwarancję, że różne smutne wydarzenia sprzed r. 1939 już się nie powtórzą i że narody Ju-

gosławii nareszcie znalazły właściwą dla siebie drogę współżycia.

Również w sąsiedniej Bułgarii ruch oporu przybierał na sile. Król Borys III padł już w r. 1943 ofiarą swej filoniemieckiej polityki, w imieniu zaś małoletniego jego następcy Symeona II rządzili regenci. Ale we wrześniu 1944 nastąpił przewrót, który usunął od władzy elementy reakcyjne i chwiejne, a oddał rządy w ręce Frontu Ojczyźnianego, ugrupowania stronnictw demokratycznych. Przestępców wojennych oddano pod sąd ludowy, przy czym najbardziej winni przyłączenia Bułgarii do obozu niemieckiego, z b. regentem ks. Cyrylem i b. premierem Filovem na czele, zostali skazani na karę śmierci. Podobna sprawiedliwość została lub zostanie wymierzona jugosłowiańskim przestępcom wojennym, o ile dostali się w ręce armii wyzwolenia narodowego lub zostali wydani przez Aliantów (Nedić popełnił samobójstwo w sądzie w Belgradzie, a Pavelića jeszcze nie wydano). Oczywiście po smutnej pamięci „państwie chorwackim“ nie zostało ani śladu.

Nie inaczej było w wyzwolonej Czechosłowacji. Emigracyjny rząd czechosłowacki z prezydentem republiki Benešem i premierem Fierlingerem na czele przybył do wyzwolonych Koszyc w kwietniu 1945 i stamtąd ogłosił podstawy nowego ustroju, według których Czechosłowacja będzie nadal republiką demokratyczną, ale mieć będzie ustrój właściwie dualistyczny, albowiem Słowacja otrzymała zupełną autonomię, z zastrzeżeniem jedynie kwestii dotyczących polityki zagranicznej, walutowych i wojskowych dla kompetencji rządu centralnego. W pierwszych dniach maja 1945 wybuchło w Pradze powstanie, które po kilkudniowych walkach, przy pomocy Armii Czerwonej, usunęło zupełnie wojska niemieckie ze stolicy Czechosłowacji. Marionetkowy prezydent Hácha i rząd „Protektoratu“ zostali uwięzieni, władzę zaś objął przybyły po kilku dniach do Pragi legalny rząd czechosłowacki. Równo-

wcześnie upadła oczywiście i „Republika Słowacka“, której przywódcy zbiegli do Niemiec, po czym Alianci wydali ich władzom czechosłowackim.

Dnia 8 maja 1945 nastąpiła ostateczna kapitulacja Niemiec. Całe terytorium Słowiańszczyzny, z wyjątkiem kilku niewielkich regionów, zostało wyzwolone.

X

RZUT OKA NA DZIEJE POWOJENNE

Ostateczna kapitulacja Niemiec nie zakończyła jeszcze wszystkich działań wojennych. Trwała jeszcze wojna z Japonią, przeciw której wystąpił teraz także ZSRR, co doprowadziło również do kapitulacji Japonii w dniu 2 września 1945. Dopiero teraz pokój zapanował na granicach Słowiańszczyzny i w Europie i w Azji.

Przed narodami słowiańskimi stało obecnie potrójne zadanie: 1) utrwalenia osiągnięć wojennych przez zabezpieczenie pokoju powszechnego; 2) odbudowy zniszczonych przez wojnę obszarów; 3) wzmocnienia węzłów przyjaźni wzajemnej.

W ciągu lipca 1945 odbywały się w Poczdamie koło Berlina narady między generalissimusem Stalinem, prezydentem Trumanem i premierem W. Brytanii, najpierw Churchillem, potem zaś Attlee. W dniu 2 sierpnia obrady zostały zakończone. Zawarto porozumienie w następujących sprawach: 1) Utworzenia stałej Rady Ministrów Spraw Zagranicznych ZSRR, Stanów Zjednoczonych, W. Brytanii, Chin i Francji, która zajmie się przygotowaniem traktatów pokojowych przede wszystkim z satelitami Niemiec (Włochy, Rumunia, Bułgaria, Węgry, Finlandia), oraz z Niemcami; 2) Niemcy będą okupowane przez armie sojusznicze (we wschodniej części przez Armię Radziecką), a zarząd międzysojuszniczy ma przygotować całkowitą przebudowę psychiczną, społeczną i gospodarczą Niemiec w duchu zasad Narodów Zjednoczonych; 3) Niemcy będą musiały zapłacić poszkodowanym przez nie

narodom odpowiednie odszkodowania wojenne; 4) Królewiec z częścią Prus Wschodnich zostaje oddany ZSRR; 5) Uznany został polski Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej i pod zarząd Państwa Polskiego zostały przekazane dotychczasowe terytoria niemieckie na wschód od linii wiodącej od Świnoujścia wzdłuż Odry i Nysy Łużyckiej do granicy czechosłowackiej, przy czym ma być z tych terenów bezpowrotnie wysiedlona ludność niemiecka; 6) traktat pokojowy z Włochami ma być przygotowany przed innymi; 7) działalność Komisji Kontroli działających w Rumunii, Bułgarii i na Węgrzech ma być ulepszona.

Dzięki tym niezmiernej wagi postanowieniom trzech największych mocarstw świata, Polska i z nią cała Słowiańszczyzna odniosła swój największy terytorialny sukces w czasach nowożytnych: odzyskane zostały prastare ziemie słowiańskie po Odrę i Nysę Łużycką, które od wielu set lat należały już do Niemiec i na których ludność słowiańska była w ciągu wieków częściowo wytępiona lub zniemczona.

W ten sposób Polska uzyskała strategicznie i gospodarczo korzystną nową granicę od strony Niemiec, wraz z długim wybrzeżem morskim od Szczecina aż poza Gdańsk. W najkrótszym czasie potem (16. VIII. 1945) została ustalona nowa granica polsko-radziecka, idąca wzdłuż tzw. Linii Curzona, która na obszarze Podlasia i wzdłuż Bugu odpowiada mniej więcej zachodniej granicy Rosji osiągniętej przez tę ostatnią przy III rozbiorze Polski, a wzdłuż Sanu mniej więcej odpowiada rozgraniczeniu ludności polskiej i ukraińskiej. W ten sposób Polska zrzekła się obszarów zaludnionych przez większość nie-polską, ograniczając się do ziem rdzennie polskich. Jakkolwiek bolesna być musiała utrata tak ważnych ośrodków kultury polskiej, jak Lwów i Wilno, rozstrzygnąć musiał fakt, iż większa część ludności ziem wschodnich do Polski należeć nie chciała, a nie można było zlekceważyć woli tej ludności dla złączenia z Polską stanowiących mniejszość tamtejszych Polaków. Polska ludność zza Bugu i Sanu w myśl porozumienia polsko-radzieckiego miała być przesiedlona do Polski,

a ukraińska i białoruska z ziem leżących na zachód od nowej granicy. Ta akcja przesiedleńcza została ukończona w r. 1947.

Również wtedy, w lecie 1945, podobne przesunięcie granicy nastąpiło na południe od Karpat, gdzie Czechosłowacja odstąpiła ZSRR tzw. Ukrainę Zakarpacką. W ten sposób, jeśli dodamy tu fakt, iż już w r. 1940 Ukraińcy z północnej Bukowiny i wybrzeża besarabskiego weszli w skład Ukrainy, wszyscy Ukraińcy i Białorusini zostali zjednoczeni w swoich państwach wchodzących w skład ZSRR.

Granica między Czechosłowacją a Polską pozostała taka jak w 1937 r., ale rząd polski spodziewa się załatwienia tej sprawy przez sprawiedliwe porozumienie zgodne z pragnieniami obu społeczeństw. Czechosłowacja wysunęła żądania drobnej poprawy granic od strony Niemiec, Austrii i Węgier; w tym ostatnim punkcie postulaty jej zostały już spełnione w traktacie pokoju z Węgrami zawartym w lutym 1947 r.

Poważne problemy graniczne miała przed sobą Jugosławia, która słusznie domagała się naprawy niesprawiedliwości popełnionej na Chorwatach i Słoweńcach w r. 1919 i 1920, od strony Włoch i Austrii. Trzy czwarte żądań jugosłowiańskich zrealizował wkońcu traktat pokoju z Włochami z lutego 1947, oddając Jugosławii przynajmniej wyspy dalmatyńskie, porty Zadar i Rijekę, niemal całą Istrię z ważnym portem Pulj (Pola), oraz drobne inne skrawki, ale nie dając jej ani Przymorza Słoweńskiego, ani największego portu po wschodniej stronie Adriatyku, Triestu, o który przez dwa lata toczyły się ożywione targi. Przeważyło tu jednak niechętnie Słowianom stanowisko mocarstw zachodnich, które wołały uczynić z Triestu wolne miasto, niepomnie niepraktyczności podobnego rozwiązania z Gdańskiem w r. 1919—39. Los Słoweńców żyjących jeszcze w austriackiej Karyntii jest nadal niepewny.

O ile chodzi o Bułgarię, ta utrzymała swój stan posiadania sprzed wojny, a nadto zwróconą jej przez Rumunów w r. 1940 Dobrudżę Południową, ale nie odzyskała, również wskutek niechęci mocarstw zachodnich, dostępu do Morza Egejskiego.

skiego (Tracji Zachodniej). Pomoc ZSRR i innych państw słowiańskich uchroniła Bułgarię przynajmniej przed nowymi roszczeniami terytorialnymi Grecji.

ZSRR w końcu, oprócz obszarów Zachodniej Ukrainy i Zach. Białorusi, części b. Prus Wsch. z Królewcem i Besarabii (zajętej już w r. 1940), odzyskał również dzięki zwycięstwu nad Japonią straty z r. 1905: połudn. Sachalin i Port-Artur (który będzie wspólną bazą radziecko-chińską).

W polityce wewnętrznej państw słowiańskich zaznacza się daleko idąca stabilizacja. Na czele idzie tu ZSRR, gdzie Wszechzwiązkowa Komunistyczna Partia (bolszewików) — WKP(b) — z dumą może patrzeć w przeszłość i otuchą w przyszłość, kierowana przez cały szereg znakomitych i doświadczonych przywódców. Głowa Związku Radzieckiego M. I. Kalinin (oficjalnie: przewodniczący Prezydium Rady Najwyższej ZSRR) ustąpił ze swego stanowiska wskutek złego stanu zdrowia a następcą jego obrany został M. Szwerinik (Kalinin zmarł w lecie 1946). J. W. Stalin, który otrzymał za zasługi w czasie wojny najwyższy stopień Armii Radzieckiej „generalissimusa“, sprawuje nadal funkcje prezesa Rady ministrów ZSRR (od r. 1946 miejsce „komisarzy ludowych“ zajęli ministrowie), funkcje zaś ministra spraw zagranicznych już od r. 1939, zarazem wicepremier, W. M. Mołotow. W okresie II wojny światowej doszło w styczniu 1944 r. do zmiany / konstytucji Związku, w kierunku znacznego rozszerzenia praw suwerennych republik związkowych, które od tego czasu mogą posiadać własne siły zbrojne (poddane oczywiście wspólnemu kierownictwu Sił Zbrojnych ZSRR) oraz własne przedstawicielstwa zagraniczne (których działalność naturalnie podlega uzgodnieniu z ogólną polityką zagraniczną ZSRR); tak więc w Organizacji Narodów Zjednoczonych występują obok siebie przedstawiciele Rosji (RFSRR), Ukrainy i Białorusi Radzieckiej. W r. 1946 WKP(b) poszła do wyborów w bloku z bezpartyjnymi. Blok komunistów i bezpartyjnych osiągnął wszędzie 98—99% oddanych głosów przy równie wielkim udziale głosujących. Przez to zapewniona jest doskonała ciągłość polityki

wewnętrznej i zagranicznej, jak i najszerze poparcie społeczeństwa dla wspaniale postępującej odbudowy państwa, która w ciągu dwu lat od zakończenia wojny dała wyniki przechodzące oczekiwanie, powodując m. in. znaczną poprawę gospodarczego położenia kraju, wzrost produkcji, niżkę cen i tak dalej.

W Polsce blok stronnictw demokratycznych (PPR, PPS SL=Stronnictwo Ludowe i SD=Stronnictwo Demokratyczne), tworzący od stycznia 1945 oparcie dla nowoutworzonego Rządu Tymczasowego RP, od lata tegoż roku uległ rozszerzeniu o Polskie Stronnictwo Ludowe i Stronnictwo Pracy, w związku z czym doszło do utworzenia Rządu Jedności Narodowej (było to wynikiem uchwał powziętych na Konferencji między ZSRR, Wielką Brytanią i Stanami Zjednoczonymi w lutym 1945). Rząd ten istniał do wyborów w styczniu 1947, po których PSL, wystąpiło z rządu, poniosłszy w wyborach druzgocącą porażkę. Kierownictwa spraw państwowych spoczywa w doświadczonych rękach Prezydenta Rzeczypospolitej B. Bieruta (od lutego 1947, poprzednio prezydenta Krajowej Rady Narodowej), premiera J. Cyrankiewicza (1945—6: E. Osóbki-Morawskiego), wicepremiera Wł. Gomułki i ministra spraw zagranicznych Z. Modzelewskiego, a opiera się na bloku stronnictw demokratycznych posiadających bardzo znaczną większość w nowowybranym Sejmie Ustawodawczym. Sejm ten przygotowuje uchwalenie nowej konstytucji w duchu ludowej demokracji.

W Jugosławii rządzi również Front Ludowy przedstawiający stronnictwa demokratyczne z Komunistyczną Partią Jugosławii na czele. W listopadzie 1945 odbyły się wybory, które Frontowi Ludowemu dały większość 90%. Nowowybrana skupština (parlament) uchwaliła w styczniu 1946 nową konstytucję FNRJ, tj. Federacyjnej Lud. Republ. Jugosławii, która dzieli się na 6 republik związkowych: Bośnia-Hercegowina, Chorwacja, Czarnogóra, Macedonia, Serbia i Słowenia. Z kolei w ciągu r. 1946 zostały uchwalone konstytucje tych republik Głó-

wą FNRJ jest przewodniczący prezydium skupštiny dr I. Ribar, premierem marsz. Broz-Tito, jego zastępcą dr E. Kardelj, ministrem spraw zagranicznych S. Simić. Przy wielkim entuzjazmie społeczeństwa odbudowa państwa postępuje w nadzwyczajnych rozmiarach.

W Czechosłowacji obowiązywały najpierw tymczasowe ustawy z okresu wojennego, przyjęte na emigracji, przy formalnym przestrzeganiu konstytucji z roku 1920, ale wobec niewątpliwej potrzeby jej przystosowania do nowych potrzeb, przewidziane było również uchwalenie nowej. Od momentu wyzwolenia kraju rządziła koalicja czterech stronnictw czeskich: komunistów, socjalnych demokratów, katolickich ludowców i narodowych socjalistów, oraz dwu słowackich, demokratów i komunistów, przy czym prezydentem republiki był dr E. Beneš a premierem Z. Fierlinger. Na maj 1946 zostały rozpisane wybory do konstytuanty, które przyniosły w krajach czeskich największy sukces KPCz, w Słowacji zaś Stronnictwu Demokratycznemu; drugie miejsce w krajach czeskich zajęli narodowi socjaliści. Stronnictwa czeskie i słowackie szły do wyborów zgodnie zblokowane w Froncie Narodowym, który pozostał nietknięty również po wyborach, z tym, iż nastąpiły pewne przesunięcia w wyniku wykazania przez wybory sił poszczególnych partyj. W związku z tym tekę premiera sprawuje od lipca 1946 przedstawiciel KPCz Gottwald. W toku są prace nad uchwaleniem nowej konstytucji, przy czym najważniejszym problemem jest takie ułożenie spraw, by Słowacy otrzymali zadośćuczynienie swych słusznych żądań w zakresie równouprawnienia, tj. przyznania Słowacji praw najszerszej autonomii, przy zachowaniu wszakże jednolitości państwa. Dr Beneš został ponownie i jednogłośnie wybrany prezydentem republiki, przez co społeczeństwo złożyło mu hołd za jego działalność niepodległościową w okresie wojny. Polityką zagraniczną kieruje min. Jan Masaryk, syn pierwszego prezydenta Czechosłowacji.

W Bułgarii wreszcie kieruje państwem od przewrotu z 9 września 1944 Front Ojczyźniany. Pierwsze powojenne wybo-

ry przyniosły temu ugrupowaniu stronnictw w listopadzie 1945 większość 82%. Formalnie była Bułgaria nadal jeszcze królestwem (za małoletniego króla Symeona II rządziła regencja), ale w istocie wszystko zmierzało już do obalenia tej ostatniej słowiańskiej monarchii, obcej narodowi duchem, a szkodliwej w ciągu całego swego istnienia. W r. 1946 odbyło się 8 września głosowanie ludowe, które przyniosło republice 95% głosów, po czym republikańska forma rządu została uroczystie ogłoszona 15 września 1946. Dla uchwalenia nowej konstytucji przeprowadzono w październiku 1946 nowe wybory do Wielkiego Zgromadzenia Narodowego, które dały partiom Frontu Ojczyźnianego 78% mandatów. Niedługo potem ustąpił dotychczasowy premier od r. 1944, K. Georgiev, miejsce zaś jego zajął przywódca najsilniejszej obecnie w Bułgarii Partii Robotniczej (komunistów) i słynny zarazem działacz międzynarodowy Jerzy Dimitrov. Partia Robotnicza liczy w nowym parlamencie ponad połowę liczby ogólnej mandatów; następnie idą Bułgarski Ludowy Związek Rolniczy, socjalni demokraci, związek inteligencji demokratycznej „Zveno“ i radykali. Ministrem spraw zagranicznych jest K. Georgiev.

W polityce wewnętrznej wszystkich państw słowiańskich — z wyjątkiem oczywiście ZSRR, gdzie odnośne przemiany zaszły już dawno i w najszerszym zakresie — doszło do jednakowych poważnych przesunień społeczno-gospodarczych w postaci unarodowienia wielkiego i średniego przemysłu oraz rozdziału wielkiej i średniej własności ziemskiej między małych rolników i bezrolnych. Wzmocniło to gospodarczo warstwy pracujące i usunęło niepożądany wpływ zagranicznego kapitału w państwach słowiańskich. Ponadto jedno jeszcze zjawisko zasługuje tu na wymienienie: oto usunięcie mniejszości niemieckiej z państw słowiańskich, które mniejszość taką posiadały: Polski, Czechosłowacji i Jugosławii.

Szczególniej podkreślić należy dążność państw i społeczeństw słowiańskich do zacieśnienia wzajemnych stosunków we wszystkich dziedzinach. Między państwami słowiańskimi

zostały przede wszystkim zawarte liczne układy przyjaźni i pomocy wzajemnej, w ślad za podpisanym jeszcze w czasie wojny paktem radziecko-czechosłowackim i pod koniec wojny dwoma dalszymi między ZSRR a Polską i Jugosławią. Przypomnijmy sobie ich kolejność:

- 12 grudnia 1943 układ między Czechosłowacją a ZSRR
- 11 kwietnia 1945 układ między Jugosławią a ZSRR
- 21 kwietnia 1945 układ między Polską a ZSRR
- 18 marca 1946 układ między Jugosławią a Polską
- 9 maja 1946 układ między Czechosłowacją a Jugosławią
- 10 marca 1947 układ między Czechosłowacją a Polską.

Ponadto podpisane zostały liczne umowy handlowe i w sprawach wymiany kulturalnej, również z Bułgarią. Tak więc polityczne, gospodarcze i kulturalne związki między państwami słowiańskimi są wszechstronnie uregulowane i rozwijają się najpomyślniej. Współdziałanie społeczeństw słowiańskich odbywa się w ramach pracy licznych towarzystw przyjaźni (w Polsce: Tow. Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, Polsko-Jugosłowiańskiej itp.), a przede wszystkim narodowych Komitetów Słowiańskich, które na wzór Komitetu Wszechsłowiańskiego w Moskwie powstały kolejno: w Bułgarii (1944). Jugosławii, Polsce i Czechosłowacji (1945), a nawet w Łużycach (1946). Komitety te koordynują działalność zbliżenia słowiańskiego we wszystkich dziedzinach, w duchu postępowym i demokratycznym, a pozostają w łączności z postępowymi i demokratycznymi organizacjami słowiańskimi w krajach niesłowiańskich. W grudniu 1946 odbył się Zjazd Słowiański w Belgradzie, z udziałem delegacji wszystkich pięciu Komitetów (z Moskwy, Sofii, Belgradu, Warszawy i Praги), przy czym jako nadrzędna organizacja kierownicza wyłoniony został nowy Komitet Ogólnosłowiański, łączący przedstawicieli wszystkich społeczeństw słowiańskich.

Jak wiemy, mimo tak pomyślnego dla Słowiańszczyzny zakończenia wojny, pozostały jeszcze poza granicami państw

słowiańskich pewne grupy Słowian; już wspomniano o Jugosłowianach na pozostawionym Włochom Przymorzu Słoweńskim, oraz w Karyntii austriackiej. Nadto przez cały r. 1945 i 1946 trwały niepokoje w pozostającej pod władzą Grecji Macedonii Egejskiej, gdzie ludność słowiańska spotyka się ze zwiększonymi prześladowaniami ze strony nacjonalistów greckich. Pokojowej polityce Jugosławii i Bułgarii przeciwstawia się tu agresywna polityka rządu ateńskiego.

Osobne miejsce należy się rozwojowi sprawy łużyckiej. Łużyczanie, wyzwoleni spod władzy hitleryzmu przez Armię Radziecką i Wojsko Polskie, nie uzyskali jeszcze wyzwolenia spod wrogiej im nadal lokalnej administracji niemieckiej. Zawiązali swoje organy narodowe, z ogólnonarodową organizacją „Domowina“ na czele (również Komitet Słowiański) i wszczęli żmudną akcję odbudowy swych instytucyj kulturalnych, zdławionych przez hitleryzm. W miarę możliwości wspomagają ich w tym pozostałe społeczeństwa słowiańskie, zwłaszcza polskie i czeskie, a Jugosławia wystąpiła w r. 1946 na forum międzynarodowym oficjalnie w obronie praw łużyckich do zachowania odrębności narodowej i kulturalnej. W tym samym duchu działać będzie Komitet Ogólnosłowiański w myśl uchwały Zjazdu belgradzkiego z grudnia 1946. Rozwój sprawy łużyckiej w okresie powojennym nie pozwala jednak pa-trzeć na to zagadnienie ze zbytnim optymizmem.

Dzieje Słowian! Zakończyliśmy kreślenie ich obrazu — na przestrzeni piętnastu wieków.

Są to dzieje bezustannej walki o byt, o mowę ojczystą i kulturę rodzimą.

Tkwiące u podłoża dziejów słowiańskich zasady życia Słowian pozwoliły, mimo olbrzymich strat w ziemiach i żywotach ludzkich, przetrwać jednak najgorsze. Umiłowanie wolności, mowy ojczystej i swobody ducha, w złączeniu z wy-

sokimi cechami umysłowości słowiańskiej, pozwoliły przez cały przebieg dziejów słowiańskich jednakowo wysoko podtrzymać sztandar naszej woli istnienia i wnosić w dzieje całej ludzkości to wszystko, co Słowianie mogli dać z siebie najlepszego.

Że Słowianie dali ludzkości bardzo wiele i to naprawdę wszystko, co sami mieli najlepszego, świadczy zarówno krew słowiańska, przez wieki przelewana w obronie cywilizacji, w walkach obronnych przeciw najazdom koczowników średniowiecznych, jak i olbrzymi wkład Słowian w dzieło kultury duchowej świata. Choćby tylko w dziedzinie badań naukowych mogą narody słowiańskie chlubić się całym szeregiem nazwisk, które stanowią w dziejach kultury ogólnoswiatowej wartości ogromne i prawdziwie dla rozwoju poszczególnych etapów tej kultury niezbędne! Czyż można sobie wyobrazić dzisiejszą cywilizację i kulturę bez tego, co dali światu Polacy Kopernik i Maria Skłodowska-Curie? Bez wkładu uczonych rosyjskich Łobaczewskiego (matematyk), Miendielejewa (chemik), Pawłowa (fizjolog)? Bez jugosłowiańskich fizyków. Tesli lub Savića? Bez czeskich uczonych Procházki (lekarz) i Purkyněgo (fizjolog)? Również znaczenie słowiańskiego wkładu w rozwój systemów religijnych i społecznych, od Husa po Lenina, jest olbrzymie i naprawdę przełomowe. A jeśli jeszcze dodamy tu szereg nazwisk z literatury i sztuki — Mickiewicz, Słowacki, Sienkiewicz — Puszkina, Tołstoj, Dostojewskij — Njegoś — Kollár — Březina — Szopen, Czajkowskij, Smetana — Matejko, Riepin, Meštrović — bez końca snuć tu można by szereg nazwisk o znaczeniu przerastającym daleko granice narodu, w którym pisarze ci i artyści wzrosli, imion stojących u szczytu osiągnięć ludzkich w ogóle.

Słowianie mogą być prawdziwie dumni ze swej przeszłości!

Że najlepsze z siebie istotnie dali, świadczy współczesny rozwój demokracji słowiańskiej, będący w ścisłym związku z przeszłością, gdyż opierający się na wiecznych prawdach wolności i braterstwa, głoszonych przez najwybitniejsze jed-

nostki Słowiańszczyzny w ciągu dziejów a przez ludy w życie wcielanych.

Abyśmy godnie do przeszłości nawiązywali, znać tę przeszłość musimy: „Słowianie nie będą, czym być mogą, nie pomnąc, czym byli“, jak głosił przed przeszło stu laty wielki polski zwolennik braterstwa Słowian, Kazimierz Brodziński.

DODATEK I.

NARODY SŁOWIAŃSKIE

Podział Słowian na narody nie jest rzeczą tak całkiem prostą. W XIX w. uznawano istnienie tylko sześciu słowiańskich indywidualności narodowych: polskiej, czeskiej, rosyjskiej, serbsko-chorwacko-słoweńskiej (przez czas jakiś obejmowano je łączną nazwą „ilirskiej“), łużyckiej, oraz najpóźniej (bo dopiero w r. 1829) „odkrytej“ bułgarskiej. Słowaków zaliczano do Czechów, a Ukraińców i Białorusinów do Rosjan. Później jeszcze wyodrębniono Słoweńców, tak iż na schyłku XIX wieku uznawano oficjalnie siedem narodów słowiańskich, jakkolwiek nie brakło także głosów bezwzględnie oddzielających Ukraińców i Białorusinów od Rosjan, Słowaków od Czechów, a Chorwatów od Serbów. Z ostatecznym uznaniem tych czterech pozycji już w XX wieku (najgorzej było z odróżnieniem Chorwatów od Serbów i długo jeszcze pokutowała nazwa „Serbochorwatów“), liczba narodów słowiańskich doczekała się określenia cyfrą: jedenaście. Nie na tym jednak koniec.

Dawniej, zwłaszcza w XIX w., za kryterium odróżniające narody uważano wyłącznie język. Sam fakt, że np. mówiący po angielsku lub hiszpańsku mieszkańcy Ameryki nie stanowią jednego narodu z używającymi tegoż języka mieszkańcami Europy, wystarcza tu do stwierdzenia, jak dalece owo kryterium językowe jest nieściśle. Ponieważ długi czas twierdzono, że języki ukraiński i białoruski są tylko dialektami języka rosyjskiego, odmawiano z tego punktu widzenia odrębności narodowej Ukraińcom i Białorusinom. Podobnie twierdzono (niektórzy Czesi utrzymują tak nadal), że Słowacy mówią na-

rzeczem języka czeskiego (tj., że nie ma osobnego języka słowackiego), wobec czego Słowacy nie mieliby prawa do uważania się za osobny naród. Tak powstała doktryna o „narodzie czeskosłowackim“ i „języku czeskosłowackim“ (zdanien zwolenników jedności czeskosłowackiej istnieje jeden język „czeskosłowacki“ o dwu formach literackich, czeskiej i słowackiej). Następnie większość językoznawców uważa mowę Serbów i mowę Chorwatów za jeden i ten sam język, nazywany przez sławistów językiem „serbochorwackim“, wobec tego więc mówi się poważnie do dzisiaj o „Serbochorwatach“, których długo uważano z punktu widzenia socjologicznego i dyferencjacji etnicznej za jeden naród. Wreszcie ruch jugosłowiański XIX—XX wieku, który osiągnął niemały sukces polityczny przez utworzenie w r. 1918 Królestwa SHS (Jugosławii), zaczął tworzyć fikcję nowego narodu „jugosłowiańskiego“, do którego obok „Serbochorwatów“ zaczął zaliczać nawet Słoweńców. Równocześnie zaś, mimo stwierdzenia przez językoznawców, że w Łużycach istnieją dwa odrębne języki słowiańskie, nazwane górnołużyckim i dolnołużyckim, nikomu nie przyszło jednak na myśl odróżnić tam dwa narody.

Osobno wymienić nadto należy toczący się przez kilkadziesiąt lat spór o przynależność językową i narodową słowiańskich mieszkańców Macedonii, których Bułgarzy zaliczali do swojej wspólnoty narodowej, Serbowie zaś do swojej. Nie pamiętano o istnieniu możliwości, że ci Słowianie są jeszcze czymś innym, mianowicie osobnym zupełnie narodem: ani Serbami, ani Bułgarami, tylko po prostu Macedończykami, bliskimi krewnymi tak Serbów, jak i Bułgarów, ale ani pierwszymi, ani drugimi, tylko czymś trzecim, czymś zupełnie osobnym.

Wypadki II wojny światowej ostatecznie rozwiązały te wszystkie kwestie. Sprawa narodowości Ukraińców i Białorusinów została już w roku 1917 pozytywnie załatwiona, gdyż listopadowa (październikowa według starego kalendarza) rewolucja rosyjska, w myśl zasad socjalistycznych bezwzględ-

dnie uznała indywidualność narodu ukraińskiego i białoruskiego. Natomiast w Czechosłowacji i w południowej Słowiańszczyźnie sprawy te wlokły się jeszcze dość długo, aż do II wojny światowej. Odrębność narodowa Słowaków została przez Czechów uznana właściwie jeszcze przed samą wojną, bo w r. 1938, ale ostatecznie dopiero właśnie w latach wojennych, przy czym ustalone zostały w tej dziedzinie normy obowiązujące w dzisiejszej Czechosłowacji, jako państwie dwu narodów. Do dalej sięgających zmian doszło na słowiańskim Południu. Tam nie tylko wyrzeczono się w ogniu walk po roku 1941 fikcyjnej narodowości „jugosłowiańskiej“, ale obok uznania trzech przedtem już za „historyczne“ uważanych narodowości, tj. serbskiej, chorwackiej i słoweńskiej, uznano nadto narodowość macedońską, a nawet jeszcze jedną: czarnogórską (wprawdzie Czarnogórcy mówią niewątpliwie po serbsku, ale mają oni odmienne niż Serbowie tradycje polityczne, związane z faktem posiadania przez kilkaset lat własnego państwa).

Obecnie zatem sytuacja w tej dziedzinie przedstawia się następująco:

Oficjalnie uznaje się: w Polsce istnienie jednego narodu — polskiego (pomijamy sztucznie rozdymany regionalizm kaszubski); w Bułgarii również jednego — bułgarskiego; w Czechosłowacji — dwu: czeskiego i słowackiego; w ZSRR — trzech: rosyjskiego, ukraińskiego i białoruskiego; w Jugosławii — pięciu: serbskiego, chorwackiego, słoweńskiego, czarnogórskiego i macedońskiego. Ponadto istnieje naród łużycki, podzielony na dwie grupy językowe, górnołużycką i dolnołużycką. W sumie jest to trzynaście narodów i tyleż literackich języków słowiańskich, jakkolwiek, jak wynika z wypadku czarnogórskiego (Czarnogórcy mówią po serbsku) i łużyckiego, języki i narody nie są tu pojęciami identycznymi.

Dokładne obliczenie, ile głów liczą poszczególne narody słowiańskie, nie jest dzisiaj możliwe. Wypadki II wojny światowej mogły i musiały przeprowadzić przesunięcia tak rozległe, że obliczenia na podstawie spisów przedwojennych,

oparte na rachunku prawdopodobieństwa, mogą okazać się bardzo nieścisłe. Tylko dla celów czysto orientacyjnych, możemy tu przedstawić następujące zestawienie:

1. Rosjanie	około 100 milionów
2. Ukraińcy	„ 41 „
3. Polacy	„ 26 „
4. Białorusini	„ 10 „
5. Czesi	„ 8 „
6. Bułgarzy	„ 6 „
7. Serbowie	„ 5 ¹ / ₂ „
8. Chorwaci	„ 4 „
9. Słowacy	„ 3 „
10. Słoweńcy	„ 1 ¹ / ₂ „
11. Macedończycy	„ 700—800 tysięcy
12. Czarnogórcy	„ 400 tysięcy
13. Łużyczanie	„ 200 tysięcy

Razem około 206 milionów

Uwaga: Polacy, Czesi i Słowacy posiadają największą emigrację zagranicą — Polacy około 4 milionów, Czesi i Słowacy po pół miliona, inne narody słowiańskie znacznie mniej. Polaków w Polsce jest ok. 22 milionów, Czechów w Czechach mogłoby być co najmniej 7¹/₂, a Słowaków w Słowacji co najmniej 2¹/₂ miliona.

Powtarzamy, że cyfry te są tylko orientacyjne, a różnice w stosunku do stanu rzeczywistego mogą być dość znaczne, nie jest bowiem znany dokładnie ogrom strat wojennych. Nadto w niektórych wypadkach, mianowicie wśród Słowian południowych, mogą być znaczne przesunięcia między Serbami a Chorwatami na korzyść Serbów, (których być może do 6 milionów, a Chorwatów tylko 3 i pół) lub między Macedończykami a Bułgarami, na korzyść Bułgarów, itd. Zawikłane te sprawy wyjaśni dopiero najbliższy spis ludności w Jugosławii. Łużyczanie sami podają obecnie swoją liczebność na

około 400 tysięcy, jakkolwiek w roku 1925 doliczyli się zaledwie 165 tys., a wskutek ucisku niemieckiego liczba ich raczej zmniejszyła się.

Widzimy więc, że łączna ilość Słowian wynosi około 206 milj., z czego na największy naród słowiański, Rosjan, przypada niemal połowa (100). Słowianie wschodni razem (Rosjanie, Ukraińcy i Białorusini) przedstawiają niemal 74% ogólnej liczby Słowian (150 milionów). Potem idą Słowianie zachodni (Polacy, Czesi, Słowacy, Łużyczanie) razem około 36 milionów, tj. około 17%, reszta zaś, tj. około 8% (17 milj.) przypada na Słowian południowych (Bułgarów, Serbów, Chorwatów, Słoweńców, Macedończyków i Czarnogórców). Południowa Słowiańszczyzna, najmniej liczna, jest zarazem najbardziej zróżniczkowana etnicznie, gdyż liczy aż sześć narodów (według dawniejszych filologicznych kryteriów tylko trzy: Słoweńców, „Serbochorwatów“ i Bułgarów), wschodnia wykazuje trzy narody, a zachodnia cztery.

DODATEK II

SIEDZIBY SŁOWIAN I NAZWY KRAJÓW (REGIONÓW)

Narody słowiańskie zamieszkują na kuli ziemskiej obszary bardzo znaczne, a władza polityczna Słowian rozciąga się na przeszło szóstą część globu ziemskiego, obejmując nie tylko ponad połowę Europy (68:114) ale i ponad третią część Azji (152:421). W Europie państwa słowiańskie zajmują łącznie 6,8 miliona km² (w tym europejska część ZSRR 6 milionów), w Azji zaś (włącznie ZSRR) ponad 15 milionów. Oczywiście jednak terytorium zasiedlone przez Słowian nie zupełnie pokrywa się z obszarem podlegającym Słowianom pod względem politycznym; dotyczy to zwłaszcza olbrzymich obszarów ZSRR, które w Europie przeważnie, ale w Azji tylko w mniejszej części są zasiedlone przez Słowian.

Obecne terytorium słowiańskie (tj. zasiedlone przez Słowian) różni się znacznie od terytorium zamieszkałego przez Słowian w czasach najdawniejszych, tj. w okresie, o którym posiadamy pierwsze dane, nie budzące wątpliwości.

Pierwotnie Słowianie zajmowali ziemię tylko w Europie, podczas gdy obecnie, a to już od XVI wieku, zajmują także bardzo rozległe przestrzenie w Azji, dzięki ekspansji narodu rosyjskiego, który zajął i skolonizował w znacznej mierze Syberię. Natomiast utracili Słowianie znaczną część swoich dawnych pogranicznych terytoriów na zachodzie i południu: nad środkową i dolną Łabą (i na zachód od tej rzeki!), we wschodnich Alpach, nad środkowym Dunajem (dzisiejsze Węgry), w dzisiejszej północnej Tracji i południowej Macedonii aż

w głąb Grecji. O ile zwycięstwo narodów słowiańskich nad Niemcami w r. 1945 odebrało tym ostatnim przynajmniej część ziem utraconych przez Słowian w ciągu średniowiecza, tj. ziemie położone na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej, oraz obszary sudeckie — o tyle przestrzeń między Odrą a Łabą, znaczną część niegdyś słowiańskich ziem alpejskich, nizinę naddunajską, dalej północną Albanie, Trację i południową Macedonię należy uważać za obszary stracone, gdyż ludność słowiańska została tam w całości lub niemal zupełnie wytępiona lub wynarodowiona w ciągu stuleci, a miejsce jej zajęły narody inne: Niemcy, Austriacy, Włosi, Węgrzy, Albańczycy, Grecy i Turcy.

W chwili obecnej Słowianie zajmują w Europie obszar odgraniczony jak następuje (mowa tu o stosunkach etnicznych, nie o terytoriach politycznie słowiańskich).

Granica między Finlandią a ZSRR — Bałtyk — granice między rosyjską i białoruską republiką radziecką z jednej strony, a radzieckimi republikami Estonii, Łotwy i Litwy z drugiej — Bałtyk — ujście Odry od jej spływu z Nysą Łużycką — linia położona o 60—80 km na zachód od Nysy (obejmująca terytorium łużyckie) a biegnąca ku granicy czeskiej — ta ostatnia granica przechodzi grzbietami gór: Kruszcowych, Czeskiego Lasu, Szumawy — granica Czech i Moraw od strony Austrii — rzeka Morawa.

U spływu Morawy i Dunaju przerywa się ciągłość terytorium Słowiańszczyzny, mianowicie klin węgierski odcina tu Słowian północnych od południowych. Wobec tego terytorium słowiańskie w ten sposób oddzielone nie zmierza już ku południowi, lecz w kierunku wschodnim, wzdłuż granicy słowacko-węgierskiej i ukraińsko-rumuńskiej, dochodząc tam do Morza Czarnego, po czym wzdłuż jego północnego brzegu idzie ku Kaukazowi i tam opuszcza terytorium Europy. Południowa część terytorium słowiańskiego zaczyna się u zbiegu granic Austrii, Węgier i Jugosławii, skąd linia graniczna przechodzi na zachód od biegu Soczy do ujścia tej rzeki do Adriatyku. Brzeg Morza Adriatyckiego stanowi odtąd zachodnią granicę

słowiańską aż do ujścia rzeki Bojany, po czym granica ta na ogół pokrywa się z granicą polityczną jugosłowiańsko-albańską. Granica przechodzi na terytorium Grecji ku rzece Bistrica (Aliakmon) i biegnie w pewnej od niej odległości do ujścia, po czym wzdłuż lub równolegle do brzegu Morza Egejskiego aż do ujścia Maricy. Stąd granica etniczna przechodzi wzdłuż granicy politycznej bułgarsko-tureckiej do brzegu Morza Czarnego i idzie do granicy bułgarsko-rumuńskiej, gdzie terytorium rumuńskie tworzy przedłużenie klina węgierskiego i w dalszym ciągu odcina Słowian południowych od północnych. Granice polityczne jugosłowiańsko-węgierska i bułgarsko-rumuńska stanowią północną granicę etniczną Słowiańszczyzny południowej. Jedynie poprzez ramiona delty Dunaju stykają się Słowianie południowi z północnymi — Bułgarzy z Ukraincami. Na samej północy Rosji europejskiej oraz w azjatyckiej części ZSRR Słowianie stanowią mniejszość i żyją tu pomieszani z innymi ludami.

W ten sposób zakreślony, obszar Słowiańszczyzny dzieli się pod względem politycznym na kilka państw, a także na regiony i prowincje historyczne, z których nazwami warto się zapoznać.

A więc polskie ziemie nadbałtyckie noszą historyczną nazwę Pomorza, przy czym wschodnią część tego kraju, przylegającą do Wisły, zwykło się nazywać Pomorzem Gdańskim lub Wschodnim, część zaś zachodnią, przylegającą do Odry — Pomorzem Zachodnim. Kraina na wschód od ujścia Wisły (dawniej niesłusznie nazywana Prusami Wschodnimi) nosi nazwę Kraju Mazurskiego. Kraj nad środkową i górną Odrą obejmowany jest nazwą Śląska, przy czym zależnie od górnego i środkowego biegu Odry mamy tu podział Śląska na Górny i Dolny. Za czasów niemieckich do r. 1945 pojęcie Śląska Dolnego rozciągano niesłusznie także na część Łużyc (na zachód od Nysy Łużyckiej). Niemal cały Śląsk historyczny znalazł się od r. 1945 w granicach Polski, jedynie południowe jego skrawki, ziemia opawska i zachodnia część ziemi cieszyńskiej należą do Czechosłowacji. Łużyce dzielą się na Łużycę Dolną

(Dolna Łużyca) w części północnej i Górną (Hornja Łużyca) w części południowej (przylegającą do Czech).

Na południe od Łużyc i na południowy zachód od Polski leżą kraje czeskie: bardziej ku zachodowi właściwe Czechy (Čechy), na wschód zaś od nich, bliżej zatem ku Polsce, Morawy (po czesku Morava, ale po polsku lepiej Morawy, gdyż nazwę Morawa nosi także rzeka, oddzielająca kraj Morawy od Słowacji). W kierunku południowo-wschodnim od Moraw a na południe od Polski (oddzielona od niej pasmem Beskidów) rozciąga się Słowacja (mniej poprawna jest nazwa „Słowaczyna”; można jej używać tylko w stosunku do południowo-wschodniej części Moraw, gdzie również mieszkają Słowacy: morawska Słowaczyna. Uwaga: Słowacja nazywa się po słowacku i czesku: Slovensko, a ów region morawskiej Słowacji Czesi nazywają: Slovácko).

Zarówno ziemie polskie, jak Słowacja, graniczą od wschodu z ziemiami Słowian wschodnich, Białorusią, Ukrainą i Rosją obejmowanymi w przeszłości łączną nazwą Rusi. Sąsiadami Polski są tu: na odcinku północnym Białoruś (Bielaruś, ros. Biełorussija), na południowym zaś Ukraina (Ukrajina), która również częścią swoją położoną na południe od Karpat (Ukraina Zakarpacka, dawniej „Ruś Podkarpacka”) graniczy ze Słowacją. Wobec tego Polska nie sąsiaduje bezpośrednio z Rosją, lecz tylko za pośrednictwem Białorusi i Ukrainy. Obszary na wschód od Bugu i Sanu, które do r. 1939 należały do Polski, a potem weszły w skład ZSRR, noszą obecnie nazwę odróżniającą „Zachodniej Białorusi” i „Zachodniej Ukrainy”; są to: Podlasie, Polesie, Wołyń i dawna Małopolska Wschodnia z częścią Podola.

Na ziemiach wschodnio-słowiańskich nazw regionalnych było stosunkowo mniej, głównie zaś odróżnia się poszczególne regiony według określeń historycznych (dawnych księstw ruskich), np. ziemia lub region moskiewski, kijowski, smoleński, itd. Ukrainę zwykło dzielić się w przeszłości na „zadnieprzańską” (wschodnią) i „przednieprzańską” (zachodnią; — częścią jej jest Podole). Południowo-zachodni kąt tego regionu

stanowi północną część prowincji zwanej Bukowiną, której część południowa należy do Rumunii. Tak więc w obrębie Zachodniej Ukrainy odróżniamy regiony: Wołyń, Podole, Bukowinę i Ukrainę Zakarpacką (Zakarpacie).

Najwięcej narodów i regionów obejmują ziemie południowo-słowiańskie. Według nazw narodowych odróżniamy tu: Słowenię na samym północo-zachodzie, tj. kraj zamieszkały przez Słoweńców; dalej na południe kraj Chorwatów, tj. Chorwację (nazwa: Kroacja, kroacki itd. nie jest poprawna); dalej ku południowemu wschodowi: kraj Serbów, tj. Serbię, od którego na południowy zachód rozciąga się Czarnogóra, dotykająca Adriatyku, na południe Macedonia, a na wschód Bułgaria.

Na tym jednak wcale nie koniec. Podziały polityczne Południa słowiańskiego w przeszłości, w znacznej mierze dokonywane przez zaborców, spowodowały wprowadzenie i utrzymanie się po dziś dzień rozmaitych dalszych nazw regionalnych. Tak więc Słowenia (Slovenija), podzielona w przeszłości na trzy zabory: niemiecki (austriacki), węgierski i włoski, posiada nie tylko osobne nazwy dla każdego z tych zaborów, ale jeszcze w ich obrębie dalsze podziały. Część zatem północna Słowenii, zagarnięta jeszcze w średniowieczu przez Niemców dzieli się na Karyntię (Koroška) na półn. zachodzie, Kraińę (Krajnska) na południe od niej, a na wschód od tych dwu krain leży Styria (Štajerska). Jeszcze dalej na wschód stamtąd, za rzeką Murą, w dawnym zaborze węgierskim, leży Prekmurje (= poprzez Murę). Z kolei zabór włoski dzielił się na region Goricy (tak lepiej, niż Gorycja), Istrię (Istra) i okręg Triestu. Część nadmorska nosi tu nazwę „Przymorza Słoweńskiego“ (Slovensko Primorje). Jeszcze dalej na zachód leży tzw. Słowenia Wenecka (Beneška Slovenija), koło m. Udine (słow. Videm), obszar zamieszkały przez Słoweńców, a zajęty przez Włochy już w r. 1866.

Ziemie zamieszkałe przez Chorwatów na przestrzeni od Adriatyku do Drawy, podzielone są głównie jak następuje: Przymorze Chorwackie (Hrvatsko Primorje) w sąsiedztwie Istrii

(tu należy też szereg wysp), na południe stamtąd Dalmacja (z licznymi wyspami przybrzeżnymi), na wschód od Przymorza nad górną Sawą po Drawę Chorwacja (Hrvatska) właściwa i na wschód od niej między Sawą a Drawą Slawonia — nie mieszać ze Słowenią; ostatni najbardziej ku wschodowi wysunięty skrawek Slawonii nosi nazwę Srijem lub Srem (bywa zaliczany też do Wojwodiny — zob. niżej); część Chorwacji między Drawą a Murą nosi nazwę Medjumurje. Na południe od Chorwacji właściwej, na zachód od Slawonii a na wschód od Dalmacji, rozciąga się, zamknięty częściowo rzekami Sawą i Uną od zachodu, a Driną od wschodu, rozległy górski kraj Bośnia (Bosna), a jego południowo-zachodnia część nosi nazwę Hercegowiny. Na południe z kolei od Hercegowiny, dotykając Adriatyku po Bojanę, leży skalisty kraik, Czarnogóra (tak lepiej, niż Czarnogórze; serbs. Crna Gora). Czarnogóra poprzez niedostępny górski kraj, nazywany popularnie Sandżakiem (wyraz turecki, oznacza okręg, właściwie sandżak Nowy Pazar) graniczy z Serbią (Srbija) właściwą. Istnieje nadto jeszcze Stara Serbia, obszar na południe od Sandżaku i na półn. zach. od Macedonii, a ten ostatni kraj bywał także nazywany Serbią Południową (Južna Srbija) przed r. 1939. Serbia właściwa poprzez Sawę i Dunaj graniczy z niziną nazywaną Wojwodiną (Vojvodina), na którą składają się: 1) Baranja w widłach Dunaju i Drawy, 2) Baczka (Bačka) między Dunajem a Cisą, oraz 3) Banat, na wschód od Cisy (wschodnia część tego kraju należy do Rumunii); zwykle zalicza się do Wojwodiny także Srijem (zob. wyżej). Macedonia (Makedonija), stanowiąca najbardziej ku południowi wysuniętą część Jugosławii, tylko w 2/5 leży w granicach tego państwa; większa część tego kraju, tzw. Macedonia Egejska, należy do Grecji, a najmniejszy skrawek, tzw. Macedonia Pirińska, do Bułgarii.

Wreszcie Bułgaria (Bǎlgarija), najmniejsze z państw słowiańskich, dzieli się także na najmniejszą ilość regionów. Poza wspomnianym już skrawkiem Macedonii bułgarskiej, wyróżnia się jeszcze osobno tylko region na południe od delty

Dunaju, dotykający brzegu czarnomorskiego, zwany Dobru-
dzą, którego większa północna część należy do Rumunii,
a mniejszą południową, utraconą także na rzecz Rumunii w r.
1913 i 1919, Bułgaria odzyskała w r. 1940. W okresie włada-
nia nad skrawkiem wybrzeża egejskiego (1913—9 i 1941—4)
mówiło się o Tracji bułgarskiej; jest to tzw. Tracja Zachodnia,
podczas gdy Tracja Wschodnia, na wschód od Maricy, należy
do Turcji. Wreszcie południowa część Bułgarii w okresie po
r. 1878 czas jakiś nosiła nazwę Rumelii Wschodniej, później
zarzuconą.

OBJAŚNIENIE NAJWAŻNIEJSZYCH SKRÓTÓW I RZADSZYCH WYRAŻEŃ

- absolutyzm, absolutystyczny* — odnosi się do systemu jedynowładztwa: rządzenie bez oglądania się na wolę rządzących (przeciwieństwo: *demokracja*)
- agresja* — napaść, atak; *agresywny* — napastniczy, nieprzyjazny
- aneksja* — przyłączenie, drogą przymusu, do terytorium innego państwa; *anektować* — przyłączyć
- antagonizm* — przeciwieństwo, zwalczanie się wzajemne
- autonomia* — prawo rządzenia się samemu; *a. kraju*: posiadanie własnego przedstawicielstwa mogącego wydawać ustawy
- baza* — (np. wojskowa, morska) — punkt oparcia wojskowego lub dla floty, także poza granicami własnego kraju
- BSSR, BSR* — Białoruś Radziecka
- centralizm, centralistyczny* — ustrój państwa ześrodkowujący wszystkie organa w stolicy, bez uwzględnienia potrzeb miejscowych, potrzeb innych regionów itd.
- decentralizacja* — przeciwieństwo centralizmu: udzielenie samorządu poszczególnym krajom, regionom itd.
- dualizm, dualistyczny* — ustrój dwu państw złączonych pewnymi wspólnymi instytucjami, np. wspólną polityką zagraniczną, celną, wojskową, ale poza tym całkowicie odrębnych (np. Monarchia Austro-Węgierska 1867—1918)
- etniczny* — odnoszący się do narodowości; *skład etniczny* — skład narodowościowy
- federacja* — państwo związkowe, składające się z szeregu państw-członków, mających wspólne centralne władze,

postanowienia których są obowiązujące na całym terytorium federacji. Razem z władzą ogólnozwiązkową istnieje własna władza państwowa, działająca na terenie danego państwa i ograniczona w całym szeregu spraw konstytucją Związkową. W federacji istnieje ogólnozwiązkowe obywatelstwo, armia i budżet.

feudalizm, feudalny — formacja społeczna, wywodząca się ze średniowiecza, jedna z antagonistycznych form społecznego procesu wytwarzania. Właściwości feudalnego wytwarzania są następujące:

1. Panowanie gospodarki naturalnej
2. Przydzielenie bezpośredniemu wytwórcy środków produkcji i ziemi, przywiązanie go do ziemi
3. Osobista zależność chłopów od pana feudalnego (przymus pozaekonomiczny)

filologia — badanie języka i literatury

forum: f. międzynarodowe — miejsce lub okoliczności omawiania lub przedstawiania spraw przedstawicielom poszczególnych narodów

fikcja — złuda, rzekomość; *fikcyjny* — rzekomy, nieistotny

FNRJ — Federativna Narodna Republika Jugoslavija tj. Federacyjna Ludowa Republika Jugosławia

generalissimus — najwyższy stopień wojskowy w ZSRR, nadany w r. 1945 marszałkowi Stalinowi

ingerencja — wkraczanie, mieszanie się do kierownictwa jakichś spraw

interpretacja — wyjaśnianie, objaśnianie (głównie umowy)

interwencja — wmieszanie się

kanclerz — w dawnej Polsce najwyższy urzędnik, w Niemczech i Austrii — premier

koalicja — połączenie się państw dla celów prowadzenia wojny (ma szersze znaczenie niż sojusz), lub stronnictw dla trwałej współpracy w parlamencie i współudziału w rządzie

kompromis — uzgodnienie stanowisk przez wzajemne ustępstwa

koncepcja — pomysł, program, zaproponowanie

koniunktura — sprzyjające okoliczności

konstituanta — parlament specjalnie wybrany dla celu ułożenia lub zreformowania konstytucji

koordynacja — uzgodnienie, uzgadnianie

KPCz — Komunistyczna Partia Czechosłowacji

KPJ — Komunistyczna Partia Jugosławii

kryptodyktatura — dyktatura zakrywana pozorami parlamentaryzmu

lenno — pochodzące ze średniowiecza określenie stosunku pewnej zależności jednego państwa wobec drugiego: *stosunek lenny* (Bułgaria wobec Turcji 1878—1908) polega na ograniczeniu suwerenności (zob.) państwa lennego wobec zwierzchnika — państwa suwerennego; *państwo lenne* lub *wasalne* nie może mieć np. własnych pełnoprawnych przedstawicielstw dyplomatycznych

Linia Curzona — pochodzi od nazwiska brytyjskiego męża stanu z okresu po I wojnie światowej. Jest to określenie linii granicznej, którą w r. 1919 mocarstwa zachodnie zaproponowały Polsce jako granicę polsko-rosyjską; linia ta z niewielkimi zmianami na korzyść Polski stała się podstawą granicy polsko-radzieckiej wytyczonej w r. 1945

neoslawizm — nazwa ruchu politycznego, zainaugurowanego w r. 1908, a mającego ułożyć stosunki między Słowianami na zasadach sprawiedliwości; ruch ten, organizowany i popierany przez władze carskie, miał na celu silniejsze jeszcze opanowanie narodów słowiańskich. Nie miał szans powodzenia, gdyż popierały go wyłącznie ugrupowania nacjonalistyczne, zwalczany był zaś przez socjalizm

okupacja — wojskowe zajęcie kraju; *okupant* — państwo, które dokonało okupacji; *okupować* — zająć wojskowo

pakt — układ; *Pakt Trzech* — przez Niemcy, Włochy i Japonię zawarty w r. 1939 układ o ostrzu antyradzieckim, do którego to układu Niemcy przyciągały w okresie II wojny światowej różne inne rządy faszystowskie

panslawizm — nazwa ruchu umysłowego, jaki powstał w XIX

w. głównie w Rosji, a miał na celu podporządkowanie wszystkich narodów słowiańskich Rosji carskiej; przymiotnik: *panslawistyczny*

polonofilizm — przyjazny stosunek do Polski

postulat — żądanie

potencjał — siły, możliwości

prestiż — powaga, poważne stanowisko

provincia — większy obszar o określonych granicach i władzach wyższego typu

prymat — kierownicze stanowisko, pierwszeństwo duchowe

realistyczny — liczący się z rzeczywistością, z możliwościami

region — część kraju lub państwa, posiadająca pewne sobie właściwe cechy

Reformacja — ruch religijny, zapoczątkowany w XVI w. przez Lutra (właściwie już w XV w. przez Husa), zwracający się przeciw katolicyzmowi; dla niektórych narodów zachodnio-słowiańskich reformacja miała wielkie znaczenie kulturalne, zwłaszcza dla rozwoju ich piśmiennictwa

represje — akcja rządowa, zwłaszcza policyjna, najczęściej przeciw ruchom wolnościowym

rewindykacje — roszczenia, żądania

reżim — ustrój

RSFSR — Rossijskaja Sowietskaja Fiedieratiwnaja Socialistyczeskaja Riespublika — Rosja Radziecka, która jest republiką federacyjną, tj. federacją wielu mniejszych republik

rusyfikacja — ruszczenie, narzucanie języka rosyjskiego

separatyzm — dążność do oddzielenia się politycznego; *separatystyczny* — odnoszący się do takiej dążności; *separatysta* — uprawiający takie dążenia

separatystyczny — odnoszący się do takiej dążności; *separatysta* — uprawiający takie dążenia

słowianofilstwo — uczuciowo przyjazne zainteresowanie dla Słowiańszczyzny

słowianoznawstwo — znajomość lub badanie spraw słowiańskich

sojusz — układ lub związek dwu (lub więcej) państw dla celów wojennych, przede wszystkim wspólnej obrony

sowiet — po rosyjsku: rada; *sowiecki* — radziecki; *Sowiety* — zamiast ZSRR

SSSR — zob. ZSRR

st. st. — data według kalendarza juliańskiego („starego stylu”), które to daty obecnie o 13 dni różnią się od przez nas używanych wg kalendarza gregoriańskiego („nowego stylu”), np. 25 października 1917 st. st. = 7 listopada; w XIX w. różnica wynosiła 12 dni, w XVIII 11 dni, itd.

sugestie — podszepty, doradzania tajne

suwerenność — pełne prawa państwa niepodległego

suveren — zwierzchnik państwa lennego

szowinizm — wybujały, nadmierny nacjonalizm, zasadniczo niechętny innym narodom

unia — połączenie w jedność; *unia celna* — zniesienie granic celnych między dwoma (lub więcej państwami); *Unia* — w historii — dążność do podporządkowania prawosławia katolicyzmowi; *unici* — wyznawcy Unii (też: grekokatolicy)

URSR — Ukraina Radziecka

utopijny socjalizm — we wczesnym stadium rozwoju kapitalizmu socjalizm nosił utopijny charakter. Wielką historyczną zasługą socjalistów-utopistów była głęboka i ostra krytyka społeczeństwa kapitalistycznego. Nie potrafili oni jednak odkryć praw rozwoju kapitalizmu i nie znaleźli siły społecznej, która stałaby się twórcą nowego społeczeństwa. Dla nich socjalizm nie jest obiektywną koniecznością wynikającą z praw rozwoju społecznego, lecz marzeniem mogącym się zrealizować za zgodą kapitalistów bez walki klas i rewolucji.

wegetować — żyć w trudnych warunkach

WKP(b) — Wsiesojuznaja Kommunističeskaja Partija (bolszewikow) — Wszechzwiązkowa Partia Komunistyczna (bolszewików)

zestanie (lub zsyłka) w carskiej Rosji: wygnanie do oddalonych prowincyj, najczęściej na Sybir

ZSRR — Związek Socjalistycznych Republik Rad; SSSR — Sojuz Sowietskich Socialističeskich Riespublik.

BIBLIOGRAFIA

A) Prace w języku polskim

Uwaga wstępna. Zbyt wielu dzieł w tym zakresie nie posiadamy, a cały szereg niżej wymienionych wyszedł dopiero w ostatnich latach, 1945—7. Oprócz prac zajmujących się historią polityczną, podane będą także najważniejsze z zakresu historii literatury, które stanowić tu będą ważne uzupełnienie całości. — Szczególniej trzeba zalecić zapoznanie się z treścią roczników *polskich czasopism słowianoznawczych*, które stanowią całą kopalnię popularnych zarysów i przyczynków. Są to miesięczniki: a) „Świat Słowiański“, wyd. w Krakowie 1905—1914; b) „Ruch Słowiański“, wyd. we Lwowie 1928—39 (z przerwami), c) „Życie Słowiańskie“ wyd. w Krakowie od r. 1946.

W zakresie *najdawniejszych dziejów Słowian* jest rzeczą podstawową: T. Lehr-Splawiński — O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian, Poznań 1946 (Instytut Zachodni), str. 237, liczne mapy. — Tenże autor wydał popularny zarys tegoż tematu, z uwzględnieniem także dalszego etapu dziejowego: Początki Słowian, Kraków 1946 (Studium Słowiańskie), str. 72; wyszło też w 4 zeszytach pt.: Prasłowianie, Słowianie Zachodni, Sł. Wschodni, Sł. Południowi. — Innym zwięzłym zarysem jest: T. Manteuffel: Słowiańszczyzna pierwotna, Kraków 1946, str. 43.

Najdawniejszej kulturze słowiańskiej jest poświęcony starszy zarys: A. Brückner, L. Niederle, K. Kadlec — Początki kultury słowiańskiej, Kraków 1912 (Encyklopedia Pols. Akad. Umiej. IV—2—V), str. 219; nowszym zarysem popular-

nym jest: *J. Kostrzewski* — *Prasłowiańszczyzna*, Poznań 1946, str. 164 (liczne rysunki).

Ważnym dziełem teoretycznym jest: *J. Czekanowski* — *Wstęp do historii Słowian*, Lwów 1927, str. 326.

Ogólny, ale nierównej wartości w poszczególnych rozdziałach *zarys piśmiennictwa* przynosi: *A. Brückner* i *T. Lehr-Splawiński*: *Zarys dziejów literatur i języków literackich słowiańskich*, Lwów 1929, str. 206.

Niezmiernie ważny i ciekawy materiał przynosi referat znakomitego historyka rosyjskiego *B. D. Griekowa* — *Rola Słowian w historii kultury światowej*, „*Życie Słowiańskie*“ 1947, nr. 1—2.

O *dziejach Słowian północno-zachodnich* mówią: (rzecz starsza ale cenna) — *K. Wachowski*, *Słowiańszczyzna zachodnia*, Warszawa, 1902, str. 271, oraz (nowa): *T. Lehr-Splawiński* — *Plemiona słowiańskie nad Łabą i Odrą w wiekach średnich*, Katowice—Wrocław 1947, (Instytut Śląski), str. 30.

Ciaśniej ujmują ten temat broszury popularne: *J. Wida-jewicz* — *Słowianie zachodni a Niemcy w wiekach średnich*, Katowice—Wrocław 1946 (Inst. Śl.), str. 43; oraz *tenże*: *Niemcy wobec Słowian połabskich*, Poznań 1946 (Inst. Zachodni), str. 64 (mały format).

O stosunku dziejowym Polski do tych zagadnień mówią też dwie prace bardzo ważne: *Z. Wojciechowski* — *Polska—Niemcy (dziesięć wieków zmagania)*, Poznań 1945, str. 267 (Inst. Zachodni), oraz: *K. Piwarski*: *Historia Śląska*, Katowice—Wrocław 1947, str. 448 — (Inst. Śląski — ważne również ze względu na stosunki polsko-czeskie).

Dla *dziejów Łużyc* jest starsza praca: *W. Bogusławski* — *Rys dziejów serbo-łużyckich*, Petersb. 1861, str. 348 — i najnowsza (popularna): *W. Kochański* — *Bratni szczep Łużyczan*, Warsz. 1947, str. 120, oraz *zarys literatury łużyckiej*: *J. Gołąbek* — *Literatura serbołużycka*, Katowice 1938, str. 269.

Dla *dziejów czeskich* mamy starszą rzecz tłumaczoną (dochodzi do r. 1860): *W. W. Tomek* — *Historia Królestwa Czeskiego*. Kraków 1902—3, str. 271 i 291, oraz nowszą, również

tłumaczoną, a obejmującą także dzieje słowackie: K. Krofta, *Zwięzłe dzieje Czechosłowacji*, Kraków 1934, str. 165 — odnośnie zaś do *stosunków polsko-czeskich* w zakresie politycznym rzecz podstawowa najnowsza: T. Lehr-Splawiński, Z. Wojciechowski, K. Piwarski — *Polska—Czechy, dziesięć wieków sąsiedztwa*, Katowice—Wrocław 1947, str. 320 (Inst. Zachodni); — popularniejszą rzeczą o *zagadnieniach kulturalnych* jest St. Kolbuszewski — *Polska a Czechy*, Poznań, 1939, str. 182.

Słowackie dzieje dawniejsze przedstawia (rzecz przełożona) Fr. Hrušovský — *Zarys dziejów słowackich do r. 1918*, str. 118 — a dalszy okres (rzecz oryginalna): H. Batowski — *Zarys dziejów Słowacji w ostatnim 20-leciu (1918—37)*, str. 75, — wreszcie *stosunki polsko-słowackie*: Wł. Semkowicz — *Polacy i Słowacy w dziejowym stosunku*, str. 56 — wszystkie trzy prace w II tomie dzieła zbiorowego pt. *Słowacja i Słowacy*, Kraków 1938, 2 tomy.

Dla *dziejów Słowian wschodnich* (Rosja, Ukraina, Białoruś) prac historycznych jest dość dużo, na ogół jednak drobnych tylko przyczynków.

Okres 1815—30 omawia S. Askenazy — *Rosja—Polska 1815—1830*, Lwów 1907, str. 206.

Całość *literatury rosyjskiej* do pocz. XX w. przedstawił: A. Brückner — *Historia literatury rosyjskiej*, 2 t., Lwów 1922-3, str. 572 i 410; *ukraińską* zaś, głównie okres dawniejszy: B. Łepki — *Zarys literatury ukraińskiej*, Warsz.—Kraków 1930, str. 272.

O *perypetiach stosunków polsko-rosyjskich* w XX w. przed r. 1917 sporo szczegółów zawiera zbiór szkiców: S. Askenazy — *Uwagi*. Warszawa 1925, str. 493.

Dopóki nie powstaną nowe polskie, wolne od szowinizmu, opracowania dziejów rosyjskich, ukraińskich i białoruskich, zwłaszcza dla okresu nowszego sięgać będzie trzeba przede wszystkim do dzieł oryginalnych, wydanych w ZSRR, których jak najszybsze wydanie w przekładzie jest rzeczą niezbędną.

Niezbędne dla zrozumienia dziejów Rosji i innych naro-

dów radzieckich w XIX i XX w. jest dzieło: *Historia Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików)*, krótki kurs aprobowany w r. 1938, Moskwa 1945, str. 398.

Dla dziejów południowo-słowiańskich pozycyją mamy bardzo mało (oczywiście większa ilość drobnych przyczynków w czasopiśmie, oraz artykuły w encyklopediach, m. in. w „Encyklopedii nauk politycznych“, Warszawa 1936 nast., do „P“). Brak jest opracowania całości; dla okresu najnowszego jest opracowanie historii zewnętrznej (dyplomatycznej): *H. Batowski — Państwa bałkańskie 1800—1923*, Kraków 1938, str. 320; (*tenże*) — *Podstawy sojuszu bałkańskiego 1912 r.*, Kraków 1939, str. 160.

Dla dziejów bułgarskich jest przystępne krótkie opracowanie całości: *Fr. Ślawski — Bułgaria, dzieje i piśmiennictwo*, Kraków 1947, str. 42; *odrodzenie narodowe w XIX w.* przedstawia: *L. Widerszal — Bułgarski ruch narodowy 1856—1872*, Warszawa 1937, str. 302.

Chorwackie dzieje w I połowie XIX w. przedstawia starsza praca: *M. Zdziechowski — Odrodzenie Chorwacji*, Kraków 1903, str. 217.

Serbskie dzieje przed r. 1914 po części są omówione w monografii: *W. Gluck — Sarajewo (historia zamachu sarajewskiego)*, Kraków 1934, str. 229.

B) Dzieła w innych językach słowiańskich

Całość historii Słowian przedstawił krótko uczony czeski (bez dostatecznego uwzględnienia dziejów społecznych i gospodarczych): *J. Bidlo — Dějiny Slovanstva*, Praga 1927, str. 294 (bogata bibliografia).

Czeskie dzieje zwięzłe ostatnio przedstawił: *Fr. Roubík — Přehled českých dějin*, Praga 1947, str. 242.

Wielką historię *Słowaków* (do r. 1920) dał ostatnio: *Fr. Hokes — Dejiny Slovenska a Slovákov*, Bratislava 1946, str. 440.

Dzieje Rosji i narodów ZSRR są krótko ujęte w 3-tomowym podręczniku dla szkół średnich: K. W. Bazilewicz, S. W. Bachruszin, A. M. Pankratowa, A. W. Focht — *Istorija SSSR*, wyd. Instytut Historii Akademii Nauk ZSRR, pod redakcją A. M. Pankratowej, Moskwa 1944—7, 3 t., str. 224, 280, 400.

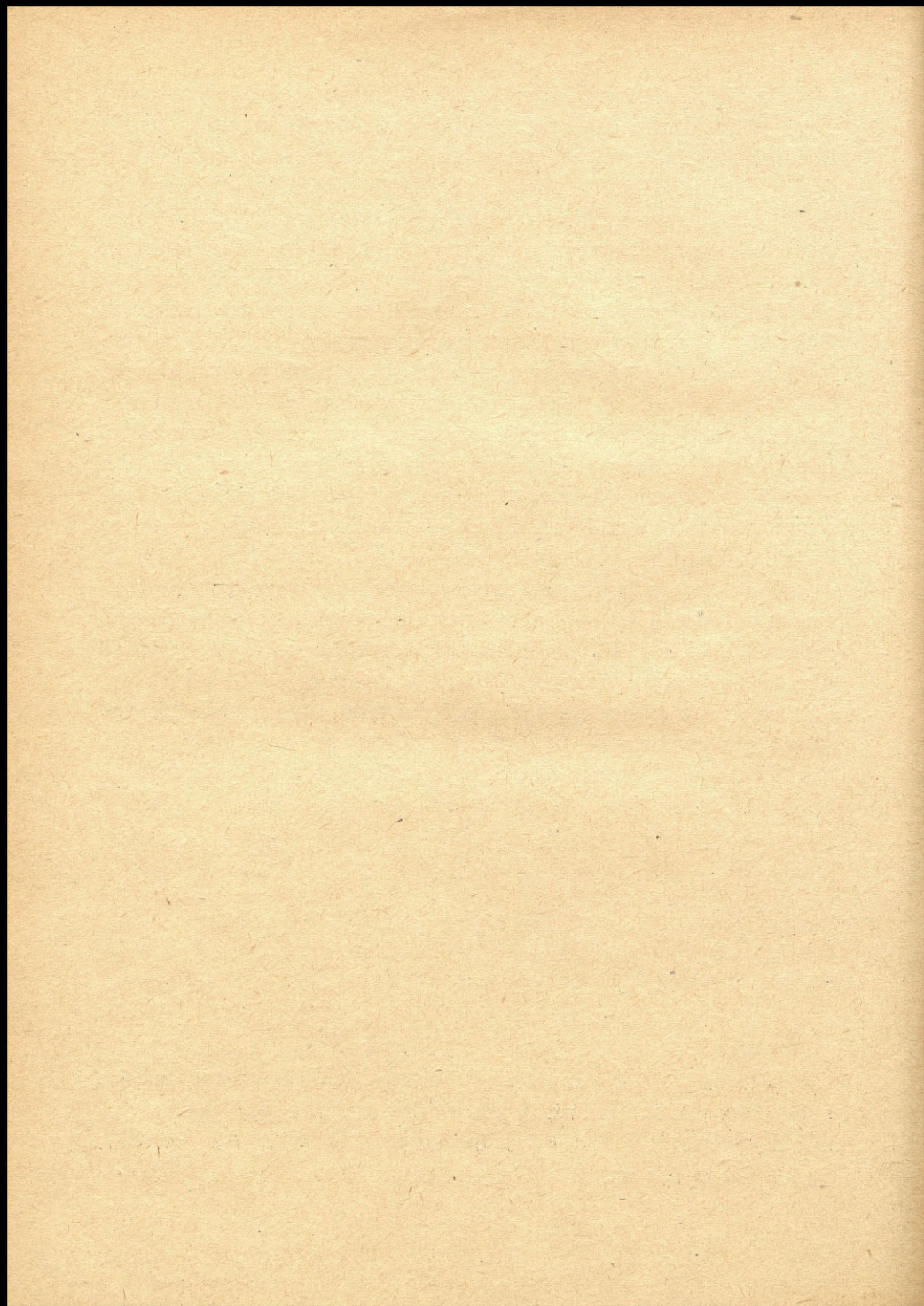
Zewnętrzne dzieje międzynarodowe, ze szczególnym uwzględnieniem spraw rosyjskich, w XIX i XX w., zawiera wielka: *Istorija diplomatii* pod red. W. T. Potiomkina, Moskwa 1945, 3 t. (tom III, najciekawszy, obejmujący lata 1919—39, liczy stron 883!). (Niebawem wyjdzie przekład polski.)

Odnosnie do dziejów południowo-słowiańskich zachodzi ta trudność, że opracowania przedwojenne uległy wycofaniu, jako pisane w duchu nie odpowiadającym potrzebom obecnym (dzieje chorwackie J. Horvata, serbskie S. Stanojevića, bułgarskie N. Staneva i in.). W opracowaniu znajdują się nowe podręczniki.

Okres walk wyzwoleniczych Jugosławii przedstawia broszura: J. Broz-Tito — *Borba naroda porobljene Jugoslavijske, Belgrad 1945*, str. 40 (przekład polski wyjdzie niebawem; jeden ukazał się już w Moskwie 1945 r.).

Bułgarzy posiadają już swój pierwszy podręcznik historii w nowym duchu: B. Bożikov, Al. Burmov, P. Kjurkčiev, K. Lambrev — *Bălgarska istorija za sedmi klas na gimnaziite*, Sofia 1946, str. 443.

U w a g i o w y m o w i e. Literę *č* należy czytać jak *cz*, *š* jak *sz*, *ž* jak *ż*, *ř* jak *rż*, *ř* jak zwykle *r*; *ě* jak *je*; *ä* jak dźwięk między *a* i *e*; *á, é, í, ó, ŷ* jak przedłużone *a, e* itd. (*aa, ee* itd.); *dj* jak *dż*; *v* jak *w*.

TABLICE CHRONOLOGICZNE

PRZED ERĄ CHRZEŚCIJAŃSKĄ

- II tysiąclecie przed erą chrześc.: epoka brązu na ziemiach słowiańskich. Formowanie się szczepów słowiańskich w dorzeczu Odry i Nysy.
- I tysiąclecie: epoka żelazna na ziemiach słowiańskich.
- w. VII—V przed erą chrześc.: pierwsze najazdy Germanów na ziemię słowiańskie.
- w. VI—V przed erą chrześc.: pierwsze ruchy Słowian ku południowi.
- w. V—I przed erą chrześc.: dalsze najazdy Germanów.

ERA CHRZEŚCIJAŃSKA

- w. I—II wzmianki o Wenedach u historyków rzymskich.
- w. II—IV większe wędrówki Słowian ku południowi i na wschód.
- w. IV—V najazd Hunnów. Krystalizowanie się podziału Słowian na trzy grupy: wschodnią, południową i zachodnią.
- w. VI najazd Awarów. Zajęcie niemal całego Półw. Bałkańsk. przez Słowian. Wzmianki o Antach i „Sklawinach“ u historyków bizantyńskich.
- w. VII walki Słowian z Awarami i Frankami. Państwo „Sakmuna“. Chazarzy podbijają Słowian wschodnich; Bułgarzy przechodzą Dunaj. Możliwość pierwszych krystalizacji państwowych na Rusi.

Rok	Słowianie nadiabscy i nadodrzańscy	Polska	Czechy Słowacja	Ruś	Chorwaci Serbowie Słoweńcy	Bułgarzy	Ogólne
745— —772					podbój Słowenów przez Bawarów		
789	pierwsze najazdy Franków poza Łabę						
791—5					wyzwolenie Chorwatów spod jarzma awarskiego; znieszenie państwa Awarów przez Franków		
803						chan Krum zakłada dynastię w Bułgarii (do 972)	
805	utwierdzenie wypadowych pozycji frankońskich nad Łabą						
819					państwo Ljudewita w Chorwacji i Słowenii (do 823)		

830			początki państwa „wielkomorawskiego”; ks. Mojmir						
833			biskupstwo słowiańskie w Nitrze						
839								pierwsze zatargi serbsko-bułgarskie	
845			chrzest zachodnich Czechów						
840— —860						walki wewnętrzne na Rusi; wystąpienie Normanów (Waregów)			
863 i nast.			Konstantyn-Cyryl i Metody szerzą chrześcijaństwo w państwie monastycznym i księstwie panoskim						
865								chrzest Bułgarii	
879								niezależne państwo chorwackie (książę Branimir)	

Rok	Słowianie nadlabscy i nadodrzańscy	Polska	Czechy Słowacja	Ruś	Chorwaci Serbowie Słowency	Bułgarzy	Ogólne
894			śmierć Świętopełka morawskiego				
896							Madziarzy pojawiają się w Panonii
906—7			upadek państwa morawskiego; pierwsze zajęcie Słowacji przez Węgrów				
907				Ruś (ks. Oleg) atakuje Konstantynopol			
pocz. X w.						wzrost potęgi bułgarskiej (car Symeon)	
924					władca chorwacki Tomiśław przybiera pierwszy tytuł króla		

Rok	Słowianie nadlabcy i nadodrzańscy	Polska	Czechy Słowacja	Rus	Chorwaci Serbowie Słowenicy	Bułgarzy	Ogólne
1000		arcybiskupstwo w Gnieźnie (niezależność kościelna Polski)					
pocz. XI w.		zajęcie Słowacji przez Polskę					
1003—4		Czechy włączone do Polski					
1004			książę czeski przyjmuje swój kraj w ienno od Rzeszy				
1006—7		Węgry ponownie zajmują Słowację					
1015—54				rzędy Jarosława Mądrego w Kijowie; Prawda Ruska			
1018		pokój w Budziszynie; Łużyce włączone do Polski				podbój państwa bułgarsko-macedońskiego przez Greków	

1019	najazd Dun- czyków na Obotrytów								
1025		koronacja Eolesława Chrobrego							
1029		Polska traci Morawy na rzecz Czech							
1035		ks. czeski Brzetysław w Polsce							
1056	Powstanie Sło- wian połab. skich przeciw Niemcom								
1085	Czesi pierw- szy raz opano- wują Łużycę Górną		zob. w rubry- ce 1					pierwszy na- jazd węgier- ski na Chor- wację	
1091									
1093— 1100	upadek związ- ku wielec- kiego								

Rok	Słowianie nadlabscy i nadodrzańscy	Polska	Czechy Słowacja	Rus	Chorwaci Serbowie Słoweńcy	Bułgarzy	Ogólne
1097					ostatni król chorwacki Piotr gnie w walce z Węgrami		
1102					królowie wę gierscy stają się zarazem królami Dal- macji i Chor- wacji		
1102		podbój i nawrócenie Po- morza przez Polskę (do 1130)					
1113				rządy Włodzi- mierza Mono- machia w Kijo- wie (do 1125)			
1120		Polska zajmuje Szczecin					
1147				pierwsza wzmianka o Moskwie			
1168	zajęcie Rugii (Rany) przez Duńczyków						

1170				Nemanja w Serbii (do 1197)		powstanie w Bułgarii; Drugie car- stwo buł- garskie (do 1396)	
1185							
1198			Czechy dzie- dzicznym kró- lestwem				
koniec XII pocz. XIII w.				rozkład w. księ- stwa Kijow- skiego			
pocz. XIII w.				powstanie pań- stwa nowogro- dzkiego, włó- dzimierskiego i halickiego			
1204						Kalojan, car bułgar- ski, otrzy- muje koro- nę od pa- pieża	
1217					koronacja Ste- fana serbskiego na króla (Ste- van Prvoven- čani)		

Rok	Słowianie nadiabscy i nadodrzańscy	Polska	Czechy Słowacja	Ruś	Chorwaci Serbowie Słowency	Bułgarzy	Ogólne
1237—40			najazd Tatarów na Ruś				
1240				zwycięstwo A- leksandra Nie- wskiego nad Szwedami			
1241		najazd Tatarów na Polskę					
1242				zwycięstwo A- leksandra Nie- wskiego nad Krzyżakami	najazd Tatarów na Chorwację		
1261			król czeski Przemysław Oto- kar II opano- wuje ziemie słoweńskie		zob. pod Czechy		
1290		oderwanie ziemi cieszyńskiej od Polski przez Czechy					

Rok	Łużycanie	Polska	Czechy Słowacja	Ruś	Chorwaci Serbowie Słowenicy	Bułgarzy	Ogólne
1300		Wacław II czeski, królem pol- skim					
pocz. XIV w.				wzrost znacze- nia państwa moskiewskiego	konflikty serb- sko-bułgarskie	Bulgaria traci swój prymat	
1306			koniec dynastii Przemysław- czów				
1308—9		krzyżacy zaj- mują Pomorze gdańskie					
1331—55					rządy Stefana Duszana w Ser- bii; Kodeks Du- szana 1349		
1335		Polska zmuszona rzec się Ślą- ska na rzecz Czech					
1341							Turcy w Europie
1346—78			rządy Karola I (IV) w Czechach				

Rok	Łużycanie	Polska	Czechy- Słowacja	Rus	Chorwaci Serbowie Słowency	Bułgarzy	Ogólne
1348			założenie uni- wersytetu w Pradze				
1358					Wenecja zrze- ka się praw do Dalmacji i wysp na rzecz Chor- wacji		
1364	włączenie Łu- życ do państwa czeskiego		zob pod Łuży- czanie				
1364		założenie uni- wersytetu w Krakowie					
1370		śmierć Kazimie- rza W.; wyga- śnięcie Piastów w Królestwie Polskim					
1380				bitwa na Kuli- kowym Polu; osłabienie rzą- dów tatarskich na Rusi			

1385	unia Polski z Litwą	zob. pod Polska	bitwa na Kosowym Polu; przewaga Turcji na Bałkanach	
1389				
1393—6				upadek państwa bułgarskiego
pocz. XV w.		działalność Husa		
1409			Wenecja na trwałe usadawia się w Dalmacji	
1410	zwycięstwo polskie pod Grunwaldem, upadek potęgi krzyżaków	udział ochotników czeskich w bitwie pod Grunwaldem	udział znacznych sił ruskich w bitwie pod Grunwaldem	
1415		śmierć Husa		
1420		początek wojen husyckich w Czechach		
1439	unia florencka	unia florencka		

Rok	Łużycanie	Polska	Czechy Słowacja	Rus	Chorwaci Serbowie Słowacy	Bułgarzy	Ogólne
1443—4		wyprawy wojenne Władysława Warneńczyka			wyprawy wojenne Władysława Warneńczyka		
1459					koniec niezależności serbskiej		
1463					zawojowanie Bośni przez Turków		
1465		pierwsza drużyna w Krakowie					
1466		Polska odzyskuje dostęp do Bałtyku					
1471			Władysław Jagiełłończyk królem czeskim				
1478			pierwsza drużyna w Pradze	zajęcie Wielkiego Nowogrodu przez Iwana III			

1480					zrzucenie jarzma tatarskiego na Rusi		pierwsza drużyna na słowiańskim Południu (Obod w Czarnogórze)			
1483										
1485					przyłączenie księstwa twerskiego do państwa moskiewskiego					
1490							Władysław Jagiełłończyk królem węgiersko-chorwackim			
1493							bitwa na Krbawskim Polu; zabory tureckie w Chorwacji			
1499							częściowe podbicie Czarnogóry przez Turków			
1499—1503					walki Litwy z ks. moskiewskim					

Rok	Łużycanie	Polska	Czechy Słowacja	Ruś	Chorwaci Serbowie Słoweńcy	Bułgarzy	Ogólne
1501		wznowienie u- nię polsko-lite- wskiej; równo- czesne walki z w. ks. mos- kiewskim		zob. pod Pol- ska			
1515	zob. pod Pol- ska	Jagiellonowie polscy i czes- ko-węgierscy uznają prawo Habsburgów do dziedzictwa w Czechach (i Łużycach)			Jagiellonowie polscy i czes- ko-węgierscy uznają prawo Habsburgów do dziedzictwa na Węgrzech i w Chorwacji		
1521					okupacja resz- tek Serbii przez Turków		
1525		Prusy świec- kim księstwem niemieckim					
1526	zob. pod Cze- chy		wygaśnięcie Jagiellonów czesko-węgier- skich; Ferdyn- and habsbur- ski królem czeskim				

Rok	Łużycanie	Polska	Czechy Słowacja	Ruś	Chorwaci Serbowie Słoweńcy	Bułgarzy	Ogólne
1550			represje w Czechach				
1552				car Iwan zdo- bywa Kazan			
1553				pierwsza dru- karnia w Mo- skwie			
1556				car Iwan zdo- bywa Astra- chan			
1557					wskrzieszenie patriarchatu serbskiego w Peći		
1558				car Iwan pró- buje zdobyć dojście do Bał- tyku			
1561		Polska zajmuje Inflanty		zajęcie Inflant przez Polskę			
1562		wojna z Mo- skwą (do 1571)		wojna z Polską (do 1571)			

1569	Unia Lubelska między Polską a Litwą; Ukraińska włączona administracyjnie do Polski	Unia Lubelska między Polską a Litwą; Ukraińska włączona administracyjnie do Polski
1572	wygaśnięcie dynastii Jagiellonów	wygaśnięcie dynastii Jagiellonów
1572—3		rewolucja chłopska w Chorwacji (Maćiej Gubec)
1577	wyprawy Batorego przeciw Moskwie (do 1582)	wojny z Polską (do 1582)
1579	założenie uniwersytetu w Wilnie	założenie uniwersytetu w Wilnie
1582		Bośnia osobną prowincją turecką
1589		założenie patriarchatu w Moskwie

Rok	Łużyczenie	Polska	Czechy Słowacja	Ruś	Chorwaci Serbowie Słowacy	Bułgarzy	Ogólne
1595		Unia Brzeska		Unia Brzeska		powstanie bułgarskie przeciw Turkom	
koniec XVI w.				zajęcie Syberii przez Rosjan			
1598				wygaśnięcie dynastii Rury- kowiczów			
1604		interwencje polskie w spra- wach rosyj- skich		początek „smu- ty” (zamię- szek); Dymitr Samozwaniec			
1609		nowa wojna polsko-moskie- wska (do 1618);	„Majestat” ces. Rudolfa w Cze- chach: ulgi dla protestantów	nowa wojna z Polską (do 1618)			
1610		wyprawa na Moskwę; obiór królew- icza Władysła- wa na cara moskiewskiego		obiór królew- icza Władysła- wa na cara w Moskwie			

1613			połączenie dy- nastyczne Prus z Brandenbur- gią; rozejm z Moskwą	rewolucja pro- testantów cze- skich i niemie- ckich przeciw Habsburgom	powstanie w Moskwie prze- ciw Polakom; obiór Michała Romanowa na cara			
1618					rozejm z Polską			
1620				klęska rewolu- cji czeskiej (Biała Góra)				
1621			zwycięstwo Polski nad Tur- kami pod Cho- cimem					
1627				ograniczenie swobód cze- skich przez Ferdynanda II				
1634			pokój między Polską a Mo- skwą; ekspan- sja Polski ku wschodowi		pokój między Polską a Mo- skwą			

Rok	Łużycanie	Polska	Czechy Słowacja	Ruś	Chorwaci Serbowie Słoweńcy	Bułgarzy	Ogólne
1635	Łużyce przyłączone do Saksonii		odłączenie Łużyc od Czech; założenie uniwersytetu w Tarnawie (Słowacja)				
1648		początek powstania kozackich przeciw Polsce (Chmielnicki)		opozycja w Mołdawii; początek powstania kozackich zob. pod Polska		w poł. XVII w. Bułgarzy przygotowują powstanie przeciw Turcji i szukają oparcia w Polsce	
1649				„Sobornoje Ułożenie”			
1654		Ukraina podaje się Mołdawii; wojna polsko-moskiewska (do 1656)		zob. pod Polska			
1657		ugoda polska z Ukrainą w Hadiaczu		zob. pod Polska			

1661	założenie uniwersytetu we Lwowie								
1666—71						spisek chorwacki Zrinskiego i Frankopana przeciw Habsburgom			
1667	rozejm polsko-moskiewski w Andruszowie; Moskwa otrzymuje Ukrainę Zadnieprzańską i Kijów				przyłączenie Ukrainy Zadnieprzańskiej i Kijowa do Carstwa Moskiewskiego				
1670—1						powstanie na Rusi (Stienka Razin)			
1672	utrata Kamieńca przez Polskę								
1673	drugie zwycięstwo polskie pod Chocimem								
1683	zwycięstwo pod Wiedniem							początek powstań serbskich	
1686	pokój między Polską a Moskwą; Polska ostatecznie zrzeka się Kijowa					zob. pod Polska			

Rok	Łużyczenie	Polska	Czechy Słowacja	Ruś od r. 1701 Rosja (Ukraina, Białoruś)	Chorwaci Serbowie Słowency	Bułgarzy	Ogólne
1688						powstanie w Bułgarii	
1689				Rosjanie docie- rają do Chin i zajmują Kam- czatkę			
1690					emigracja Ser- bów do posia- dłości austriac- kich (Srijem, Baczka)		
1696				Piotr W. zaj- muje Azow (traci w 1711)	objęcie metro- polii czarno- górskiej przez Petrović-Nje- gośów		
1699		pokój w Kar- łowicach, Pol- ska odzyskuje Kamieniec			Turcy ustępują z części ziem południowo- słowiańskich (Srijem, Bacz- ka, Dalmacja)		
1701				wojna rosyj- sko-szwedzka (do 1721)			

1702		Szwedzi w Polsce							
1703				założenie Petersburga					
1707—8				powstanie koczaków dońskich przeciw Rosji					
1709				zwycięstwo rosyjskie nad Szwedami pod Poltawą					
1715		pierwsza interwencja rosyjska w Polsce		zob. pod Polska					
1718						rzymany austriackie w Serbii (do 1739)			
1721				zwycięski pokój Rosji ze Szwecją, zdobycie wybrzeży Bałtyku, Piotr W. przyjmuje tytuł cesarski					

Rok	Łużyczenie	Polska	Czechy Słowacja	Rosja (Ukraina, Białoruś)	Chorwaci Serbowie Słoweńcy	Bułgarzy	Ogólne
1724				założenie Akademii Nauk w Petersburgu			
1736				wojna rosyjsko-turecka (do 1739)			
1739				Rosja zyskuje dalsze obszary na południu			
1742		Prusy zabierają największą część Śląska					
1749			Maria Teresa znosi resztki odrębności państwowej Czech				
1755				założenie uniwersytetu w Moskwie			
1760				Rosjanie zajmują Berlin			

1762		osiąteczne zniesienie odrębności pań- stwowej Czech				mnich Pal- sij pisze historię Buł- garów	
1766						zniesienie pa- triarchatu serb- skiego	
1767						zniesienie arcybiskup- stwa buł- garskiego	
1768		profektorat ro- syjski w Pol- sce; Konfede- racja Barska; rzeź humańska		interwencja ro- syjska w Pol- sce			
1769				wojna rosyj- sko-turecka (do 1774)			
1772		I rozbiór Pol- ski: Prusy za- bierają Pomo- rze polskie, Austria Mało- polskę zob. pod Rosja		Rosja zajmuje wschodnią Bia- łoruś			

Rok	Łuczanie	Polska	Czechy Słowacja	Rosja (Ukraina, Białoruś)	Chorwaci Serbowie Słowency	Bułgarzy	Ogólne
1773				powstanie Pu- gaczowa (do 1775)			
1774				uzyskanie wy- brzeża czarno- morskiego przez Rosję, odzyskanie A- zowa i otrzy- manie prawa opieki nad prawosławiem w Turcji			
1779					Rijeka osobną częścią skła- dową Węgier („corpus sepa- ratum”)		
1780			początek re- form Józefa II w Czechach		początek re- form Józefa II na Węgrzech i w Chorwacji		
1783				Rosja zajmuje Krym			
1787			Bernolák wpro- wadza osobny literacki język słowacki				

Rok	Łużyczanie	Polska	Czechy Słowacja	Rosja (Ukraina, Białoruś)	Chorwaci Serbowie Słowency	Bułgarzy	Ogólne
1795		III rozbiór Polski: Prusy zabierają Mazowsze, Austria Lubelskie, Rosja Litwę, Inflanty, Polesie i Wołyń		zajęcie Litwy			
1797					koniec rządów weneckich w Dalmacji; Vo-dnik wydaje pierwsze czasopismo słoweńskie		
1800		założenie Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie					
1801				wstąpienie na tron Aleksandra I w Rosji, początek reform			
1802				ustanowienie ministerstw w Rosji			

1803	początki nowocześniejszego słowianostwa polskiego					początki nowocześniejszego słowianostwa (w Polsce)
1804					powstanie serbskie pod wodzą Karadjordja	utworzenie cesarstwa austriackiego
1805					Francuzi zajmują Dalmację; walki ich z Czarnogórcami	
1806	wojna francusko-pruska; powstanie polskie przeciw Prusakom		wojna rosyjsko-turecka (do 1812)		Serbowie zdobywają Belgrad	Sofronij wydaje pierwszą książkę (nowo) bułgarską
1807	utworzenie Księstwa Warszawskiego		Rosja otrzymuje od Napoleona okręg białostocki		zniesienie odrębności Dubrownika; pierwsza wyższa uczelnia w Belgradzie; działalność Obratowicza jako ministra oświaty	
1808						

Rok	Łużycanie	Polska	Czechy Słowacja	Rosja (Ukraina, Białoruś)	Chorwaci Serbowie Słowacy	Bułgarzy	Ogólne
1809	pierwsze czaso- pismo łuży- ckie w XIX w.	wojna polsko- austriacka, o- debranie Lubli- na i Krakowa		Rosja zdobywa Finlandię	Napoleon two- rzy „Prowincje Iliryskie” z o- środkiem w Lu- blanie		
1810				utworzenie Ra- dy Państwa (Gosudar- stwennyj So- wiet) w Rosji			
1812		najazd Napole- ona na Rosję i wojna polsko- rosyjska		Rosja zdobywa Besarabię (po- kój między Ro- sją a Turcją); najazd Napo- leona na Rosję i wojna polsko- rosyjska			
1813		Rosjanie zaj- mują Księstwo Warszawskie po klęsce Na- poleona		Rosjanie zaj- mują Księstwo Warszawskie po klęsce Na- poleona	Austria zajmu- je z powrotem Krajinę, zach. Chorwację i Dalmację; upa- dek Serbii		

1814		porozumienie polsko-rosyjskie (Czartoryski i Aleksander I)		porozumienie polsko-rosyjskie (Czartoryski i Aleksander I)	początek działalności Vuka Karadžića (gramatyka, zbiór pieśni)	
1815	większa część Łużyc przechodzi pod panowanie pruskie	utworzenie Królestwa Polskiego złączonego z Rosją, oraz Rzeczypospolitej Krakowskiej; zajęcie Wielkopolski przez Prusy		Kongres Wiedeński; utworzenie Królestwa Polskiego złączonego z Rosją	II powstanie serbskie (Miloš Obrenović)	
1816		uniwersytet warszawski (działalność Lelewela i Majewskiego)		zawiązanie tajnych stowarzyszeń w Rosji		
1817			wydanie „Rekopolisu Królewskiego” w Czechach (W. Hanka)			
1818		pierwszy sejm Królestwa Polskiego				
1819—20		Czartoryski projektuje naukową organizację słowiańskiego zwanstwa				zob. pod Polska

Rok	Łużyczanie	Polska	Czechy Słowacja	Rosja (Ukraina, Białoruś)	Chorwaci Serbowie Słowency	Bułgarzy	Ogólne
1820		działalność Rakowieckiego, i Surwińskiego w dziedzinie historii Słowian i prawodawstw słowiańskich	założenie czeskiego Muzeum Narodowego w Pradze	zwrot Aleksandra I ku reakcji; bunt pułku Siemionowskiego			zob. pod Polska
1822			Dobrovský wydaje gramatykę starosłowiańską				zob. pod Czechy
1823		proces młodej wileńskiej; kontakty spiskowców polskich i rosyjskich		zob. pod Polska			
1825		śmierć Aleksandra I; Mikołaj I (do 1855)		śmierć Aleksandra I, powstanie dekabrystów; Mikołaj I (do 1855)			
1826		proces spiskowców polskich	Šafárik wydaje historię literatur słowiańskich	proces dekabrystów; układ rosyjsko-turecki (Akierman) w sprawie Serbii	założenie Macierzy Serbskiej, układ rosyjsko-turecki w sprawie Serbii		zob. pod Czechy

1827	Mickiewicz projektuje czasopismo polsko-rosyjskie	zaczyna wychodzić czasopismo Muzeum Czeskiego	zob. pod Polska			
1828—9			wojna rosyjsko-turecka; Rosja otrzymuje delte Dunaju i gwarancje tureckie dla Serbii i księstw rumuńskich			
1830	powstanie w Warszawie		powstanie polskie	Turcja uznaje autonomię Serbii; początek działalności kulturalnej Słowenów w Lublanie (Prešeren, Čop)		
1831	wojna polsko-rosyjska; destrukcyjna Miłkołaja I	założenie Macierzy Czeskiej w Pradze	wojna polsko-rosyjska	opozycja feudalna w Bośni, dążenie do autonomii; początek rządów Piotra II w Czarnogórze (do 1851)		
1832	zniesienie konstytucji Królestwa Polskiego		pierwsze początki socjalizmu w Rosji (Herceń, Ogariow)	początek narodowego odrodzenia chorwackiego		

Rok	Łużyczanie	Polska	Czechy Słowacja	Rosja (Ukraina, Białoruś)	Chorwaci Serbowie Słoweńcy	Bułgarzy	Ogólne
1833				wydanie Zbioru Ustaw (Swod Zakonow) w Rosji			
1834		założenie w Pa-ryżu Polskiego Towarzystwa Słowiańskiego		początek działalności literacko-krytycznej Bielińskiego w Rosji			zob. pod Polska
1835				założenie katedr sławi- stycznych na uni- wersytetach w Rosji; począ- tek ruchu sło- wianofilskiego w Rosji		pierwsza nowoczesna szkoła buł- garska w Gabrowie	zob. pod Rosja
1836			Kollár wydaje rozprawę o „Wzajemności słowiańskiej”		wprowadzenie nazeczna szto- kawskiego w Chorwacji; Iliryzm		zob. pod Czechy
1837			„Starożytności słowiańskie” Safánika				zob. pod Czechy

1839			reforma finansów państwowych w Rosji				Mickiewicz obejmuje wykłady o literaturze słowiańskiej na uniwersytecie pańskim (do 1844)	
1840		zob. pod Ogólne						
1841							powstanie Bułgarów i Serbów w regionie rz. Morawy	
1842							przewrót dynastyczny w Serbii, rządy „obronców konstytucji”	
1843			wprowadzenie narzęcza środkowo-słowackiego jako języka literackiego				rząd austriacki zakazuje nazwy „ilirskiej” w Chorwacji	
1844							wychodzi pierwsze czasopismo bułgarskie	

Rok	Łużyczenie	Polska	Czechy Słowacja	Rosja (Ukraina, Białoruś)	Chorwaci Serbowie Słowency	Bułgarzy	Ogólne
1845				Bractwo Cyrylo-Metodejskie w Kijowie; kółko dyskusyjne Butasze-wicza-Pietraszewskiego w Petersburgu			
1846		ruchy rewolucyjne w Polsce (Dembowski, ruch demokratyczny); Austria anektuje Kraków					
1847	wzmoczenie ruchu narod. Łużyczan; Małczyński; Łużyczka w Budziszynie			zakaz Bractwa Cyrylo-Metodejskiego, zesłanie Szewczenki do Orenburga	język chorwacki uznany przez sejm jako urzędowy		
1848	postulaty narodowe Łużyczan; ukazanie się organu Małczyńskiego Łużyczka	ruchy rewolucyjne; legion Mickiewicza; nowy polski program słowiański	ruchy rewolucyjne w Czechach i w Słowacji; powstanie Słowaków przeciw Węgrom; kongres słowiański w Pradze	ograniczenie swobody uniwersytetów w Rosji	ruchy rewolucyjne w Chorwacji; postulaty narodowe Słowenców; wojna chorwacko-węgierska; powstanie Serbów przeciw Węgrom		kongres słowiański w Pradze; zob. pod Polska i Czechy; Konstytucja w Austrii

Rok	Łużyczanie	Polska	Czechy Słowacja	Rosja (Ukraina, Białoruś)	Chorwaci Serbowie Słoweńcy	Bułgarzy	Ogólne
1856				Kongres Paryski; Rosja traci delte Dunaju i część Besarabii oraz prawo trzymania okrętów wojennych na M. Czarnym	Serbia pod opieką mocarstw; reformy w Turcji	reformy dla Turcji europejskiej	
1860		początek ery konstytucyjnej w Galicji	początek ery konstytucyjnej w krajach czeskich		rządy Michała Obrenoviča w Serbii; zniesienie odrębności Wojwodiny		początek ery konstytucyjnej w Austrii
1861	Bogusławski wydaje „Rys dziejów serbołużyckich“	wzmoczenie ruchu narodowego w zaborze rosyjskim; A. Wieopolski	Praga zyskuje większość czecką; Słowacy żądają autonomii od Węgier	wzmoczenie ruchu narodowego w zaborze rosyjskim; wyzwolenie i częściowe uwłaszczenie chłopów rosyjskich; Kostonarow udowadnia odrębność Ukraińców			

1862			powstanie ruchu sokolego w Czechach			założenie „Wielkiej Szkoły” w Belgradzie (przeimianowanej na uniwersytet w 1905)	
1863		powstanie polskie; Hercen występuje w obronie Polaków	utworzenie Macierzy Słowackiej w Turczańskim św. Marcynie		powstanie polskie; Hercen występuje w obronie Polaków; powstaje związek rewolucyjny w Rosji pn. „Ziemia i wola”		
1864		sojusz polsko-chorwacki (Kvaternik) i układ polsko-węgierski			reforma sądownictwa w Rosji; ostateczne opanowanie Kaukazu przez Rosję	sojusz polsko-chorwacki (Kvaternik); utworzenie Macierzy Słowackiej w Lublinie	
1865		koniec powstania polskiego, represje rosyjskie mnożą się			koniec powstania polskiego, represje rosyjskie mnożą się; Aleksander II odrzuca projekt konstytucji, zaburzenia w Rosji		

Rok	Łużyczanie	Polska	Czechy Słowacja	Rosja (Ukraina, Białoruś)	Chorwaci Serbowie Słoweńcy	Bułgarzy	Ogólne
1865 c. d.				Pypin i Spasowicz wydają „Historię literatur słowiańskich”			Pypin i Spasowicz wydają „Historię literatur słowiańskich”
1866					Wenecka Słowenia dostaje się pod władzę Włoch		
1867		początek autonomii Galicji	dualizm austro-węgierski	kongres słowiański w Moskwie bez udziału Polaków	Serbia uzyskuje ewakuację miast serbskich przez wojska tureckie; otwarcie Jugosłowiańskiej Akademii Umiejętności w Zagrzebiu; układ serbsko-bułgarski o unii obu narodów w przyszłości		dualizm austro-węgierski; kongres słowiański w Moskwie bez udziału Polaków
1868			Czesi żądają przywrócenia swej państwowości w ramach Austrii		układ chorwacko-węgierski o autonomii Chorwacji; oderwanie Rijeki		

1870				wzmoczenia za- burzeń rewolu- cyjnych w Ro- sji			
1871				Rosja zrywa ograniczenia dotyczące floty wojennej na M. Czarnym	Kvaternik o- głasza niepo- dległość Chor- wacji; ginie w walce		
1872		początek tępie- nia polskości w zaborze Pruskim; zało- żenie Polskiej Akademii U- miejętności w Krakowie				ruch rewolucyjny	
1873				założenie To- warzystwa Na- ukowego im. Szewczenki we Lwowie	założenie uni- wersytetu chor- wackiego w Za- grzebiu (począ- tki w w. XVII)		
1874		dalsze znosze- nie odrębności Królestwa Pol- skiego przez Rosję	zamknięcie Ma- cierzy Słowa- ckiej przez rząd węgierski	dalsze znosze- nie odrębności Królestwa Pol- skiego przez Rosję			
1875							

Rok	Łużycanie	Polska	Czechy Słowacja	Rosja (Ukraina, Białoruś)	Chorwaci Serbowie Słoweńcy	Bułgarzy	Ogólne
1876				zakaz drukowania po ukraińsku w Rosji	sojusz czarnogórsko-serbski i wojna przeciw Turcji; powstanie w Hercegowinie i Bośni	powstanie w Bułgarii; śmierć Botjowa	
1877				wojna rosyjsko-turecka			
1877—9				tworzenie się grupy rewolucyjnej „Narodnaja wola” w Rosji			
1878	założenie polskiej organizacji socjalistycznej „Proletariat”			traktat w San-Stefano i Kongres Berliński			
				Rosja odbiera resztę Besarabii	przyznanie niepodległości i powiększenie Serbii i Czarnogóry, okupacja Bośni i Hercegowiny przez Austro-Węgry	utworzenie autonomicznej Bułgarii	

1879		koniec opozycji czeskiej wobec Austrii						
1880	założenie Ma- cierzy Dolno- łużyckiej w Chociebużu			wzmocnienie reakcji rządo- wej w Rosji				
1881				wzrost zabu- rzeń rewolu- cyjnych w Ro- sji, zamordo- wanie Ale- ksandra II				
1882		czeski uniwer- sytet w Pradze			Serbia króle- stwem			
1883				utworzenie pierwszej ro- syjskiej grupy marksistow- skiej (Genewa)				
1885						przyłącze- nie Rumelii Wsch. do Bułgarii		
1886		dalsze akty an- typolskie Bi- smarcka			wojna serbsko-bułgarska		utworzenie A- kademii Nauk w Belgradzie	

Rok	Łużyczanie	Polska	Czechy Słowacja	Rosja (Ukraina, Białoruś)	Chorwaci Serbowie Słowenci	Bułgarzy	Ogólne
1888			początki socja- lizmu w Cze- chach				
1889						założenie uniwersyte- tu w Sofii (nazwa uni- wersytet od 1904)	
1891		manifestacje narodowe w Warszawie	założenie Cze- skiej Akade- mii Nauk w Pradze				
1892		założenie Pol- skiej Partii So- cjalistycznej					
1894		utworzenie to- warzystwa an- typolskiego w Prusach pn. „HKT”				założenie Wewnętrz- nej Mace- donsko- Adrianopol- skiej Orga- nizacji Re- wolucyjnej	
1895				działalność Le- nina w Peters- burgu	demonstracje chorwackie przeciw Wę- grom		

Rok	Łużyczenie	Polska	Czechy Słowacja	Rosja (Ukraina, Białoruś)	Chorwaci Serbowie Słoweńcy	Bułgarzy	Ogólne
1904	otwarcie „Do- mu Serbskie- go” w Budzi- szynie			rosnące wrze- nie w Rosji; wojna rosyjsko- japońska			
1905				rewolucja w Rosji; wprowa- dzenie ustroju pseudokon- stytucyjnego; tworzenie Ra- dy Delegatów Robotniczych w Petersburgu; zestawienie na- drukowanie po- ukraińsku w Rosji	wojna celna serbsko-au- striacka, eman- cypacja Serbii; porozumienie chorwacko- serbskie w Chorwacji i Dalmacji		
1907		powszechne prawo wyborcze w Austrii	prześladowanie Słowaków na Węgrzech	rząd carski łamanie konsty- tucję i ograni- cza ordynację wyborczą			
1908		ustawa o wy- właszczeniu Polaków w Prusach	zjazd nowosłowiański (neoslawizm) w Pradze				
					aneksja Bośni- Hercegowiny przez Austro- Węgry	Bułgaria o- głasza się niepodle- głym kró- lestwem	

1909				procesy przeciwcw Serbom i Chorwatom w Austro-Węgrzech		
1910			Jagić wydaje w Petersburgu „Historię filologii słowiańskiej”	konstytucja w Bośni-Hercegowinie	II zjazd nowosłowiański w Sofii — bez udziału Polaków	zob. pod Rosja
1911					utworzenie Akademii Nauk w Sofii	
1912			IV Duma w Rosji, wzrost nastrojów rewolucyjnych; bo-szewicy konstytuują się jako samodzielna partia marksistowska	sojusz bułgarsko-serbsko-czarnogórski przeciw Turcji, I wojna bałkańska		
1913		Lenin wypowiada się na rzecz niepodległości Polski		zawieszenie autonomii Chorwacji przez Węgry		
				druga wojna bałkańska (bułgarsko-serbska)		
1914			wybuch I wojny światowej, udział biorą jako państwa: Rosja, Serbia, Czarnogóra, nadto wszystkie narody słowiańskie podległe państwom wojującym		Rumunia zajmuje Dobrudżę Południową	

Rok	Łużycanie	Polska	Czechy Słowacja	Rosja (Ukraina, Białoruś)	Chorwaci Serbowie Słoweńcy	Bułgarzy	Ogólne
1914 c. d.		Manifest rosyjski do Polaków, deklaracja polska w Petersburgu i Warszawie; akcja niepodległościowa Polaków w zaborze austriackim	prof. Masaryk rozpoczyna akcję niepodległościową Czechów i Słowaków	Manifest rosyjski do Słowian	Serbia deklaruje chęć wyzwolenia reszty Słowian południowych		
1915			rozwój akcji niepodległościowej		zajęcie Serbii przez nieprzyjaciół	Bulgaria bierze udział w wojnie po stronie Niemiec i Austro-Węgier	
1916		Niemcy i Austro-Węgry ogłaszają utworzenie „Królestwa Polskiego” — protest polski zagrażający			zajęcie Czar-nogóry przez Austriaków		

Rok	Łużyczenie	Polska	Czechy Słowacja	Rosja (Ukraina, Białoruś)	Chorwaci Serbowie Słowency	Bułgarzy	Ogólne
1919		Traktat Wersalski, odzyskanie przez Polskę części zaboru pruskiego	zatarż polsko-czeski o ziemię cieszyńską	koniec walk polsko-ukraińskich; Rumuni zajmują Besarabię	Traktat w Saint-Germain; międzynarodowe uznanie Czechosłowacji i Królestwa SHS	Traktat w Neuilly o kreśla nowe granice Bułgarii, która traci dostęp do Morza Egejskiego	
		koniec walk polsko-ukraińskich	Traktat w Saint-Germain; międzynarodowe uznanie Czechosłowacji i Królestwa SHS				
			Czechosłowacja otrzymuje Ruś Podkarpacką				
1920		podział ziemi cieszyńskiej między Polskę a Czechosłowację	uchwalenie konstytucji czechosłowackiej; Traktat w Trianon; Węgry uznają nowe granice Czechosłowacji	wojna polsko-radziecka	Traktat w Trianon; Węgry uznają nowe granice Królestwa SHS; Traktat w Rapallo; Włochy zabierają Istrię, Triest i Goricę		
		wojna polsko-radziecka					

1921	pokój w Rydze między Polską a ZSRR; Konstytucja polska (17. 3); Polska odzyskuje część Górnego Śląska	pokój w Rydze między Polską a ZSRR	Konstytucja Królestwa SHS (28. 6)		
1922		Rosja radziecka na konferencji w Genewie; utworzenie Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich			
1923	uznanie przez mocarstwa zachodnie wschodnich granic Polski			przewrót prawicowy w Bułgarii	
1924				Włochy anektują Rijekę	
1925	porozumienie między Polską a Czechosłowacją				
1926	przewrót prawicowy w Polsce				
1927		podział Czechosłowacji na kraje samorządowe			

Rok	Łużyczenie	Polska	Czechosłowacja	ZSRR	Jugosławia	Bulgaria	Ogólne
1928					zamordowanie Radića, począ- tek opozycji chorwackiej		
1929					dyktatura kró- lewska i zmia- na nazwy pań- stwa na Króle- stwo Jugosła- wii		
1932		pakt o nie- agresji między Polską a ZSRR (przedłuż. 1934 i 1938)		pakt o nie- agresji między Polską a ZSRR (przedłuż. 1934 i 1938)			
1933			pakt organiza- cyjny Małej Ententy (Cze- chosłowacja, Jugosławia, Rumunia)		pakt organiza- cyjny Małej Ententy (Cze- chosłowacja, Jugosławia, Rumunia)		
1934	wzmoczenie prześladowań Łużyczan		Czechosłowacja uznaje ZSRR		przewrót w Bułgarii i zbli- żenie bułgarsko - jugosło- wiańskie; Ententa Bałkań- ska		

1936				nowa konstytucja ZSRR				
* 1938			kryzys czechosłowacki i agresja niemiecko-węgierska				Bulgaria odzyskuje prawo zbrojeń	
1939	1. IX. atak niemiecki na Polskę — początek II wojny światowej		Słowacja ogłasza niepodległość; Niemcy anektują kraje czeskie i ogłaszają „Protektorat”	Węgry okupują Ukrainę Zakarpacką; Zach. Białoruś i Zach. Ukraina włączone do ZSRR	Chorwacja krajem autonomicznym w Jugosławii			
1940	początek ruchu partyzanckiego w Polsce		czeskosł. akcja niepodległość	ZSRR odzyskuje Besarabię i póln. Bukowinę			odzyskanie Dobruży połudn.	
1941	nawiązanie stosunków między polskim rządem emigracyjnym a ZSRR		nawiązanie stosunków między czechosłowackim rządem emigracyjnym a ZSRR	22. VI. atak niemiecki na ZSRR; nawiązanie stosunków między ZSRR a polskim i czechosłowackim rządem emigracyjnym; utworzenie Komitetu Wszechsłowiańskiego w Moskwie	powstanie ludowe w Jugosławii przeciw paktowi z Hitlerem; 6. IV. atak niemiecki, podział Jugosławii, powstanie przeciw okupantom		Bulgaria zawiera pakt z Hitlerem i okupuje część Jugosławii	

Rok	Łużyczenie	Polska	Czechosłowacja	ZSRR	Jugosławia	Bułgaria	Ogólne
1942				bohaterska obrona Stalingradu — przełom w wojnie			
1943		Związek Patriotów Polskich w ZSRR, dywizja im. Kościuszki wyrusza przeciw Niemcom	sojusz czechosłowacko-radziecki	dalsze klęski Niemców	podstawy nowego ustroju federacyjnej Jugosławii uchwalone przez Antyfaszystowską Radę Wyzwolenia Narodowego (AVNOJ 29. 11.)		
1944		powstanie warszawskie przeciw Niemcom; początek wyzwolenia ziem polskich przez Armię Czerwoną i Wojsko Polskie		dalsze klęski Niemców; początek wyzwolenia ziem polskich przez Armię Czerwoną i Wojsko Polskie			

1944	Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego obejmuje władzę w wyzwolonym Lublinie, od 1. 1. 1945 jako Rząd Tymczasowy	powstanie w Słowacji	zmiany konstytucji ZSRR	20. 10. wyzwolenie Belgradu	9. 9. przekształcenie w Bułgarii założenie Komitetu Słowiańskiego w Sofii
	wojsko polskie walczą w Łęczach	wyzwolenie Czechosłowacji; powstanie w Pradze	traktat przyjaźni i współpracy między Jugosławią a ZSRR	zupelne wyzwolenie Jugosławii	
	traktat przyjaźni i współpracy między Polską a ZSRR		traktat przyjaźni i współpracy między Polską a ZSRR		
1945	zwycięstwo nad Niemcami				
	Konferencja w Poczdamie, odzyskanie Ziemi Zachodnich	zwycięstwo ZSRR nad Japonią			wybory do parlamentu przyniosą zwycięstwo Frontowi Ojczyznianemu
	układ o granicach między Polską a ZSRR				Założenie Komitetów Słowiańskich w Jugosławii, Polsce, Czechosłowacji
	Rząd Jedności Narodowej w Polsce				

Rok	Łużycanie	Polska	Czechosłowacja	ZSRR	Jugosławia	Bulgaria	Ogólne
1946	odrodzenie życia kulturalnego	układ sojuszu między Polską a Jugosławią	wybory do Konstyтуanty; układ sojuszu między Czechosłowacją a Jugosławią	wybory do Rady Najwyższej	układ sojuszu między Polską a Jugosławią; układ sojuszu między Czechosłowacją a Jugosławią; Konstytucja Federacyjnej Ludowej Republiki Jugosławii	15. 9. ogłoszenie Ludowej Republiki Bulgarii	I Zjazd Słowiański w Belgradzie (8. 12.); utworzenie Komitetu Ogólnosłowiańskiego
1947		wybory do Sejmiku Ustawodawczego układ sojuszu między Polską a Czechosłowacją	układ sojuszu między Polską		pokój z Włochami; odzyskanie części strat z r. 1920	traktat pokojowy	

SKOROWIDZ IMION I NAZW GEOGRAFICZNYCH *)

Adrianopol 84, 88
 Adriatyk 20, 25, 26, 31, 83, 108
 Albania 20
 Aleksander Niewski 34
 Aleksander I (ros.) 55—59
 Aleksander II 69, 72, 73, 76, 77, 80
 Aleksander III 73, 76, 80
 Aleksander I (jugosl.) 91, 92,
 Alpy 20
 Anglia 49, 56, 68, 69, 71, 73, 74, 90, 94, 106
 Anna (carowa) 50, 51, 52
 Antowie 13, 14, 22
 Aprilov 66, 68
 Arkona 32
 Armenia 74
 Asenowcy 37
 Astrachań 47
 Attlee 106
 Austria 24, 42, 43, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 87, 88, 93, 97, 108
 Austro-Węgry 76, 80, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 93, 95
 Awarzy 14—18, 22
 Azow 49, 51
 Azowskie Morze 17
 Baczka 52 65
 Badeni 77
 Bałkański Półwysep 16, 25, 26, 74, 76, 83, 86
 Bałtyk 11, 20, 28, 32, 35, 36, 43, 45, 47, 49
 Banat 65
 Bańska Bystrzyca 102
 Bart-Cišinski 79
 Bastarnowie 13

Batory 45, 47, 48
 Battenberg 84
 Bawaria 20, 22—25
 Beck 92, 95,
 Belgrad 41, 52, 80, 92, 104, 113,
 Beneš 88, 89, 90, 104, 111
 Berlin 50, 69, 74, 77, 90, 94, 98, 99, 100, 102—4, 106
 Bernolák 43
 Beron 66
 Besarabia 59, 68, 71, 74, 109
 Biała Góra 43
 Białoruś, Białorusini 7, 11, 52, 61, 87, 90, 92, 94, 103, 109
 Białystok 55, 57
 Bielinskij 60
 Bierut 110
 Bismarck 71, 77
 Bizancjum 21, 37
 Błotne jezioro 22
 Bogorov 66
 Bogusławski 78, 79
 Boh 20
 Bolesław Chrobry 25, 29—32
 Bolesław Krzywousty 30
 Bolesław Śmiały 30
 Borut 22
 Borys I 23
 Borys III 97, 98, 102, 104,
 Bosfor 75
 Bośnia-Hercegowina 38, 40, 65, 76 80—6, 81, 82, 83, 110
 Botev 83
 Brandenburg, Branibor 26
 Bratysława 90, 102
 Brauner 62
 Brodziński 54, 116
 Broz-Tito 99, 102, 110, 111
 Brześć 45, 87

*) Nie obejmuje „Dodatków“

Brzetysław 31
Brzeżanie 26
Březina 115
Budziszyn 63
Bug 11, 56, 107
Bukowina 77 103
Bułgaria, Bułgarzy 11, 17, 21—5.
28, 33, 37, 39, 40, 52, 53, 54,
66, 67, 68, 71, 74, 81, 82, 83,
84, 85—9, 91, 93, 94, 95, 96,
97—102, 103, 104—8, 109, 110—
13, 114
Cecora 46
Chazarzy 17, 33
Chelm 74
Chiny 106
Chelický
Chmielnicki 45, 48
Chociebuż 79
Chocim 46
Chorwacja, Chorwaci 11, 22, 23,
25, 28, 34, 38, 39, 41, 53, 54,
57, 59, 63, 64, 66, 79, 80, 83—5,
89, 91, 92, 95, 96, 99, 103, 107,
108, 110, 114
Churchill 106
Chyżanie 27
Cieszyn 31, 43, 93
Cieśniny 79
Curzon 52, 107,
Cvetković 98
Cyrankiewicz 110
Cyryl św. 23
Cyryl, ks. 104
Czajkowski 115
Czarne Morze 17, 20, 49, 51, 74,
77, 85—7, 89, 95, 103, 107, 114
Czarnogóra, Czarnogórcy 11, 38,
52, 54, 65, 66, 71, 81, 83, 84, 85, 91,
103, 110
Czartoryski 53, 54, 55, 56, 57, 58,
59, 64—5,
Czechosłowacja 86, 89, 90, 92, 93,
94, 96, 97—101, 102, 103, 104,
106—8, 111, 112, 113, 115—17
Czechy, Czesi 7, 11, 15, 17, 22—5,
27—31, 35, 36, 39, 40, 43, 44, 45,
46, 54, 57, 61, 62, 64, 68, 77, 78,
80—2, 85, 86, 88, 89, 90, 92—5,
97

Czekanowski 12
Czerlihowsko-Siewierskie księ-
stwo 33
Czernyszewskij 73
Czerwieńska Ziemia 34
Czeczpienie 27
Čelakovský 62

Dačbóg 19
Dalmacja 22, 23, 28, 38, 46, 53,
54, 63, 64, 81
Dania, Duńczycy 32
Dardanele 75
Delčev 83
Dierżawin 12
Dimitrov 112
Dmowski 71
Dniepr 20
Dniestr 51
Dobrolubow 73
Dobrovský 56, 62
Dobruża 17, 21, 84, 108
Doleńcy 27
Don 12, 20, 48, 49
Doniec 20
Dostojewski 60, 115
Drahomanow 77
Drezno 71
Drzewianie 26
Dubrownik 38, 42
Dunaj 16, 17, 20, 21, 59, 68, 71
Duszan 38, 39
Dymtir Doński 34
Dźwina 20

Egejskie Morze 83, 93, 108
Elżbieta (carowa) 50, 52
Estonia 49
Ewtimij 39

Fierlinger 104, 111
Filov 98, 100, 104, 108
Finlandia 59, 106
Ferdynand II (czeski) 43
Ferdynand I (bułgarski) 84, 93
Fotinov 66
Franciszek Józef 81, 84
Francja 51, 55, 56, 57, 63, 66, 67,
68, 69, 71, 73, 74, 77, 85, 89, 90,
93, 94, 95, 99, 100, 106
Frankowie 17, 22—5
Frencel 42
Fryderyk II 50

Gaj 64
Galicja 61, 63, 69, 72, 77, 85, 89
Gdańsk 107, 108
Georgiev 112
Gepidowie 13
Germanie 18, 21
Gero 26
Głomacze 26
Gniezno 30
Goci 14, 16, 18
Gogol 60
Gołuchowski 69
Gomułka 110
Gorica 79
Gottwald 111
Grecja, Grecy 14, 18, 20—2, 25,
26, 38, 66, 81, 82, 84, 85—8, 96,
99, 103, 109, 114
Gribojedow 60
Griekow 12, 22
Grunwald 35
Gubec 42
Gundulić 46

Habsburgowie 41—5, 79, 80, 88
Hácha 90, 97, 104
Halickie Księstwo 33, 34
Hanka 62
Havlíček-Borovský 62
Hel 102
Hercegowina 33, 36
Hercen 60, 70, 72
Hitler 90, 91, 95, 98, 100
Hlinka 78, 89
Hodža 63
Hunnowie 14, 16
Hurban 63
Hus 36, 115
Husák 115

Iliryskie Prowincje 63
Inflanty 45, 47
Istria 79, 81, 84, 93, 97, 108
Italia 16
Iwan IV Groźny 47, 48
Izwolskij 76

Jagiellonowie 35—7, 41, 44
Jajce 103
Jakubica 42
Japonia 74 106, 109
Jarosław 33
Jellačić 64

Jermak 47
Jerzy z Podiebradu 37
Jordanis 14
Jordan 63
Jugosławia, Jugosłowianie 22, 25,
63, 67, 68, 71, 80, 85, 89, 92, 93,
94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101,
102, 103, 108, 119, 112, 113, 114,
Jungmann 62
Juszkow 22

Kalinin 87, 109
Kamieniec 46
Karadjordje 64, 65
Karadjordjević 81, 82, 91
Karadžić 64
Kardeli 111
Karłowci 46
Karol W. 22, 23
Karol IV 36
Karpaty 11—14, 16, 22, 108
Karyntia 22, 39, 79, 93, 97, 108,
114

Katarzyna II 50—3
Kaukaz 59
Kazań 47
Kazimierz Wielki 32, 35
Kazimierz Jagiellończyk 35
Kierenski 87
Kijów 24, 28, 30, 33, 34, 61, 83,
92
Kluczewski 22
Kollár 62, 115
Komenský 43
Konstancja 36
Konstantynopol 16, 23, 28, 47, 76
Kopernik 115
Korfu 91
Kosowe Pole 38
Kostomarow 76
Kostrzewski 11, 12
Koszyce 104
Kościuszko 53
Kotor 66
Kraina 39
Kraków 6, 35, 36, 56, 80
Kramář 71
Kronszadt 49
Królestwo Polskie 56, 57, 58, 73,
74, 89
Królestwo SHS 92, 96
Królewiec 107, 109
Krym 51

Krzemieniec 55
Krzyżacy 32, 35, 36
Księstwo Warszawskie 55, 56, 57
Kukuljević 64
Kulikowe Pole 35
Kutno 102
Kvaternik 80

Legnica 34
Lehr-Spławski 12
Lenin 72, 75, 87, 88, 91, 115
Leningrad 102
Lermontow 60
Lettrich 115
Litwa, Litwini 10, 34, 35, 44, 45,
47, 53, 56, 58, 70
Ljudevit 22
Londyn 70, 103
Lubeka 20
Lublana 79
Lublin 107
Ludwik II 42
Luksemburgowie 36
Lutycy (Lucice) 26
Lwów 52, 77, 80, 107

Łaba 11, 12, 20, 23, 25—7
Ładoga 20
Łazarz ks. 36
Łobaczewskij 115
Łomonosow 51
Łotysze 10
Łódź 75
Łużyce, Łużycanie 7, 11, 14, 23,
26, 29, 30, 36, 42, 43, 53, 54, 55,
63, 71, 78, 79, 101, 102, 106,
114, 117, 118

Macedonia, Macedończycy 11, 25,
82, 83, 86—8, 91, 92, 93, 95—7,
103, 110, 114
Mach 97
Madziarzy 15, 21, 24
Majewski 54
Małopolska 52, 69
Marković 82
Marr 12
Masaryk J. 115
Masaryk T. G. 78, 88, 89, 93,
111
Matejko 115
Mazepa 49
Mazowsze 52

Meštrović 115
Metody 23
Metternich 58
Michał Obrenović 81
Mickiewicz 56, 57, 66, 68, 71, 115
Miendielejew 115
Mieszko I 27
Mihanović 64
Mikołaj I (ros.) 56, 59, 60, 68, 71,
72, 76
Mikołaj II 76, 87, 91
Mikołaj I (czarnog.) 66
Milan I 81, 82, 84, 87
Milczanie 26
Miłosz, ks. serbski 66
Mińsk 88
Miśnińska Marchia 26
Modzelewski 110
Mohacz 41
Mojmir II 23, 24
Mołdawia 46
Mołotow 87, 100, 104, 109
Monachium 90
Mongoli 18
Moravec 98
Morawa Wielka 23, 24
Morawianie 24
Morawskie Pole 31
Morawy 23, 25, 89, 90, 97
Moskiewskie Księstwo 34, 48
Moskwa 33—5, 44—6, 47, 48, 49,
51, 55, 57, 101, 102, 106, 113
Muka 79
Muromo-Riazańskie Księstwo 33

Napoleon I 55, 57, 58, 59, 61, 63,
65, 66
Nedić 99, 108
Nemanja 37
Neofit 66
Niekrasow 73
Niemcewicz 54
Niemcy 24—7, 29, 31, 32, 35, 36,
55, 56, 70, 74, 76, 77, 79, 81, 84,
85, 86, 87, 90, 91, 92, 93—5, 96,
97—106, 107, 108, 109—12
Nikon 49
Nisz 82
Normanowie 24
Nowogród 24, 33, 39
Nowy Sad 65
Nysa Łużycka 107

Obodrzyce, Obotryci 26, 32
Obrenoviće 65, 81, 82
Odra 7, 11, 13, 26, 27, 29, 30, 107
Ogariów 60
Ohrida 41
Olbracht 46
Opawa 43
Orawa 89
Osóbka-Morawski 110

Paisij 53, 66
Palacký 62
Panonia 21—4
Parczewski 78, 79
Paryż 57, 66, 63
Pavelić 99, 104
Paweł I 53
Pawłow 115
Peć 41
Persja 59
Petersburg 49, 55, 56, 71, 75, 76,
79

Piastowie 35
Pieczyngowie 17, 33
Pietraszewskij 60
Piotr, król Chorwacji 38, 91
Piotr Wielki 49, 50, 51, 54
Piotr III 50
Piotr II Petrović-Njegoš 52, 63,
83, 115

Piotr I serbski 82, 95

Pliniusz (młodszy) 14

Poczdami 106

Podlasie 107

Polanie 27

Polesie 52

Polska, Polacy 5, 7, 11, 15, 23, 27
—36, 39, 40, 42, 44—53, 54, 55,
56—63, 63, 69, 70, 71—4, 75, 77,
78, 80—3, 85, 86, 87, 89, 90, 91,
93, 94, 95, 96, 97—103, 107, 108,
112, 113, 116, 117

Połabianie 26

Połock 45

Połockie Księstwo 33

Połowcy 33

Pomorze 32, 52

Port Artur 109

Poznań 56

Praga 24, 36, 43, 46, 57, 61, 62,
69, 72, 80, 90, 94, 104, 108, 113

Prasłowianie 10—4

Prešeren 63

Pribina 22

Prokopios 19

Procházka 115

Protektorat 95, 101

Prowe 19

Prusy 28, 36, 43, 44, 50, 51, 52, 55,
56, 57, 59, 69, 70—4, 85, 86,
89, 90

Prusy Wschodnie 107, 109

Prut 20

Przemysł-Ottokar II 31

Przemysławice 25, 36

Przymorze Słoweńskie 93, 108,
114

Psków 34, 39

Ptolomeusz 14

Pugaczow 51

Pulj (Poła) 108

Purkyně 115

Puszkini 60, 115

Radić 92

Radiszczew 51

Rajić 53

Rakowiecki 54

Ranów państwo 32

Rascja 26

Ratarzy 26

Razin 48

Ribar 111

Rieger 62

Riepin 115

Rijeka 39, 80, 93, 103

Romanowowie 48, 56

Rosja, Rosjanie 7, 11, 34, 45, 46—
62, 64, 71, 72, 73—80, 81, 82, 84,
85—92, 94, 98, 99, 102, 106,
107, 113

Rostowskie-Suzdalskie Księstwo
33

Rościszew 24

Rugia 32, 33

Rumelia Wschodnia 83, 84,

Rumunia 69, 81, 84, 88, 89, 94, 96,
100, 106, 108

Ruryk, Rurykowicze 24, 48

Ruś 11, 28, 29, 33—5, 37, 39, 40,
47, 56, 58, 70, 77

Rusini 37, 77

Ryga 87

Rzym 28, 48

Rzymianie 14, 13

Saala 20, 23
Sachalin 109
Saksonia 43, 63, 71, 82
Salonika 23
Samuel 26
Samon 16, 17, 21
San 52, 107
San-Stefano 74, 83, 84
Sarmaci 13
Savić 115
Sawa ś. 39, 52
Scyci 13, 22
Serbia, Serbowie 11, 22—6, 28, 37
—41, 52, 53, 54, 57, 59, 61, 64,
65—67, 68, 71, 30, 31, 82, 83—9,
91, 92, 93, 95—7 103, 110, 114
Serbowie łużyccy zob. Łużyczanie
SHS zob. Jugosławia
Sienkiewicz 115
Sikorski 103
Silingowie 13
Simić 115
Sklawini 14
Skoloth 14
Skłodowska-Curie 115
Sławonia 46, 54, 84
Słowacja, Słowacy 7, 11, 15, 24,
28, 31, 32, 39, 43, 54, 57, 62, 63,
64, 78, 81, 85, 88, 89, 90, 92—5,
97, 99, 101, 102, 103, 104, 106,
108, 109, 111
Słowacki 115
Słowenia, Słoweńcy 11, 14, 22—
4, 28, 39, 53, 54, 63, 65, 79, 81,
85, 89, 91, 95, 99, 103, 108, 110,
114
Smetana 115
Smoleńsk 33, 45
Smoleń E. 63
Smoleń M. 79
Sobieski 46
Sofia 80, 84, 113
Sofronij 66
Soluń zob. Salonika
Sorbowie 23
Spieranskij 58
Spisz 89
Srijem 52, 65, 82
St. Germain-en-Laye 89
Stalin 87, 88, 106, 109,
Stalingrad 102
Stambolijski 33

Stanisław August 52
Stankiewicz 60
Stara Serbia 54
Stany Zjednoczone 106, 114
Staszic 54
Stevan 37
Styria 39, 79
Surowiecki 54
Suzdal Riazan 20
Swantewit 32
Swarożyc 19
Syberia 47
Symeon W. 25, 30, 33
Symeon II 104, 112
Szewczenko 61, 77
Szyszmanowcy 37
Szczecin 30, 32, 33, 107
Szopen 115
Szwecja, Szwedzi 34, 49
Szwernik 109
Śląsk 27, 30, 31, 35, 42, 43, 89, 90
Świętowit 19
Świętopełk 24
Swinoujście 107
Šafárik 12, 66
Štefánik 88
Štrosmajer 80
Štir 63
Šubić 38

Tacyt 14
Tatarzy 33, 34, 39
Tesalia 20
Tesla 115
Tiso 90, 97
Tito, zob. Broz-Tito 99, 102
Tołstoj 71, 115
Tomisław 25, 30
Toruń 56
Tracja 20, 84, 109
Trianon 89
Triest 79, 93, 103
Triglów 19
Trnawa 43
Trpimirović 26
Trubar 42
Truman 106
Tuka 90, 97
Turcja, Turcy 20, 37, 38, 39 41—4,
46, 47, 49—53, 54, 55, 56, 57, 59,
61, 64, 67, 68, 71, 72, 74, 76, 77, 79,
81, 82, 83, 84, 85—8, 96
Turczański ś. Marcin 78

- Tvrtko 38
 Tymieniecki 12
 Tyrol 16, 20
 Udalcow 12
 Udine 79
 Ukraina, Ukraińcy 7, 11, 22, 45,
 46, 49, 52, 58, 60—3, 76, 77, 87,
 90, 92, 94, 98, 108, 109
 Ukraina Zakarpacka 80, 89, 90,
 91, 93—5, 103, 113
 Venelin 66
 Vodnik 53
 Vraz 64
 Wacław ś. 25
 Wacław II 31
 Wacław IV 36
 Wagrowie 26
 Wariagowie 24
 Warna 37
 Warszawa 6, 42, 54, 56, 57, 58, 75,
 102, 113
 Warta 27
 Weneci, Wenedzi 13, 14
 Wenecja, Wenecjanie 26, 38, 41
 Wersalski Traktat 86, 89
 Węgry 15, 16, 22, 31, 32, 34, 38,
 41, 43, 44, 46, 53, 54, 57, 58,
 63, 64, 65, 66, 67, 69, 77, 78, 80,
 81, 83, 84, 88, 89, 91, 94, 95,
 96, 97, 98, 99, 100, 103, 106, 103
 Wiedeń 46, 69, 72
 Wieleci, Weleci 26, 32
 Wielka Brytania, zob. Anglia
 Wielkomorawskie Państwo 23
 Wielkopolską 51, 52, 72
 Wielopolski 69
 Wilno 52, 54, 55, 56, 58, 107
 Wisła 7, 11, 13, 14, 20, 27, 32
 Wiślanie 24
 Władysław Łokietek 35
 Władysław Warneńczyk 37, 46
 Władysław, król czeski i węgier-
 ski 37, 42.
 Władysław IV 45, 48
 Włochy, Włosi 57, 59, 79, 81, 82—4,
 90, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 103,
 106, 107, 108, 114
 Włodzimierz W. 28
 Wojciech ś. 27
 Wojwodina 65, 84
 Wołyń 33, 52
 Woronicz 54
 Zadar 108
 Zagrzeb 80, 99
 Zaolzie 86, 90
 Zejleń 63
 Z. S. R. R. 12, 86, 89, 90, 91, 92—5,
 96, 97—102, 103, 104, 106, 107,
 108, 109, 110—113
 Zygmunt I 44
 Zygmunt August 45, 47
 Zygmunt III 45—7, 48
 Zukowskij 60

T R E Ś Ć

	Str.
PRZEDMOWA	5
WPROWADZENIE	7
I. OKRES NAJDAWNIEJSZY — EPOKA PRASŁOWIAŃSKA	10
II. PIERWSZE WYSTĄPIENIA SŁOWIAN W HISTORII	16
III. TWORZENIE SIĘ PIERWSZYCH PAŃSTW SŁOWIAŃSKICH	20
IV. ROZWÓJ PAŃSTW SŁOWIAŃSKICH W ŚREDNIOWIECZU (WIEKI XI—XV)	29
V. POLSKA, CZECHY I RUŚ W XVI—XVIII W. — ROZKWIAT I UPADEK POLSKI I CZECH, WZROST RUSJI	41
VI. WZROST POTĘGI ROSJI W I. POŁ. XIX W. — ODRODZENIE KULTURALNE SŁOWIAN ZACHODNICH I POŁUDNIOWYCH	54
VII. WPŁYWY ROSJI W SŁOWIAŃSZCZYŹNIE. — OKRES PANSLAWIZMU. — NEOSLAWIZM (1849—1913)	67
VIII. SŁOWIAŃSZCZYŹNA 1914—1939; WYZWOLENIE I PIERWSZA NIEPODLEGŁOŚĆ	85
IX. SŁOWIANIE A II. WOJNA ŚWIATOWA	97
X. RZUT OKA NA DZIEJE POWOJENNE	106
DODATEK I. NARODY SŁOWIAŃSKIE	117
DODATEK II. SIEDZIBY SŁOWIAN I NAZWY KRAJÓW (REGIONÓW)	122
DODATEK III. MAPY (ZAŁĄCZNIK):	
I. PRAOJCZYŹNA SŁOWIAN	
II. SŁOWIANIE ZACHODNI I ZACHODNIO-PÓŁDNIOWI W WIEKACH VIII—X.	
III. SŁOWIANIE WSCHODNI I WSCHODNIO-PÓŁDNIOWI W WIEKACH VIII—X.	
IV. DAWNE I DZISIEJSZE ZIEMIE SŁOWIAŃSZCZYŹNY	
V. ZIEMIE SŁOWIAN POŁUDNIOWYCH W ŚREDNIOWIECZU	
VI. ZIEMIE CZECHÓW I SŁOWAKÓW	
VII. POLSKA ŚREDNIOWIECZNA	
VIII. RUŚ — ROSJA	
IX. POLSKA NOWOŻYTNA	
X. ROSJA — Z.S.R.R.	
XI. ZIEMIE JUGOSŁAWII	
XII. BUŁGARIA NOWOŻYTNA	
XIII. ZIEMIE ODZYSKANE SŁOWIAN ZACHODNICH	
XIV. SŁOWIANIE W EUROPIE I W AZJI	
OBJAŚNIENIA NAJWAŻNIEJSZYCH SKRÓTÓW I RZĄDZONYCH WYRAŻEN	129
BIBLIOGRAFIA	135
TABLICE CHRONOLOGICZNE	141
SKOROWIDZ IMION I NAZW GEOGRAFICZNYCH	199

BIBLIOTEKA OŚWIATY POWSZECHNEJ
POD REDAKCJĄ ST. FR. CZARNIECKIEGO

- Tom 1. *Leonard Korowajczyk* — JABŁKO NEWTONA
(O podstawowych prawach mechaniki).
- Tom 2. *Fryderyk Pautsch* — U ŹRÓDEŁ ŻYCIA
(Zarys embriologii)
- Tom 3. *Konstanty Grzybowski* — USTRÓJ POLSKI WSPÓŁCZESNEJ.
- Tom 4. *Władysław Siedlecki* — WPROWADZENIE DO NAUKI O SPÓŁ-
DZIELCZOŚCI (wyd. 3 zmienione).
- Tom 5. *Henryk Batowski* — ZWIĘZŁY ZARYS DZIEJÓW SŁOWIAŃ-
SZCZYŹNY.
- Tom 6. *Władysław Siedlecki* — PODSTAWOWE POJĘCIA PRAWNE.
- Tom 7. *Kazimierz Wiśniowski* — OLEJ KTÓRY IDZIE Z KAMIENIA.

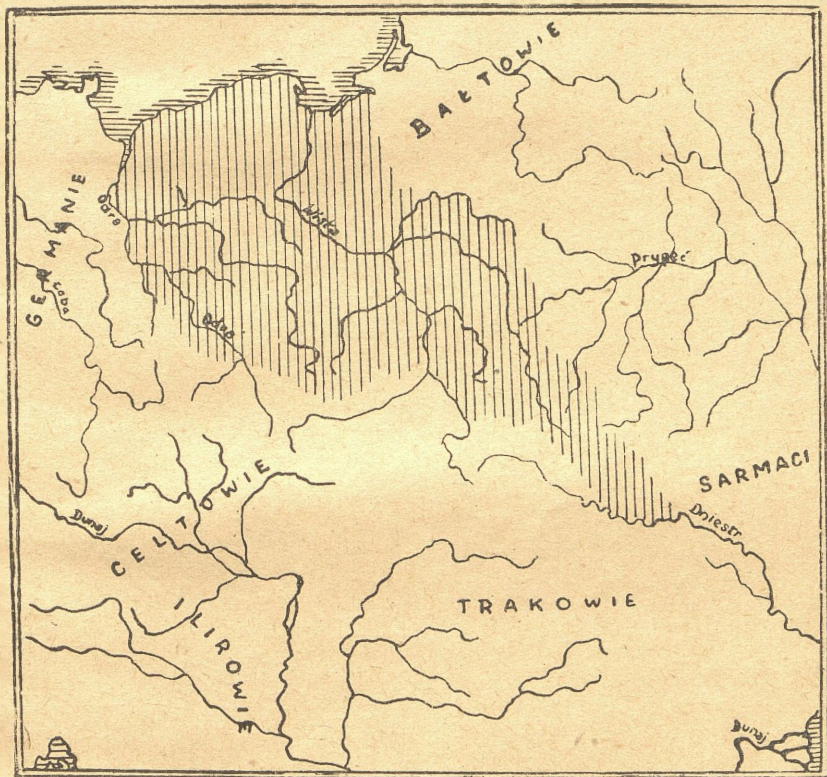
W D R U K U

Ignacy Fik — 20 LAT LITERATURY POLSKIEJ.

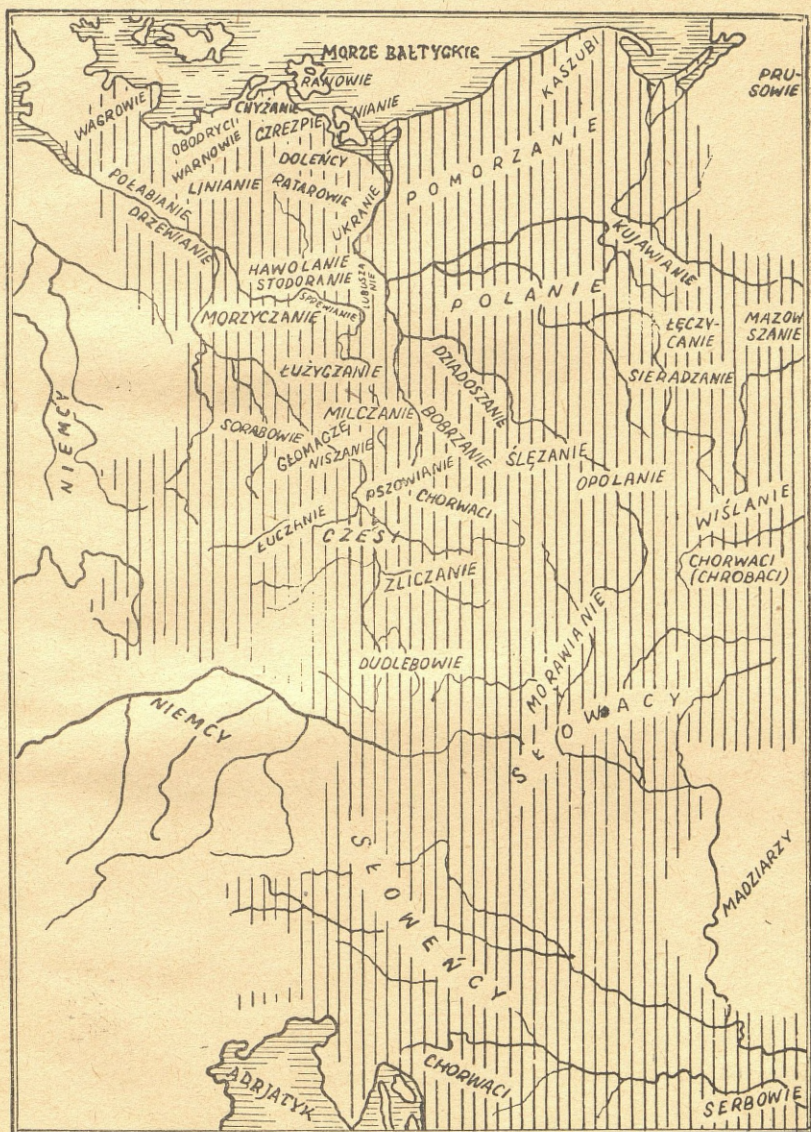
Brunon Nowakowski — HIGIENA SPOŁECZNA.

MAPY

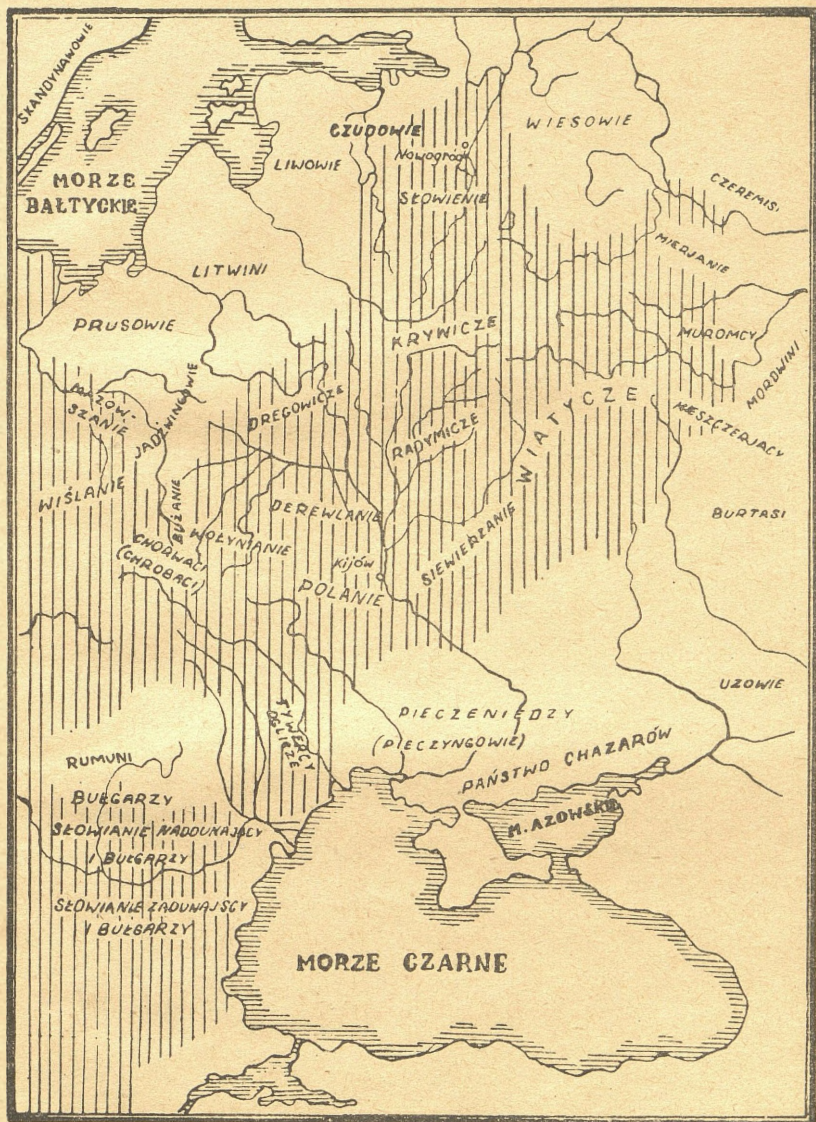
DODATEK III

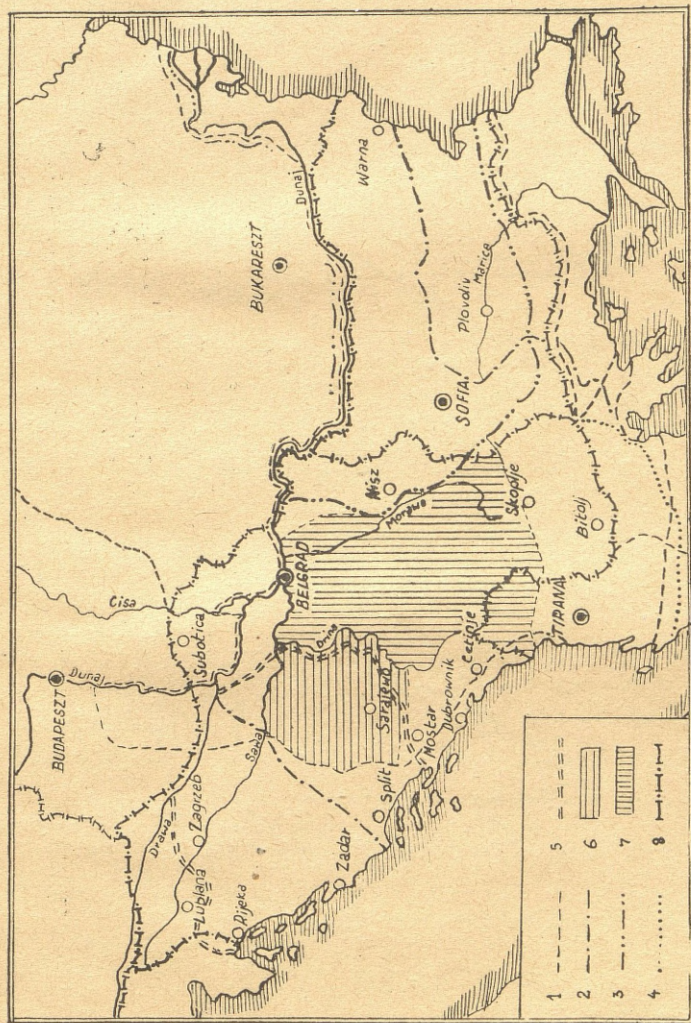
Praojczyzna Słowian (wg. J. Kostrzewskiego i T. Lehr-Spławińskiego)
 Obszar zakreskowany — pierwotne siedziby Słowian (Prasłowian),
 w pierwszych wiekach ery chrześcijańskiej.

Słowianie Zachodni i Zachodnio-Południowi w wiekach VIII—X (częściowo wg. L. Niederlego)

Słowianie Wschodni i Wschodnio-Południowi w wiekach VIII—X (częściowo wg. L. Niederlego).

Ziemie Słowian Południowych w średniowieczu

1. Granice Bułgarii z pocz. X w. — 2. Granice państw serbskich i Carstwa Bułgarsko-Macedońskiego w XI w. — 3. Granice Bułgarii w XIV w. — 4. Południowa granica państwa Stefana Duszana. — 5. Granice Chorwacji w X—XII w. — 6. Terytorium średniowiecznego państwa bośniackiego. — 7. Terytorium państwa serbskiego w XII—XIII w. — 8. Granice 1939 r.

Ziemie Czechów i Słowaków

1. Państwo Wielkomorawskie
2. Granice historyczne krajów Korony Czeskiej (Łużyce do 1635 i Śląsk 1335—1742)
3. Granice obecne Słowacji
4. „ zaborów niemieckiego i węgierskiego 1938 r.
5. Obecne granice Czechosłowacji
6. Ruś Podkarpacka 1919—38 (od 1945 należy do ZSRR)

Polska średniowieczna

1. Granice Polski za Bolesława Chrobrego (1003, 1018)
2. „ „ „ Bolesława Krzywoustego (1138)
3. „ „ „ Kazimierza Wielkiego (1370)
4. „ Litwy w drugiej połowie XV w.
5. Obecne granice Polski

Ruś—Rosja

1. Zachodnia granica Rusi od strony Litwy i Polski do XVII w.
2. Zdobytcze na zachodzie do poł. XVIII w.
3. Granice Wielkiego Nowogrodu
4. „ ziem włączonych w czasie rozbiorów Polski
5. „ zdobyczy na Tatarach i na Szwedach

Cyfry rzymskie i arabskie oznaczają wieki i lata przyłączenia.

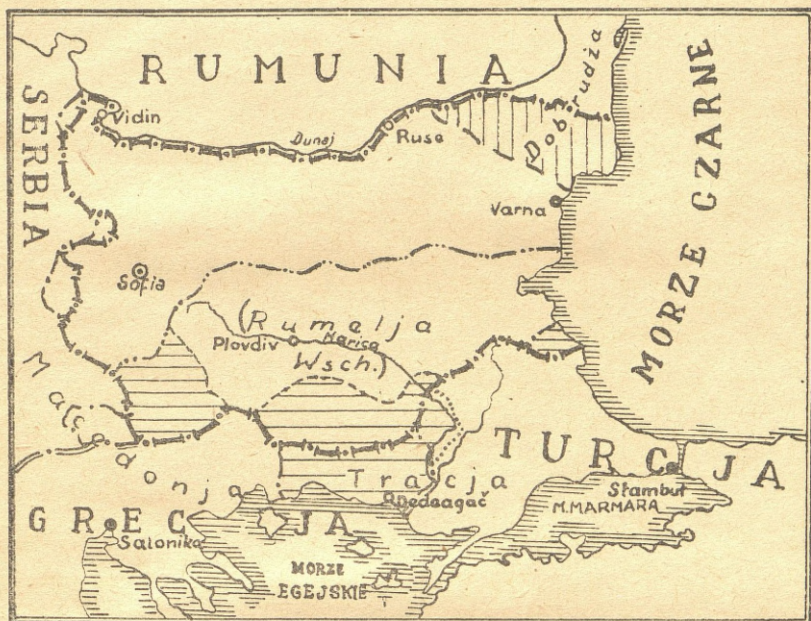
Polska nowożytna

1. Granice wschodnie Litwy i Polski po roku 1619
2. " " Polski przed I rozbiorem (1771)
3. " " Korony i Litwy po Unii Lubelskiej (1569)
4. " " Księstwa Warszawskiego 1807 (1809)—1814
5. " " Królestwa Kongresowego 1815
6. " " Polski 1939
7. Obecne granice Polski
8. Obszar lenny Rzeczypospolitej
9. Obszar ziem należących wspólnie do Korony i Litwy
10. I zabór rosyjski 1772
11. I " pruski "
12. I " austriacki "
13. II " rosyjski 1793
14. II " pruski "
15. III " rosyjski 1795
16. III " pruski "
17. III " austriacki "

Ziemie Jugosławii

1. Granice prowincji historycznych i rozrost Serbii w XIX—XX w.
2. " 1914 r.
3. " 1939 r.
4. Obszar przyłączony w r. 1947
5. Granice innych państw

1	—•—•—•—•—•—•—•—•—•—	4	-----	6	
2	-----	5	==.==.==.	7	
3					

Bułgaria nowożytna

1. Obecne granice Bułgarii
2. Granice w r. 1914
3. Granica Rumelii Wschodniej 1878—85 r.
4. „ od strony Rumunii 1913—40 r.
5. Granice innych państw
6. Obszar zajęty przez Rumunię w 1913 r.
7. „ zyskany na Turcji w 1913 r.

Ziemie odzyskane Słowian Zachodnich

1. Obszar słowiański koło r. 1000
2. " " w r. 1939
3. " odzyskany w r. 1945
4. Obecne terytorium łużyckie
5. Obszar odstąpiony Litwie 1939 r.
6. Obecne granice państw słowiańskich
7. Granice w r. 1939
8. Granice wewnętrzne w ZSRR
9. Granice innych państw

Biblioteka Główna
Akademii Obrony Narodowej

2494/2

12-002494-000-0